

TANULMÁNYOK /ARTICLES

A hálózati pozíció és a regionális innovációs teljesítmény kapcsolata a térbeliség figyelembevételével

The relationship between network position and regional innovation capacity taking spatiality into account

BILICZ DÁVID, BILICZ HANGA LILLA

BILICZ Dávid: tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet; 7622 Pécs, Rákóczi út 80; bilicz.david@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9241-9399>

BILICZ Hanga Lilla: tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtan és Ökonometria Intézet; 7622 Pécs, Rákóczi út 80; bilicz.hanga@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9664-0058>

KULCSSZAVAK: regionális innovációs kapacitás; hálózati pozíció; tudásáramlás; központi mutatók; térbeli késleltetés

ABSZTRAKT: A régiók közötti tudás áramlása nagyban befolyásolja a területek innovációs kapacitását, ezáltal a vállalataik eredményességét, ugyanis jelentős mértékű, gazdaságilag hasznosítható információ áramlik adott hálózatokon belül. A tudáshálózatok körében széles körű szakirodalom foglalkozik hálózati pozíció és innovatív kapcsolattal, azonban ezek döntő része nem tér ki különböző hálózati mutatók párhuzamos értékelésére, valamint a térbeliség elemzésére.

Tanulmányunk célja a Keretprogram (Framework Programme, FP) projektek hálózatára vonatkozóan annak megállapítása, hogy milyen kapcsolat áll fenn a hálózati pozíció és a régiók innovációs képessége között. Kutatásunk során hat kiinduló regressziós egyenlet segítségével elemezzük a benyújtott szabadalmak számával mért innovatív kapacitásra gyakorolt hatások irányát, valamint a magyarázó erőbeli különbségeket különböző hálózati mutatók (fokszám, közöttliségi, közelségi központi, valamint ezek súlyozott párhuzamai) esetén. Kutatásunk második szakaszában térökonometriai elemzés segítségével a hálózatok és a tér között fennálló kapcsolat jelentőségét vizsgáljuk.

Eredményeink igazolják, hogy bár a központi mutatók egyenként mind pozitívan hatnak a regionális innovativitásra, azonban a hatás mértéke, illetve a különböző mutatók magyarázó ereje eltérő. Elemzéseink megerősítik és szintetizálják azon kutatások eredményeit, melyek a régiók kollaborációs hálózatokban elfoglalt pozíciójának tudástermelésben betöltött pozitív szerepét vizsgálják. A kapcsolatok intenzitása továbbá nem elhanyagolható, komoly mértékben befolyásolja a hálózat magyarázó erejét. A térbeli modellek esetében szintén igazolni tudtuk a hálózati és térbeli pozíció együttes hatását, azonban ez a hatás nem minden mutató esetében figyelhető meg. A súlyozott hálózatok esetében a magasabb fokszám, illetve közöttliségi központi érték nemcsak az adott régió szabadalmatszámát növeli, hanem a régió szomszédjai is hasznot tudnak húzni a régió hálózatban elfoglalt jobb helyzetéből.

Dávid BILICZ: assistant lecturer, Department of Economics and Econometrics, Faculty of Business and Economics, University of Pécs; Rákóczi út. 80., H-7622 Pécs, Hungary; bilicz.david@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9241-9399>

Hanga Lilla BILICZ: assistant lecturer, Department of Economics and Econometrics, Faculty of Business and Economics, University of Pécs; Rákóczi út. 80., H-7622 Pécs, Hungary; bilicz.hanga@ktk.pte.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9664-0058>

KEYWORDS: regional innovation; network position; centrality measures; knowledge flow; knowledge network

ABSTRACT: According to the literature, geographical location and position within knowledge networks are two of the most important aspects of interregional knowledge flows. The latter is often measured by certain types of centrality measures that indicate how good a position is within a network. This paper applies these types of indicators as well, namely degree, closeness and betweenness centrality measures. It analyzes interregional knowledge flow between NUTS2 regions of the European Union relying on both relational data from the Framework Programmes and patenting data. At first, a network dataset is built based on the Framework Programme research and development collaboration projects. Secondly, using this relational data, OLS regressions and different spatial models are applied.

The goal of the paper is twofold. First, the authors attempt to verify the relationship between knowledge network position and regional patenting capabilities using the above network and centrality measures as main explanatory variables. The authors conclude that their hypothesis of a positive network position effect on patenting activity can be proven with the use of any of the three different types of centrality measures (degree, closeness and betweenness centrality). This effect can be shown in case of unweighted and weighted networks as well, even though the explanatory powers of the models are different in each case. These results are consistent with the findings of previous studies that show a connection between better network position of a region and increased regional innovation activity. The main contribution of the current study is that it verifies these effects on a European level for patenting activities as well, with the use of the Framework Programme network. The study also proves that there is a difference between the explanatory powers that different centrality measures hold.

The second goal of the paper is to measure whether there are any spatial effects in interregional knowledge production. In other words, the paper seeks to shed light on whether regions can benefit from better patenting activity achieved by their neighbors who hold a better position in the presented knowledge network. Based on a spatial econometric analysis the authors conclude that with the use of certain centrality indicators in a spatial lag model, an interregional spatial knowledge spillover effect is present. However, this effect can only be shown in the cases of weighted degree and betweenness centrality, which are calculated by using the number of shared projects between regions as weights. These results show that spatial location also has an impact on the innovative performance of regions. Consequently, it can be stated that a region's elevated patenting activity generated by a better network position positively affects the innovation capacity of neighboring regions.

Bevezetés

Az innováció áramlásával kapcsolatban széles irodalom foglalkozik a partneri viszonyok, illetve a partnerségekből formálódó hálózatok szerepével. E tanulmányok gyakran vizsgálják a hálózati pozíció (pl. központiság), és a hálózati minőség (pl. sűrűség) és egyéb hálózati jellemzők hatását a tudásáramlásra és tudástermelésre (lásd például Maggioni, Uberti 2009; Hoekman et al. 2013; Wanzenböck,

Scherngell, Brenner 2014; Yao, Li, Li 2020; Crescenzi, Nathan, Rodríguez-Pose 2016; Scherngell, Barber 2009). A hálózatokban való jobb elhelyezkedés szerepe kiemelkedő, ugyanis egy központibb helyzetben lévő szereplő kapcsolatai révén több, illetve jobb minőségű tudáshoz férhet hozzá. Emellett későbbi kapcsolatok kialakításában is segít, mely tovább erősíti a tudáshoz való hozzáférést és az innovativitást (Stuart 2000; Ahuja, Polidoro, Mitchell 2009; Maggioni, Uberti, Nosvelli 2014).

A tudásáramlásban, tudástermelésben a földrajzi helyzet, a fizikai tér is sokszor potenciális kutatási fókusként jelentkezik. Így nem véletlen, hogy az innovációs és tudástermelési irodalmában a földrajz szerepe is számos kutatásban megjelenik. Azonban a szakirodalomban a területiség erős szerepe mellett (Singj 2005) és ellen (McEvily, Zaheer 1999) is található bizonyíték. A hálózati megközelítéshez hasonlóan a földrajzi tér innováció-áramlásban betöltött szerepének irodalma is széles körű (lásd például Crescenzi, Nathan, Rodríguez-Pose 2016; Scherngell, Lata 2013, Hoekman, Frenken, van Oort 2009; Wanzenböck, Piribauer 2018). A két szemléletmód párhuzamba is állítható: ahogy a partnerségeket egyiségnek tekintve a hálózatok alkotják a rendszert, úgy a földrajzi pozíciók is egy rendszert alkotnak a térben.

Tanulmányunk célja, hogy az európai régiók közötti Keretprogram (Framework Programme, FP) projektek hálózatára vonatkozóan megállapítsuk, vajon a hálózati pozíció pozitívan befolyásolja-e a régiók innovációs képességét. Ezt korábban a kollaboratív tudáshálózatok körében számos szakirodalom vizsgálta (lásd például Maggioni, Uberti 2009; Hoekman et al. 2013; Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014; Yao, Li, Li 2020; Broekel et al. 2017), ám jellemzően nem az FP-hálózaton, valamint nem több, különböző mutató párhuzamos alkalmazásával. Kutatásunk során hat különböző, a hálózati pozíciót, mint magyarázó változót külön mutatókkal bevonó kiinduló regressziós egyenlet alapján modellezünk. Így tanulmányunk egyik fő hozzáadott értéke, hogy képesek vagyunk a hatások általános irányának leírásán túl a magyarázóerőbeli különbségek feltárására is. Kutatásunk második szakaszában térökonometriai számításokat is végzünk. A térbeliség figyelembevételével pedig tanulmányunk várakozásaink szerint a kollaborációs hálózatok és a tér között fennálló kapcsolat jelentőségét erősíti meg. Mivel elmondható, hogy a hálózati centralitás sok esetben egybeesik az innovativitást jól leíró szabadalmazás térbeli koncentrációjával, így kutatásunk további nívuma a térbeliség szerepének ezen túlmutató megragadásában rejlik.

Eredményeink igazolják, hogy bár a központisági mutatók egyenként mind szignifikáns hatással bírnak a regionális innovativitásra, azonban a hatás mértéke, illetve a különböző mutatók magyarázóereje eltérő. Ez kifejezetten igaz a súlyozott és súlyozatlan hálózatok összevetésénél, ahol a partnerségek szorosságával súlyozott hálózatok esetében rendre magasabb magyarázóerőt tapasztaltunk. Előbbi ellentmond a más típusú tudáshálózatok esetében tapasztaltakkal, ahol nem minden mutató hatását tudták egyértelműen kimutatni

(Liu et al. 2005), utóbbi viszont megerősíti a szintén más tudáshálózatok körében tapasztalt hatás-erősségbeli különbségeket (Abbasi, Altmann, Hossain 2011). A térbeli modellek esetében szintén igazolni tudtuk a hálózati és térbeli pozíció együttes szignifikáns hatását, megerősítve a korábbi eredményeket (lásd például Maggioni, Uberti 2009; Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014; Yao, Li, Li 2020), azonban ez az összefüggés nem minden mutató esetében figyelhető meg.

Földrajzi elhelyezkedés és tudásáramlás

A tudás hálózatokban való áramlásának elemzése során a fókusz főként a hálózati közelségre helyeződik. Ennek ellenére a földrajzi közelség (vagy másfelől közelítve földrajzi távolság) hatása is hasonlóan fontos lehet, hiszen a környező területek szervezetei által termelt tudás túlcsoportulhat a közeli vagy szomszédos régiók szervezeteihez is. Jellemző, hogy kisebb szereplők (főleg vállalatok esetében) kisebb távolságban gondolkodnak, amikor partnert keresnek (De Jong, Freel 2010). Ezen túl természetesen hatása lehet a tudásáramlás minőségére is, például a növekvő távolság nehezítheti a tudásáramlást (Singj 2005), valamint a közeli vállalatok között kialakult klaszterek javítják a szereplők és a régió innovativitását (Fornahl, Broekel, Boschma 2011). Továbbá a térbeli és hálózati pozíció közötti kölcsönhatások is fontosak, ugyanis például a hálózatban elfoglalt központi szerep képes helyettesíteni a földrajzi közelség pozitív hatásait (Bilicz 2021).

Földrajzi egységek (például országok, régiók) makroszinten való vizsgálata esetében a tudásáramlás földrajzi lehatárolása alapján beszélhetünk régión kívüli tudásáramlásról, valamint régióon belüli tudásáramlásról is (Varga, Horváth 2015). Utóbbira jellemző az agglomerációs hatás. Az agglomerációknak fontos szerepük van a piacorientált kutatások esetében a kutatások hatékonyságára (Varga, Pontikakis, Chorafakis 2014), valamint ezzel összefüggésben a szabadalmi teljesítményt is növelik (Sebestyén, Varga 2012).

Országok szintjét vizsgálva jellemző, hogy a jobb hálózati pozícióval rendelkező területek szervezetei a magasabb hozzáadott értékű, komplexebb tevékenységek ellátásában, míg a kevésbé központiak alacsonyabb komplexitású tevékenységek ellátásában vesznek gyakrabban részt (Balland, Boschma, Ravet 2019). Régiók tudás-termelése szintjén a legfejlettebb régiók szűk köre a szabadalmaztatás jelentős hányadát magáénak tudhatja, így a velük kialakított kapcsolatok különösen hasznosak lehetnek (Maggioni, Uberti, Usai 2011). A tudás áramlásának módjára a régiók fejlettsége is hatással van. Míg a fejlettebb régiók szabadalmaztatási aktivitása esetében a szomszédos régiók által termelt tudás földrajzi átcsordulása a legjellemzőbb, a kevésbé fejlett régiók esetében inkább a hálózati partnerektől származó tudás erősíti a szabadalmaztatási teljesítményt (Varga, Sebestyén 2017).

Összességében tehát a régiók és nemzetek közötti tudás áramlása nagyban befolyásolja a területek innovációs kapacitását, és ezáltal a vállalataik eredményessé-

gét, közvetett úton pedig lakosságuk jólétét. E hálózatok mentén ugyanis jellemzően jelentős mennyiségű, gazdaságilag hasznosítható információ áramlik. A gyenge hálózati összeköttetéssel rendelkező régiók kitétsége néhány partnerük irányába kifejezetten magas, ennek következtében a hálózatokból kinyerhető információt is csak közvetítők segítségével érhetik el, ami a regionális innovációs folyamatok hatékonyságának csökkenésével járhat (Reillon 2016). E régiók közötti különbségek csökkentésére, illetve az Európai Unió, mint egység innovációs potenciáljának növelésére alkották meg az Európai Kutatási Térség (EKT) koncepcióját. Ennek célja egyfelől, hogy az Európán belüli regionális innovativitási különbségek áthidalását elősegítse, másrészt pedig, hogy az európai térség innovációs kapacitását világviszonylatban is versenyképesebbé tegye (Reillon 2016).

Tanulmányunkban az európai régiók közötti Keretprogram projektek hálózatát, mint egy speciális kollaborációs hálózatot vesszük alapul. Mivel az EKT megvalósulásának fő eszközei a Keretprogramok, ezért az általuk létrehozott hálózat elemzése a kutatók és döntéshozók számára egyaránt fontos (Roediger-Schluga, Barber 2008; Reillon 2016), ennek eredményeként pedig az FP-hálózat az egyik legszélesebb körben kutatott tudáshálózat. Hátránya, hogy más hálózatokkal (például kutatói együttműködések, szabadalmi hálózatok) ellentétben nem természetes úton, hanem külső beavatkozások (támogatott projektek) révén jön létre (Varga, Pontikakis, Chorafakis 2014), azonban elmondható, hogy jelenleg az EKT-t vizsgáló kutatások túlnyomó része is az FP-k elemzésével foglalkozik. Igaz továbbá, hogy az FP-k az Európai Unió teljes területét lefedő, országokon átívelő együttműködések létrejöttét ösztönzik, így megfelelő hálózatot biztosítanak jelen elemzésünkhöz is. Az FP-hálózatról elmondható továbbá, hogy a szerkezete viszonylag állandó, azaz például a legnagyobb központi-sággal rendelkező NUTS2-es régiók körében Erdil, Akçomak, Çetinkaya (2018) alapján csak minimális mozgás figyelhető meg az idő múlásával. Következésképpen az FP-projektek megfelelő vizsgálati alapként szolgálnak jelen kutatásunkban is a NUTS2-es régiók elemzésekor.

A tudástermelés szervezeti szinten is olyan folyamatnak tekinthető, amely nem áll meg adott szervezeti határok között, hanem jellemzően vállalatok közötti interakciók révén jön létre (Powell, Koput, Smith-Doerr 1996). Már egyes partnerségek önmagukban is képesek lehetnek fejleszteni a szereplők tanulási képességét (Mowery, Oxley, Silverman 1996), tudásállományát (Cowan, Jonard, Zimmermann 2006), valamint innovativitását (Sampson 2007). Mivel egy szereplőnek jellemzően több partnere is van, így a jelenség ennél szélesebb fókusszal is elemezhető. Ezen a szinten túllépve ugyanis egy adott szereplő közvetlen partnereinek összessége is hatással van az alanyra, sőt, ha több szereplő több partneri együttműködéseit is figyelembe vesszük, e szereplőket és a köztük lévő kapcsolatokat csúcspontként és élökként modellezve egy hálózatot kapunk. Ilyen, a hálózatok teljes egészével foglalkozó irodalomban is találunk összefüggést a hálózat minősége és az abban elfoglalt pozíció, valamint a tudáshoz való hozzáférés te-

kintetében (lásd például Sebestyén, Varga 2012; Reagans, McEvily 2003; Schilling, Phelps 2007).

A hálózatban betöltött pozícióra a leggyakrabban használt mutatók a központisági mutatók, melyek egy értékkel közelítik meg, hogy milyen értékes az adott szereplő által elfoglalt pozíció. A tudáshálózatok szakirodalmában azonban vannak olyan tanulmányok is, melyek másfajta hálózati központisági mutatók esetében ellentétes előjelű hatást mutattak ki a tudáshoz való hozzáférésre. Társ-szerzői hálózatok esetében ilyen eredmény született a foksám és más központisági mutatók közötti eltérésekről (Abbasi, Altmann, Hossain 2011), de különböző központisági mutatók magyarázó erejei is eltérőek lehetnek (Liu et al. 2005). A tanulmány annak a kérdésnek megválaszolására tesz kísérletet, hogy a kollaborációs hálózatok esetében a különböző központisági mutatók milyen mértékben hatnak a regionális tudástermelésre a térbeliség hatása nélkül, valamint e hatás figyelembevételével.

A különböző mutatók magyarázóerejének összevetésével megvizsgálhatjuk, hogy a hálózatnak csak egyes szeleteit vizsgáló foksám központisághoz képest más, a teljes hálózat szerkezetét is figyelembe vevő központisági mutatók (Freeman 1978) nagyobb információ-értéket hordoznak-e.

Hipotéziseink

Korábbi eredmények a kollaboratív tudáshálózatok körében beszámolnak olyan eredményekről, miszerint a hálózati pozíciót leíró különböző mutatók (lásd pl. a foksám-: Maggioni, Uberti 2009; Hoekman et al. 2013, Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014; Coffano, Foray, Pezzoni 2017; a közöttségig-: Maggioni, Uberti, Nosvelli 2014; Yao, Li, Li 2020; Huggins, Prokop 2017; Broekel et al. 2017; és a közelségi központiság: Yao, Li, Li 2020) a régió innovációs, tudástermelési képességével pozitív irányú összefüggésben vannak. Így tehát az első hipotézisünk, hogy:

H1: Az FP-projektek hálózatában a jobb hálózati pozíció és a régiók innovációs teljesítménye között pozitív irányú kapcsolat figyelhető meg.

Mivel az előbbieken megállapítottuk, hogy a jobb hálózati pozíció többféleképpen is definiálható, ezért a következőkben első fő hipotézisünket olyan alhipotézisek mentén vizsgáljuk, amelyekben a jobb hálózati pozíciót a különböző központisági mutatókkal mért magasabb értékekkel definiáljuk. Erre a következő három mutató¹ elemzésével vállalkozunk:

- foksám központiság;
- közelségi központiság;
- közöttségig központiság.

A tanulmányunkban a hálózatok elemzésénél súlyozatlan (vagyis a kapcsolatok pusztá meglétét vizsgáló) hálózatot, valamint súlyozott (a szereplők közötti kapcsolatok intenzitását is figyelembe vevő) hálózatot egyaránt vizsgáltunk. Ta-

nulmányunkban mindhárom központi mutatót mindkét hálózat esetében alkalmaztuk, így összességében hat mutató elemzését végeztük el.

Ilyen téren kevés kutatás született, ám más típusú tudáshálózatok esetében tapasztalhatóak eltérések a különböző mutatók által mért magyarázóerőről és a hatás meglétéről egyaránt. Kutatók tudáshálózata esetében míg Abbasi, Altmann, Hossain (2011) pozitív kapcsolatot találtak a foksám központiság és a tudományos teljesítmény között, addig a közelségi és közöttiségi központiság esetében a kapcsolat nagysága statisztikailag nem szignifikáns. Eközben más tanulmányok a közöttiségi központiságot találták a kutatói teljesítményt legjobban mérő mutatóknak (Liu et al. 2005).

Ezek a különbségek abból a problémából eredeztethetők, hogy bár a központi mutatók mind a csúcsok hálózati pozíciójának minőségét mérik, azok mögöttes tartalma mutatónként eltér. Míg a foksám központiság a csúcsok csomóponti jellegét méri, vagyis azt, hogy hány kapcsolata van egy adott csúcshoz, addig a közöttiségi és közelségi központiság rendre a hálózaton belüli közvetítő szerepet, valamint a potenciális információhoz való hozzájutás sebességét mérik. Mivel tanulmányunk egyik fő hozzáadott értéke a központi mutatók közötti magyarázóerőbeli különbségek feltárása, így megfogalmazódott második hipotézisünk:

H2: A különböző mutatók között magyarázóerőbeli különbségek nem fedezhetők fel.

Emellett kutatásunkban szeretnénk feltárni a tér esetleges befolyásoló szerepének jelentőségét a fenti kapcsolatokra. Szakirodalmi eredmények alapján a hálózatok alakulásában a térnek kiemelkedő szerepe van (lásd például Crescenzi, Nathan, Rodríguez-Pose 2016; Scherngell, Lata 2013; Hoekman, Frenken, van Oort 2009; Wanzenböck, Piribauer 2018), valamint a régiók térbeli elhelyezkedése a hálózat mellett is szignifikáns hatással bír a regionális innovációs képességre (Maggioni, Uberti 2009; Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014; Yao, Li, Li 2020; Crescenzi, Nathan, Rodríguez-Pose 2016). Így harmadik fő hipotézisünket a következőképpen fogalmaztuk meg:

H3: Az FP-projektek hálózatában a hálózati pozíció és a régiók innovációs teljesítménye közötti kapcsolatra a tér befolyásoló hatással bír.

Módszertan

A vizsgálati egység

Kutatásunk vizsgálati fókusza az Európai Unió, annak is NUTS2-es régiói adják a megfigyelési egységeket. Ennek oka egyfelől, hogy az Európai Unió régiós besorolása alapján ez a területi egység a leginkább alkalmas átfogó regionális folyamatok vizsgálatára, melybe a kutatásunk is illeszkedik (ec.europa.eu é.n.). Másfelől a NUTS2-es régiók számosságuk okán megfelelő méretű mintát adnak ahhoz, hogy

statisztikai elemzéseket végezve megfelelő bizonyossággal tudjuk tesztelni a vizsgált kapcsolatok meglétét. Ezen felül gyakorlati indok még a NUTS2-es szint alkalmazására az adatok elérhetősége, ugyanis ez az a szint, amire a legtöbb regionális adat rendelkezésre áll.² Elemzésünket a 2016-os évre végeztük, a magyarázó- valamint kontrollváltozók időben eltoló értékeivel modellezve. Ez utóbbi változók esetében a szakirodalomban gyakran javasolt időbeli eltolást jelen esetben éves eltolásként (lásd például Katila 2000) alkalmaztuk, így ezen adataink a 2015-ös évre vonatkozóan kerültek a modelljeinkbe.

Alkalmazott változók

Ezen alfejezetben bemutatásra kerülnek az elemzéseinkben használt változók azok modelljeinkben betöltött szerepe szerint. A bevont változók leírását, rövid elnevezését, illetve néhány fontos deskriptív adatot az 1. táblázat tartalmazza.

A változók kiválasztásánál szerepet játszott a széles körben való konzisztens elérhetőség a kiválasztott területi szinten. Az adataink forrása az Eurostat regionális adatbázisa volt, melyben az adatok elérhetősége a regionális tudás termelésével foglalkozó irodalomban gyakran használt mutatók (Ulku 2004) közül a három általunk kiválasztott mutató esetében volt megfelelő a vizsgálati években.

A tudásáramlás, a tudástermelés mérésére számos módszert és mérőszámot szokás alkalmazni. A régiók innovativitásának vizsgálatára a benyújtott szabadalmak száma az előzőekben felvázoltak szerint az innovativitást megfelelően mérő mutatónak bizonyul (Acs, Anselin, Varga 2002; Griliches 1998; Maggioni, Nosveli, Uberti 2007), valamint az elemzési keretünkbe is megfelelően illeszkedik. Ehhez az adatállományt jelen kutatásban a 2016-ban a PCT (Patent Cooperation Treaty – A Szellemi Tulajdon Világszervezete [WIPO] adatbázisa) számára benyújtott szabadalmak száma adja. A benyújtott szabadalmak használata mellett szól, hogy időben közelebb van az innovatív tevékenységhez, mint a szabadalom megítélésének dátuma. Hátránya, hogy nem minden iparágban azonos a szabadalmak szerepe (Hoekman, Frenken, Van Oort 2009; Graf, Henning 2009) ezáltal innovatívabbnak mér olyan régiókat, melyeknek komparatív előnye olyan iparágakban van, melyek szabadalom-intenzívebbek.

A tudásáramlással, tudástermeléssel foglalkozó szakirodalom a hálózati pozíciót leggyakrabban központisági mutatókkal méri. Jelen kutatásban következőképpen a hálózat struktúráját az alábbi három központisági mutatóval mértük: foksám-, közöttiségi- és közelségi központisági. A központisági mutatók mindegyike esetében kiszámítottuk a súlyozatlan és a partnerek számával súlyozott hálózat esetében is a központisági értékeket.

A foksám központiság azt jelöli, hogy adott régió szervezetei hány másik régió szervezeteivel léptek kapcsolatba (Freeman 1978). Ez a mutató nem veszi figyelembe azt, hogy milyen erősségű és intenzitású a kapcsolat, esetleg megfigyelhetőek-e többszörös, ismételt kapcsolatok a hálózatban, holott ez lehet, hogy

többletinformációval szolgál (Tóth et al. 2021). Ennek következtében a projektek számával súlyozott értéket is bevontuk a modellbe, mely segítségével nemcsak a régiók között meglévő kapcsolatok meglétét tudjuk modellezni, hanem azt is, hogy adott régiók között milyen intenzitású a fennálló kapcsolat.

Ezen felül két másik központisági mutatót is alkalmaztunk: a közelségi, valamint a közöttiségi központiságot. Előbbi a hálózat összes szereplőjének vizsgált csúcstól való távolságát veszi alapul, a második mutató pedig akkor magasabb, ha sok másik (közvetlenül össze nem kötött) csúcspár közötti legrövidebb út átmegy az adott csúcson (Freeman 1978; Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014). Mindezeknek interpretációs szempontból is fontos szerepük van.

A magasabb közelségi központisággal rendelkező régióknak a többi régiótól való átlagos távolsága kisebb, így e régiók egy másik, véletlenszerű régiónál fel-lelhető tudáshoz nagyobb valószínűséggel, könnyebben és gyorsabban férhetnek hozzá (Yin et al. 2006; Borgatti, Everett 1999; Freeman, 1978). A hálózat közös projektek számával való súlyozása esetében a több közös projekttel rendelkező régiók közötti távolság lerövidül, melynek következtében a tudás könnyebben áramlik a két régió szervezetei között. Interpretációs szempontból ennek azért van jelentősége, mert egy jobb közelségi központisággal rendelkező régió gyorsabban, kevesebb közvetítő segítségével, így költséghatékonyabban (Freeman 1978) képes információhoz jutni, mint más, gyengébb központisági mutatóval rendelkező régiók.

Míg a foksám-típusú központiság az adott csúcs kapcsolatait veszi figyelembe, vagyis azt, hogy hány másik szereplővel van közvetlen összeköttetése a vizsgált egységnek, ezzel szemben a közöttiségi központiság azt vizsgálja, hogy milyen lehetőségei vannak híd szerepét betölteni, illetve kontrollálni más szereplők közötti kapcsolatokat, vagyis, hogy hány olyan össze nem kötött él pár van a hálózatban, melyek kommunikációjában közvetítőként léphet fel az adott szereplő (Freeman 1978; Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014). A magasabb közöttiségi központiság tehát egyfajta információközvetítő (bróker) szerepként interpretálható (Sigler, Neal, Martinus 2023). Az ilyen közvetítők általában könnyebben férhetnek hozzá olyan tudáshoz, mely a régió számára értékes lehet, és újszerű, nem redundáns (Bianchi, Galaso, Palomeque 2023). A projektszámmal való súlyozás a közelségi központiság esetéhez hasonlóan itt is a régiók közötti távolság csökkenésében játszik szerepet. Súlyozott hálózatok esetében azzal a feltételezéssel élünk, hogy több közös projekttel rendelkező régiópár között könnyebb áramlik a tudás, így e kapcsolatok közvetítő szerepet is könnyebben tudnak betölteni.

A hálózati adatainkat az FP-projektekben részt vevő régiók adják, ezen belül a mintába a 2015-ben futó projektek kerültek be. E projektek azok, melyek 2015-ben vagy annál korábban indultak. Ezen esetekben tehát hosszú távú együttműködés feltételezhető, és a 2015-ös fókusszal biztosítható, hogy az ebben az évben is intenzív együttműködések kerülnek bele a mintába.

A hálózati adataink forrása a CORDIS adatbázis, az innen kinyert projekt-részvételek képezik adatállományunk alapját. Az adatbázis minden eleme besorolásra került egy NUTS2-szintű régióba, mely régiókból aztán kapcsolati mátrixot képeztünk. Ebben a csúcsok a NUTS2 régiókat, az élek pedig a két csúc közötti projektek számát (súlyozott hálózat esetében), vagy a kapcsolat meglétét (súlyozatlan hálózat esetében) jelölik.

Ezek következtében A súlyozott kapcsolati mátrix általános eleme a következő:

$$\begin{aligned} & \text{ha } i \neq j, \text{ akkor } a_{ij} = n \\ & \text{ha } i = j, \text{ akkor } a_{ij} = 0 \end{aligned} \quad (1)$$

ahol i és j egy régiópár, n pedig az általuk közösen jegyzett projektek száma. A hálózat élei irányíthatatlanok, melynek következtében

$$a_{ij} = a_{ji} \quad (2)$$

A fentiekből levezethető a súlyozatlan B szomszédsági mátrix is, melynek általános eleme A mátrix elemének segítségével így írható le:

$$\begin{aligned} & b_{ij} = 0, \text{ ha } a_{ij} = 0, \text{ és} \\ & b_{ij} = 1, \text{ ha } a_{ij} \neq 0 \end{aligned} \quad (3)$$

Kontrollváltozóként széles körben elérhető adatok kerültek bevonásra. Modelljeinkben a tudásáramlási és tudástermelési szakirodalomban gyakran használt változókat alkalmaztuk (Ulku 2004), melyek kiválasztásában szerepet játszott az adatok friss és konzisztens elérhetősége is, melyhez az Eurostat adatbázisát használtuk.

A leggyakoribb kontrollváltozó a nominális értékben vagy vásárlóerő paritásos mért egy főre jutó GDP szint (Cypher, Dietz 1997), ezek kontrollálnak a régió fejlettségi szintjére. Jelen kutatásunkban így az egy főre jutó GDP-t vontuk be, millió PPS/főre vetítve. A szakirodalomban szintén gyakran alkalmazott mutató a kutatás-fejlesztés kiadásai, melyet jellemzően nominális mennyiségben, vagy a régió GDP-jének arányában mérve alkalmaznak (Maggioni, Nosvelli, Uberti 2007; Varga, Pontikakis, Chorafakis 2014). Kutatásunkban az utóbbi módszertanra építő változót vontuk be. Ezen felül a humántőke kontrollját alkalmazzák kutatások széles körben, melyekre jó közelítési mód a magasan képzett munkaerőre vonatkozó mérőszámok használata (Boschma 2005), valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a népességen belül, vagy annak egy rétegén belül – például a European és a Regional Innovation Scoreboardok rendre a 25–64, illetve 30–34 éves korcsoportokat alkalmazzák. Utóbbi három mutató között értelemszerűen magas korreláció figyelhető meg, így modelljeinkbe kontrollváltozóként a vizsgált évben legszélesebb körben elérhető 25–64 éves korcsoportban felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya mutatót alkalmaztuk.

E szakirodalomban leggyakrabban hivatkozott változók modellbe építésével tehát teljes lett az alkalmazni kívánt változóink köre. Így a következőkben a modellezés, valamint a térbeli elemzés eredményeit mutatjuk be az ezen alfejezetben ismertetett változók használata mellett.

1. táblázat: A tanulmányban alkalmazott változók értelmezése és néhány leíró statisztikája (n=262)
Descriptive statistics of the variables (n=262)

Jelölés	Leírás	Mértékegység	Átlag	Medián	Szórás	Év
PAT_2016	A PCT régió PCT-ben benyújtott szabadalmainak száma	Darab	180,640	94,580	271,083	2016
Degree	Fokszám központiság (partnerek száma)	Darab	338,798	370,000	142,452	2015
Degree_W	Projektek számával súlyozott fokszám központiság	Millió €	6 016,357	2 640,000	1 0347,876	2015
Closeness	Közelségi központiság	Egység	2,589E-03	2,639E-03	0,486E-03	2015
Closeness_W	Projektek számával súlyozott közelségi központiság	Egység	2,906E-03	3,232E-03	1,002E-03	2015
BW	Közöttiségi központiság	Egység	115,221	59,116	145,633	2015
BW_W	Projektek számával súlyozott közöttiségi központiság	Egység	119,951	5,778	531,149	2015
RD exp	K+F kiadások a GDP arányában	%	1,673	1,470	1,204	2015
GDP_pc	Az egy főre jutó GDP értéke	Millió PPS/fő	27,925	26,241	10,202	2015
EDU 25-64	A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 25-64 éves korosztályban.	%	29,549	28,300	9,102	2015

Forrás: saját szerkesztés

Vizsgált hálózati hatásmechanizmusok

A központisági mutatók a hálózatelemzésben a hálózat különböző csúcsainak pozícióját kísérlik meg számszerűsíteni. A központisági mutatók magasabb értéke azt indikálja, hogy az adott csúcs a hálózaton belül jobb pozíciót foglal el, azonban korántsem mindegy, hogy milyen központisági mutatót alkalmazunk. Tanulmányunkban három különböző mutatót vontunk be a vizsgálatunkba, melyek magyarázó erejét súlyozott és súlyozatlan regionális kollaborációs hálózatok esetében is teszteltük. Kiemelendő, hogy az általunk vizsgált FP-hálózat egy szervezetek között létrejött közös kutatás-fejlesztési projekteken alapuló hálózat, ezzel szemben a vizsgálatunk alanyai a régiók. A hálózatot ennek következtében elemzés előtt szükséges volt aggregálnunk, mely aggregálás enyhén befolyásolja a vizsgált hatásmechanizmusok jelentéstartalmát.

A foksám központiság a legegyszerűbb módon ragadja meg egy adott csúcs pozícióját: azt méri, hogy a vizsgált csúcs hány másik csúccsal létesít kapcsolatot (Freeman 1978). A mutató esetünkben azt hivatott mérni, hogy a régió szervezetei hány másik régió szervezeteivel bírnak közös kapcsolattal. A súlyozatlan hálózat esetében a mutató a gyakorlatban a partnerrégiók számát adja meg, míg a súlyozott hálózat esetében a más régiókkal létesített projektek számára vonatkozik ez a mutató. A foksám központiság esetében az aggregálás elhanyagolható mértékben bír torzító hatással. Egyedüli hatása az intraregionális együttműködések elvesztése. A régión belüli kapcsolatoktól eltekintve viszont egy régió foksáma a szervezetei foksámának összegével egyenlő. Az intraregionális kapcsolatok kiszűrése a Keretprogram esetében elenyésző mértékű problémát jelent, hiszen a projektek eleve interregionális együttműködéseként jöttek létre, a hangsúly is e kapcsolatokon van, továbbá más típusú tudáshálózatok esetében igazolták a régión belüli kapcsolatok alacsony hatását (Bianchi, Galaso, Palomeque 2023).

A közöttségi és a közelségi központiság esetében azonban a mutatók nem pusztán a szervezeteket és azok szomszédságát, hanem a teljes hálózatot figyelembe veszik minden csúcs esetében. E két központisági mutató a legrövidebb utak gráfelméleti problémájára épül. A két mutató minden csúcspár közötti legrövidebb utat veszi alapul (Freeman 1978). Ezt követően a közelségi központiság esetében a vizsgált csúcs és az összes többi csúcs közötti legrövidebb távolságot vizsgáljuk meg, míg a közöttségi központiság esetében azt elemezzük, hogy egy adott csúcson hány másik csúcspár közötti legrövidebb út megy keresztül. Ezen esetekben az aggregálás már felvet problémákat. Például regionális szinten való elemzés során azt tapasztalhatjuk, hogy két régió között a legrövidebb út egy harmadikon megy keresztül. Jellemzően azonban szervezeti szinten a közvetítő és a két összekötött szervezet között nem ugyanaz a szervezet helyezkedik el, sőt előfordulhat, hogy az FP-hálózat keretében az egy közvetítő régió két szervezete össze sincsen kötve egymással. Enyhíti a problémát azonban, hogy a Keretprogram szervezetei körében jellemzően nagyon erős hubok is megfigyelhetők, akik vélhetően rengeteg régión belüli szervezettel kapcsolatban állnak (egyetemek, nagyvállalatok). Ennek következtében a régión belüli közvetítő hatás a valóságban fellelhető, holott a mesterséges és kifejezetten inerreregionális kapcsolatokra fókuszáló FP-k esetében ezen intraregionális kapcsolatok a valóságban tapasztalathoz képest relatíve ritkák.

Térbeli feltáró elemzés

Az előző fejezetekben már bemutatásra került az a kutatási irányvonal, mely szerint a földrajzi tér jelentősen képes befolyásolni a hálózatokban termelődő tudást. Kutatásunkban így első lépésként azt kellett feltérképeznünk, hogy térbeli függőség állhat-e fenn az általuk felvázolt modellben. Ennek felmérésére a

Moran-féle I statisztikát alkalmaztuk, mely a szakirodalom szerint az eredmény-változóban található térbeli autokorreláció tesztelésére a gyakorlatban leggyakrabban alkalmazott mérőszám (Bilicz 2022).

A Moran-féle I mutató kiszámításával eldönthető, hogy az adatok véletlenszerű, szomszédságtól független térbeli eloszlását látjuk-e (azaz a mutató értéke megegyezik-e a saját várható értékével), vagy pozitív, esetleg negatív térbeli autokorreláció fedezhető-e fel (Cliff, Ord 1981). Jelen kutatás esetében a Moran-féle I statisztikát három különböző súlyozási módszertannal számítottuk ki, ezek értékeit a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: A különböző súlymátrixokkal számított Moran-féle I értékek a PAT_2016 változó esetén
Moran's I statistics for the PAT_2016 variable

Térbeli súlymátrix típusa	Moran-féle I értéke	Pszedo p-érték
Királynő	0,190	<0,001
Négy legközelebbi szomszéd	0,183	<0,001

Forrás: saját szerkesztés

A súlymátrixokból is látható, hogy a térökonometriai modellünkben az innovativitás régiók közötti térbeli terjedésére háromféle áramlási módot feltételeztünk. Egyfelől királynő súlymátrix segítségével modelleztük a földrajzi szomszédsági tudásáramlást. E súlymátrix kizárólag a szomszédok tudásszintjét vonja be a modellbe, azonban ezeket minden más változótól függetlenül, azonos súllyal. Második áramlási modellünk esetén a négy legközelebbi szomszédot vetjük alapul. Ennek előnye, hogy több vagy kevesebb szomszéd esetében is azonos számú, közel fekvő régió értékeit vonja be az elemzésbe. A harmadik alkalmazott súlyozási típus egy távolságot alapul vevő módszer, mely a 300 km-nél közelebbi régiókat vonja be az elemzésbe (Kroll 2009).

A 2. táblázatból látható, hogy ugyan mindhárom esetben pozitív térbeli autokorreláció meglétét feltételezhetjük, későbbi modellünkben számunkra a legmegfelelőbb a királynő súlymátrix alkalmazása lesz, hiszen a Moran-féle I statisztikák alapján az ragadja meg a legpontosabban a térbeli függőség struktúráját (lásd Váry 2017; Bilicz 2022).

Összességében elmondható, hogy a három súlymátrix hasonló összképet fest le a szabadalmazás helyi térbeli jellemzőiről. Úgy tűnik tehát, hogy érdemes a térfigyelembevételével is modellezni a későbbiekben, hiszen ezáltal többletinformációhoz juthatunk az európai tudástermelési helyzet vizsgálatakor.

OLS modellezés

Elemzésünk első fázisában az általános összefüggések feltárására egyelőre még a térbeliség figyelmen kívül hagyásával vállalkoztunk. Először a legkisebb négyze-

tek módszerével (OLS = Ordinary least squares method) többváltozós lineáris regressziós modellt alkottunk (lásd 4. egyenlet). Kiinduló modelljeinkbe a hat vázolt hálózati minőségi mutatót és a három, szakirodalom által is használt kontrollváltozót vontuk be. Az elemzéshez továbbá standardizáltuk³ a változóinkat, hogy a koefficiens értékek összevethetők legyenek. A regressziós modellek standardizált béta paramétereit, valamint az egyes értékekhez tartozó standard hibákat és szignifikanciaszinteket a 3. táblázat tartalmazza.

$$Y_{PAT} = \beta_0 + \beta_{Network} * X_{Network} + \beta_{EDU} * X_{EDU} + \beta_{GDP} * X_{GDP} + \beta_{RD} * X_{RD} + e \quad (4)$$

A táblázatból is leolvasható, hogy a modellek között vannak eltérések, így jelen elemzés keretein belül nem mindegy, hogy melyik változókkal mérjük a hálózatban elfoglalt pozíciót. A magyarázó változókhoz tartozó koefficiensek minden esetben pozitívak voltak, a parciális t-tesztek p-értékei pedig 0,01-es küszöbérték alatt maradtak. Ennek értelmében tehát már ezen adatokból látható, hogy valóban szignifikáns kapcsolat van a hálózati pozíció és a tudástermelés között.

Szintén látható a táblázat alapján, hogy a regressziós becslések közül a projektek számával súlyozott foksám központiség modellje (2. modell) bírt a legnagyobb magyarázó erővel a korrigált R^2 alapján, és ez a modell hozta magával a legkevesebb információ-vesztést a két vizsgált információs kritérium alapján. Továbbá a hálózati pozíciót leíró mutató standardizált béta koefficiense is e modell esetében a legnagyobb. Ezen kívül még a projektek számával súlyozott közöttiségi központiséggel számított (6.) modell korrigált R^2 értéke volt magasabb, e modell R^2 értéke alapján szintén 60% feletti magyarázóerővel, valamint valamivel jobb információs kritérium értékekkel rendelkezett a többinél. A 0,4-es többszörös determinációs együttható értéket még a közöttiségi központiség súlyozás nélküli (5.) modellje haladta meg, a másik három modellváltozat nagyjából azonosan teljesített, a legkisebb magyarázó erővel a hat modell közül.

A kontrollváltozókat vizsgálva szembetűnő, hogy a humántőke (EDU 25-64) együtthatója a szakirodalmi eredmények alapján anomáliának tekinthetően negatív előjelű volt. A helyzetet valamelyest árnyalja, hogy a változóhoz tartozó parciális t-próbák értékei alapján a humántőke béta paramétere a hat esetből csak kettőben (2. és 5. modell) volt statisztikailag szignifikáns. A modell multikollinearitási kondíciós értéke mind a hat modell esetében a [9,755-17,980] intervallumon belül mozgott, ami kisebb a szakirodalomban általánosan alkalmazott $K \leq 30$ értékhatárnál (Muniz, Kibria 2009). Megvizsgáltuk továbbá az egyes modellekben külön-külön a variancia infláló faktorokat (VIF) is, melyek értéke semelyik modell esetében sem nagyobb, mint 2, azaz minden esetben gyenge, nem zavaró multikollinearitásról beszélhetünk. Így összességében arra jutottunk, hogy a humántőke változóját a modellünkben tartjuk, azonban az eredményeinkből az e változóra is vonatkoztatható esetleges következtetéseket fenntartásokkal kezeljük.

3. táblázat: Az alkalmazott OLS modellek
The OLS models

Modellek	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Konstans	-0,947*** (-5,151)	-0,005 (-0,038)	-1,904*** (-6,758)	-1,048*** (-5,300)	-0,309* (-1,802)	-0,271* (-1,950)
s_Degree	0,277*** (4,393)					
s_DegreeW		0,694 *** (16,048)				
s_Closeness			0,309 *** (5,049)			
s_Closeness_W				0,211 *** (3,315)		
s_BW					0,494*** (9,198)	
s_BW_W						0,615*** (15,607)
s_EDU 25-64	-0,038 (-0,611)	-0,118 *** (-2,625)	-0,042 (-0,688)	-0,018 (-0,283)	-0,110* (-1,957)	-0,067 (-1,491)
s_GDP pc	0,317*** (4,759)	0,134 *** (2,696)	0,319*** (4,886)	0,347*** (5,195)	0,262*** (4,395)	0,236*** (4,846)
s_RD exp	0,152** (2,513)	0,205*** (4,768)	0,137** (2,275)	0,152** (2,431)	0,162*** (3,053)	0,267*** (6,093)
Korrigált R ²	0,345	0,649	0,360	0,325	0,471	0,639
R ²	0,356	0,654	0,370	0,336	0,479	0,644
Akaike IK	638,022	475,107	632,213	646,017	582,434	482,317
Schwartz IK	655,863	492,949	650,054	663,858	600,267	500,158
Jacques Bera	16962,462 ***	688,944 ***	16238,380 ***	15901,854 ***	4927,591 ***	808,972 ***
Koenker-Bassett	22,911 ***	98,929 ***	24,271 ***	23,571 ***	127,344 ***	56,894 ***

Forrás: saját szerkesztés

Függő változó: PAT_2016.

A béta paraméterek alatt zárójelben a parciális t-próbák értékei.

n = 262

Szignifikancia szintek: * 0,1; ** 0,05; *** 0,01

Térbeli modell

Mivel a kutatás tárgyát képező hat változó az előző fejezetben felvázolt OLS modellek alapján mind szignifikáns kapcsolatban van a tudástermeléssel, így mind a hat esetben érdemes tovább vizsgálni, és a térbeliség esetleges befolyásoló szerepét kutatni. A 4. táblázat tartalmazza az egyes modellekhez tartozó Lagrange Multiplier (LM) tesztek értékeit, melyek arra szolgálnak, hogy a megfelelő térbeli modellezési eszközt kiválaszthassuk.

4. táblázat: Az 1-6 modellek tesztelése térbeliségre LM-tesztek segítségével, királynő súlyozással
LM statistics for models 1-6 using the queen weight matrix

	Késleltetés	Robusztus késleltetés	Hiba	Robusztus hiba
1. modell	3,168*	0,439	2,874*	0,146
2. modell	20,917***	8,305***	12,924***	0,313
3. modell	3,141*	0,176	3,423*	0,458
4. modell	2,538	0,272	2,404	0,138
5. modell	9,211***	3,372*	5,839**	0,001
6. modell	17,399***	7,080***	10,400***	0,082

Forrás: saját szerkesztés

Szignifikancia szintek: * 0,1; ** 0,05; *** 0,01

A 4. táblázatból látható, hogy mind a térbeli késleltetés, mind a térbeli hiba-autokorreláció tesztje hatból öt esetben adott szignifikáns LM tesztstatisztika értéket. A robusztus tesztek értékeit is figyelembe véve azonban azt láthatjuk, hogy mindössze három, $\alpha=0,05$ mellett pedig már csak a súlyozott mutatóink közül kető, a projektek számával súlyozott fokszám (2. modell) valamint központiégi (6. modell) központiség esetében feltételezhetünk valós térbeli függőséget. E tesztek alapján térbeli késleltetés feltételezhető, térbeli hiba-autokorreláció léte-re egyik modell sem utal.

A térbeli elemzésünk lefolytatására a térbeli kétlépcsős legkisebb négyzetek módszerét (Spatial Two-Stage Least Squares – S2SLS) alkalmaztuk a 2. táblázat eredményei alapján, ahol az eredményváltozó térben késleltetett értékét is bevontuk a regressziós egyenletbe. Emellett White standard hibákkal kalkuláltunk azon két modell esetében, ahol mind az LM, mind a robusztus LM tesztek szignifikánsak voltak $\alpha=0,05$ mellett. A térben késleltetett modell egyenletét az 5. egyenlet írja le, míg eredményeinket az 5. táblázat tartalmazza.

$$Y_{PAT} = \beta_0 + \beta_{NW} * X_{NW} + \beta_{EDU} * X_{EDU} + \beta_{GDP} * X_{GDP} + \beta_{RD} * X_{RD} + W_{PAT} + e \quad (5)$$

Projektek számával súlyozott fokszám központiség térben késleltetett modellje

Az 5. táblázat⁴ adatai alapján látható, hogy a súlyozott fokszám központiség modelljében (2. modell) az eredményváltozó, azaz a szabadalomszám térben késleltetett együtthatója pozitív és szignifikáns. Varga (2002) alapján „a térben

5. táblázat: A projektek számával súlyozott fokszám valamint közöttiségi központosság térben késleltetett modelljei
Spatial lag versions of weighted degree and weighted betweenness centrality models

	2. modell a térbeliség figyelembevételével	6. modell a térbeliség figyelembevételével
Konstans	-0,041 (-0,306)	-0,313** (-2,352)
s_Degree_W	0,715*** (17,384)	
s_BW_W		0,628*** (16,579)
s_EDU_25_64	-0,091* (-2,100)	-0,040 (-0,920)
s_GDP_pc	0,069 (1,354)	0,181*** (3,578)
s_RD_exp	0,165** (3,881)	0,231*** (5,308)
W_s_PAT_2016	0,250*** (3,204)	0,228*** (2,813)
Pszeudo R ² :	0,685	0,670
Anselin- Kelejian teszt	0,294	0,059

Forrás: saját szerkesztés

Függő változó: s_PAT_2016.

A béta paraméterek alatt zárójelben a parciális z-próbák értékei.

Szignifikancia szintek: * 0,1; ** 0,05; *** 0,01

késleltetett független változó becsült paraméterének értéke és annak szignifikanciája explicit módon tudósít arról, hogy a független változó adott értékei kialakulásában a változónak a tér más pontjain mért értékei milyen szerepet játszanak” (Varga 2002, 364.).

Tehát ha egy adott NUTS2 területi egység esetében az egyik exogén változó értékében bekövetkező változások hatására megnő a szabadalmak száma, akkor az a szomszédos területek szabadalomszámát is megnöveli. Ebből következik továbbá, hogy ez a szomszédos szabadalomszámbeli növekedés visszahat a vizsgált terület szabadalmi számára is. Elmondható tehát, hogy ha például a K+F kiadások adott NUTS2-es régióban megemelkednek, akkor nem csak az adott régiós következő évi – hiszen továbbra is időben eltoltt eredményváltozókról beszélünk – szabadalomszám növekszik, hanem a szomszédos régiók szabadalomszámának növekedése is várható.

A súlyozott fokszám központissággal számított szubsztantív térbeli függőségmodell illeszkedése tekintetében azt láthatjuk, hogy míg a térbeliséget figyelmen

kívül hagyó OLS modellezés esetében e modellhez $R^2 = 0,654$ értékű többszörös determinációs együttható tartozott, addig a térben késleltetett modellünk esetében a pszeudo $R^2 = 0,685$. Ugyan e két mutató nem azonos számítási módszerrel épül, így értékeik nem egy az egyben összevethetők, azonban a nagyságrendeken érzékelhető, hogy a térnek valóban jelentős befolyásolóereje van a tudástermelés alakulására a hálózatok esetében. Az 5. táblázatból kiolvasható továbbá, hogy a térbeli diagnosztika során végzett Anselin-Kelejian próba alapján nincs további feltáratlan térbeli függőség a modellben.

Projektek számával súlyozott közöttiségi központiság térben késleltetett modellje

Az 5. táblázat adatai alapján látható, hogy a súlyozott közöttiségi központiság modelljében (6. modell) – a súlyozott foksám központiság térbeli modelljéhez hasonlóan – az eredményváltozó, azaz a szabadalmak számának térben késleltetett együtthatója statisztikailag szignifikánsan különbözik nullától és pozitív előjelű, azonban valamelyest kisebb, mint az említett térben késleltetett 2. modell esetében. Az eredmények alapján tehát valóban megfigyelhető térbeli autokorreláció a szabadalmak száma között. Továbbá itt is elmondható, hogy a térbeli függőség kétirányú reláció, azaz a szabadalomszám bármely régióban mért értéke nemcsak, hogy hat a többi régióban mért szabadalomszámra, hanem egyben maga is determinált a többi régióban mért értékek által (Varga 2002).

Elmondható továbbá, hogy a térben késleltetett modellben a régió projektek számával súlyozott közöttiségi központisága által meghatározott hálózati pozíció változója továbbra is szignifikáns ($p < 0,001$). A modell illeszkedését tekintve megállapítható, hogy illeszkedési mutatója az eredeti OLS becslésének R^2 értékét meghaladja, azonban a 2. modell térbeli változatánál kisebb pszeudo R^2 -tel rendelkezik. Így tehát elmondható, hogy a hálózati pozíció tudástermelésre gyakorolt hatását, valamint az abban megjelenő térbeliséget mindkét modell megragadja, azonban a 2. modell valamivel jobban. A térbeli diagnosztika során végzett Anselin-Kelejian teszt értéke alapján továbbá e modell esetében is elmondható, hogy további feltáratlan térbeli függőség nincs a modellünkben.

Konklúzió

A szakirodalomban több eredmény is megerősítette, hogy a hálózati pozíció pozitív hatással van a régiók szabadalmaztatási teljesítményére, azonban attól függően, hogy milyen hálózati mutatókat vizsgálnak a kutatók, az eredmények között rendszerint nagyobb különbségek figyelhetők meg (Bilicz 2021; Gyurkovics, Vas 2021).

Eredményeink alapján a Keretprogram (Framework Programme, FP) által alkotott tudáshálózaton a magasabb közöttiségi mutató értékekkel mért jobb há-

lózati pozíciók a régiók szabadalmi aktivitásával pozitív irányú kapcsolatban vannak. Ez a megállapítás igaz mindhárom vizsgált központi mutató esetében, legyen szó akár súlyozatlan, akár a közösen végrehajtott projektek számával súlyozott központi mutatóról, mely által első hipotézisünket teljes mértékben el tudtuk fogadni. Ezen eredményeink ellentmondanak más típusú tudáshálózatok esetében kis mértékben kutatott összehasonlításoknak (Abbasi, Altmann, Hossain 2011). Elemzéseink megerősítik és színtetizálják ugyanakkor azon kutatások eredményeit, melyek a régiók kollaborációs hálózatokban elfoglalt pozíciójának tudástermelésben betöltött pozitív szerepét vizsgálják. Pozitív kapcsolatot mértek kollaboratív kutatási hálózatok esetében a foksám- (Maggioni, Uberti 2009; Hoekman et al. 2013; Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014; Coffano, Foray, Pezzoni 2017), a közöttiségi- (Maggioni, Uberti, Nosvelli 2014; Yao, Li, Li 2020; Huggins, Prokop 2017; Broekel et al. 2017), és a közelségi központi mutató (Yao, Li, Li 2020), valamint más hálózat minőségét mérő elemzések (Chessa et al. 2013; Crescenzi, Nathan, Rodríguez-Pose 2016; Scherngell, Lata, 2013; Wanzenböck, Scherngell, Brenner 2014) esetében is. Szintén hozzájárul a tanulmányunk azon irodalmak köréhez, melyek a kollaborációs hálózatok és a tér között fennálló kapcsolatot erősítik meg (lásd például Crescenzi, Nathan, Rodríguez-Pose 2016; Scherngell, Barber 2009; Maggioni, Uberti 2009; Hoekman, Frenken, van Oort 2009; Hoekman, Frenken, Tijssen 2010). A tanulmány ezen eredmények együttes tesztelésével, megerősítésével, valamint a kapcsolati erősségek különbözőségének értelmezésével járul hozzá a korábbi szakirodalmi eredményekhez.

A modelljeink magyarázó ereje már nem ennyire egységes: eredményeink alapján kijelenthető, hogy a regionális tudástermelés esetében különböző központi mutatók esetében különböző erősségű kapcsolat áll fenn. Ez egybeesik a más tudáshálózatok esetében tapasztalt korábbi eredménnyel (Liu et al. 2005). A többenél lényegesen jobb magyarázóerővel bíró modellek születtek a közöttiségi központi mutatók, valamint a súlyozott foksám központi mutató esetében. Tanulmányunk kontribúciója, hogy a foksám és a közöttiségi központi mutató esetében ezt a kapcsolatot európai szinten az FP-hálózatok vizsgált mintáján is igazolni tudtuk. E kontribúció gyakorlati interpretációja, hogy a hálózati szint egy ilyen jellegű elemzésben nem mindent eldöntő faktor. Eredményeink szerint ugyanis a kizárólag az adott csúcok közvetlen szomszédjait számba vevő foksám központi mutató hasonló magyarázóerővel bír, mint a hálózat minden csúcsát és életfolyamát vevő közöttiségi központi mutató, e két mutató pedig a szintén teljes hálózati struktúrát figyelembe vevő közelségi központi mutatónál jobban teljesített.

Eredményeink alapján azt láthatjuk, hogy a súlyozatlan hálózatok gyengébb magyarázó ereje a regionális tudástermelésnek, mint súlyozott hálózatbeli párjaik. Ez kifejezetten a foksám központi mutató esetében igaz, a különbség a közelségi és a közöttiségi központi mutató esetében kisebb. Ennek következtében kijelenthető, hogy a kapcsolatok intenzitása nem elhanyagolható, komoly mértékben befolyásolja a hálózat magyarázó erejét. Így második hipotézisünket megcáfoltuk. A tanul-

mányban ugyanakkor egy fajta súlyozási módszert, a régiók közötti kapcsolatok számának összegét alkalmazzuk. Ez a súlyozás a szakirodalomban nem egyedi, ugyanakkor az eljárás mégis önkényesnek tekinthető, mivel az irodalomban találni példát más súlyozási megoldásra, vagy akár a szervezeti háló más módon történő aggregálására is (e megoldásokra példa Huggins, Prokop 2017; Wanzenböck, Piribauer 2018). Ezen érvek alapján további kutatási terület lehet a különböző súlyozási módszerek kapcsolatokra, a hálózat által hordozott információs értékre való hatásának vizsgálata, valamint azok implikációi a döntéshozók számára.

A térbeli tudás-túlcsoportulást vizsgálva elmondható, hogy a régiók jobb hálózati pozíciója a térbeli késleltetés révén továbbgyűrűző hatást válthat ki, és ezzel javíthatja a szomszédos régiók tudástermelését is. Ez azonban empirikus eredményeink alapján már nem minden tudáshálózati mutató esetében figyelhető meg: a térbeliség erősebb vagy gyengébb hatással bírhat annak függvényében, hogy milyen típusú hálózatot, illetve hálózati mutatót vizsgálunk. A pozitív térbeli túlcsoportulások inkább a projektek számával súlyozott hálózat esetében figyelhetőek meg, ezen felül pedig térbeli modelljeinkben a közelségi központiság alapján meghatározott hálózati pozíció pozitív hatásainak térbeli terjedésére nem találunk bizonyítékot. Ennek oka az lehet, hogy a súlyozatlan hálózat, valamint a közelségi központiság esetében alapvetően kisebb magyarázóerőt fedezhetünk fel a hálózati pozíció és a szabadalmazási teljesítmény között, e hatás pedig már nem eléggé erős ahhoz, hogy a szomszédos régiókba is átgyűrűzzön.

A súlyozott hálózatok esetében eredményeink alapján a magasabb fokszám, illetve a közöttiségi központiság értéke nemcsak az adott régió szabadalomszámát növeli meg, hanem e régió szomszédjai is hasznot képesek húzni a régió hálózatban elfoglalt jobb helyzetéből, illetve az ezáltal nyert jobb tudástermelésükből. Ezzel a harmadik hipotézisünk is igazolást nyert.

A kutatás egyik korlátja annak területi egysége. Korábbi tanulmányok érvelése alapján a NUTS3-as vagy esetlegesen városrégiós területi egységek a NUTS2-es egységekkel szemben sokkal jobban magyarázzák a valós gazdasági folyamatokat, így például a regionális tudástermelést is (Glaeser et al. 1992; Cooke, Uranga, Extebarria 1998). Ennek oka, hogy míg sok esetben a NUTS3 egy természetes folyamat részeként létrejött területi szint, addig a NUTS2-es területek gyakran csupán adminisztratív területi egységekként jelentek meg, különösebb gazdasági funkció nélkül (Maggioni, Nosvelli, Uberti 2007). A tanulmányunk az adatok elérhetősége miatt a NUTS2-es regionális szintet használja elemzési egységnek. Azonban jól látható, hogy létező és erős modellek alkothatók e területi egységek szintjén is, holott a NUTS2-es szint pusztán egy adminisztrációs egység szerepét tölti be. Érdemes lehet a jövőben megvizsgálni, hogy a regionális tudástermelésre a területi szint milyen befolyással van, és hogy vajon mennyiben tekinthetők mégis természetes, vagy legalábbis a gazdasági folyamatokat kellő mértékben megragadni képes területi egységeknek ezen adminisztratív szint régiói.

További korlát, hogy a vizsgálat alapja az FP-hálózat, amely bár széles körben alkalmazott tudáshálózat, közel sem az egyetlen, amelyen az európai régiók tudásáramlása vizsgálható. Az FP-hálózatokkal szemben erős kritika, hogy kifejezetten mesterséges hálózatok, a szereplők e hálózati összeköttetés nélkül sok esetben nem tudnának kapcsolatot létesíteni egymással (Varga, Pontikakis, Chorafakis 2014). Ennek egyik következménye a megismételt kapcsolatok alacsony száma (Balland, Boschma, Ravet 2019; Fritsch, Zoellner 2020), melynek következtében a szervezetek közötti kapcsolatrendszer nagyon dinamikus. E dinamikát a felhasznált keresztmetszeti adataink nem képesek megragadni, mely egy további korlátja a tanulmánynak. További kutatási irány lehetne e korlátok kiküszöbölésére a kutatás (1) panel adatokon való ismétlése, esetleg (2) a hálózat sajátosságainak kiszűrésére többféle tudáshálózzal együttes vizsgálata. Ez utóbbi olyan elemzési mód, mely a csökkenti a hálózat önkényes kiválasztásából adódó torzítást, és ezáltal bizonyítottan többletinformációval bír egy hálózat elemzésével összevetve (Fritsch, Titze, Piontek 2020).

Jegyzetek

- 1 E mutatók részletesebb bemutatását lásd: Módszertan – Magyarázó változók alfejezet.
- 2 Mivel a tanulmányban alkalmazott térökonometriai módszerek egyes súlymátrixai a szokásosnál kiugróan magasabb távolságok esetén nem megfelelően alkalmazhatóak, valamint e régiók esetében a földrajzi alapú tudásáramlásnak a hipotetikus modellbe építése sem racionális, így a tengeren túli területek (például dél-amerikai francia régiók) kivonásra kerültek az elemzésből. Ezek a területek jellemzően kevésbé innovatívak, valamint a kontrollváltozók esetében hiányzó adatok problémája is felmerült e régióknál. Ez a megoldás az irodalomban mások által is alkalmazott (lásd például Varga et al. 2014, illetve Wanzenböck-Piribauer 2018).
- 3 A változó értékeket a szórással osztottuk.
- 4 Az elemzéseink során az országok különböző innovációs teljesítményeinek hatását kiszűrendő robusztusság-vizsgálatot is végrehajtottunk. Ennek során ország fix-hatásokat vontunk be a modelljeinkbe. Eredményeink minden fő kérdésben megerősítést kaptak, melynek alapján kijelenthető, hogy OLS-moddal esetében szignifikáns hálózati mutatóink továbbra is szignifikánsak, az LM-tesztek országhatások mellett is térbeli késleltetésre utalnak. A térbeli késleltetés és a hálózati mutató e kontroll mellett is szignifikáns kapcsolatban van a regionális szabadalmaztatással.

Irodalom

- Abbasi, A., Altmann, J., Hossain, L. (2011): Identifying the effects of co-authorship networks on the performance of scholars: A correlation and regression analysis of performance measures and social network analysis measures. *Journal of Informetrics*, 4., 594–607. <https://doi.org/btk4xp>
- Acs, J. Z., Anselin, L., Varga, A. (2002): Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge. *Research Policy*, 7., 1069–1085. <https://doi.org/dt627p>

- Ahuja, G., Polidoro, F., Mitchell, W. (2009): Structural homophily or social asymmetry? The formation of alliances by poorly embedded firms. *Strategic Management Journal*, 9., 941–958. <https://doi.org/cw6qz9>
- Balland, P. A., Boschma, R., Ravet, J. (2019): Network dynamics in collaborative research in the EU, 2003–2017. *European Planning Studies*, 9., 1811–1837. <https://doi.org/gk4bgm>
- Bianchi, C., Galaso, P., Palomeque, S. (2023): The trade-offs of brokerage in inter-city innovation networks. *Regional Studies*, 2., 225–238. <https://doi.org/k3j3>
- Bilicz D. (2021): A hálózatok és a kapcsolatok szerepe az innovációban és a tudás áramlásában: Szisztematikus szakirodalmi áttekintés. *Közgazdasági Szemle*, 6., 674–698. <https://doi.org/gkdd7c>
- Bilicz H. L. (2022): A jövedelmi depriváció és a depresszió összefüggéseinek térökonometriai vizsgálata Skóciában, térbeli hiba-autokorrelációs és kombinált modellel. *Területi Statisztika*, 1., 59–80. <https://doi.org/k3j4>
- Borgatti, S. P., Everett, M. G. (2000): Models of core/periphery structures. *Social Networks*, 4., 375–395. <https://doi.org/cgdzms>
- Boschma, R. (2005): Proximity and Innovation: A Critical Assessment. *Regional Studies*, 1., 61–74. <https://doi.org/dbmh2k>
- Broekel, T., Brachert, M., Duschl, M., Brenner, T. (2017): Joint R&D subsidies, related variety, and regional innovation. *International Regional Science Review*, 3., 297–326. <https://doi.org/f92qp9>
- Chessa, A., Morescalchi, A., Pammolli, F., Penner, O., Petersen, A. M., Riccaboni, M. (2013): Is Europe evolving toward an integrated research area? *Science*, 6120., 650–651. <https://doi.org/gkp5b2>
- Cliff, A. D., Ord, J. K. (1981): Spatial and temporal analysis: autocorrelation in space and time. In: Wrigley, N., Bennett, R. J. (eds.): *Quantitative geography: a British view*. Routledge & Paul, London, 104–110.
- Coffano, M., Foray, D., Pezzoni, M. (2017): Does inventor centrality foster regional innovation? The case of the Swiss medical devices sector. *Regional Studies*, 8., 1206–1218. <https://doi.org/gmsfkj>
- Cooke, P., Uranga, M. G., Extbarria, G. (1998): Regional innovation systems: An evolutionary perspective. *Environment and Planning*, 9., 1563–1584. <https://doi.org/bmjrgm>
- Cowan, R., Jonard, N., Zimmermann, J.-B. (2006): Evolving networks of inventors. *Journal of Evolutionary Economics*, 1–2., 155–174. <https://doi.org/cv92q5>
- Crescenzi, R., Nathan, M., Rodríguez-Pose, A. (2016): Do inventors talk to strangers? On proximity and collaborative knowledge creation. *Research Policy*, 1., 177–194. <https://doi.org/gfwfg4>
- Cypher, J. M., Dietz, J. L. (1997): Measuring economic growth and development. In: Cypher, J.M., Dietz, J.L.: *The Process of Economic Development*. Routledge, London, 28–62. <https://doi.org/d9q46n>
- De Jong, J. P. J., Freel, M. (2010): Absorptive capacity and the reach of collaboration in high technology small firms. *Research Policy*, 1., 47–54. <https://doi.org/fgbpmh> <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/background> (Letöltés: 2022. 06. 20.)
- Erdil, E., Akçomak, İ. S., Çetinkaya, U. Y. (2022): Is there knowledge convergence among European regions? Evidence from the European Union Framework Programmes. *Journal of the Knowledge Economy*, 2., 1243–1267. <https://doi.org/k3j5>
- Fornahl, D., Broekel, T., Boschma, R. (2011): What drives patent performance of German biotech firms? The impact of R&D subsidies, knowledge networks and their location. *Papers in Regional Science*, 2., 395–418. <https://doi.org/dg3ps6>
- Freeman, L. C. (1978): Centrality in social networks: conceptual clarification. *Social Networks*, 3., 215–239. <https://doi.org/bx3m36>
- Fritsch, M., Titze, M., Piontek, M. (2020): Identifying cooperation for innovation—a comparison of data sources. *Industry and Innovation*, 6., 630–659. <https://doi.org/k3j6>
- Fritsch, M., Zoellner, M. (2020): The fluidity of inventor networks. *The Journal of Technology Transfer*, 4., 1063–1087. <https://doi.org/k3j7>
- Glaeser, E. L., Kallal, H. D., Scheinkman, J. A., Shleifer, A. (1992): Growth in cities. *Journal of Political Economy*, 6., 1126–1152. <https://doi.org/b5b9mc>

- Graf, H., Henning, T. (2009): Public research in regional networks of innovators: A comparative study of four East German regions. *Regional Studies*, 10., 1349–1368. <https://doi.org/bkgt2k>
- Griliches, Z. (1998): Patent statistics as economic indicators: A survey. In Griliches, Z.: *R&D and productivity: The econometric evidence*. University of Chicago Press, Chicago, 287–343.
- Gyurkovics J., Vas Z. B. (2021): Összefüggések a hálózatok jellemzői és a vállalkozások innovációs teljesítménye között. Szakirodalmi áttekintés. *Közgazdasági Szemle*, 11., 1171–1190. <https://doi.org/k3j8>
- Hoekman, J., Frenken, K., van Oort, F. G. (2009): The geography of collaborative knowledge production in Europe. *The Annals of Regional Science*, 3., 721–738. <https://doi.org/d4dfjf>
- Hoekman, J., Frenken, K., Tijssen, R. J. (2010): Research collaboration at a distance: Changing spatial patterns of scientific collaboration within Europe. *Research Policy*, 5., 662–673. <https://doi.org/b5tk8c>
- Hoekman, J., Scherngell, T., Frenken, K., Tijssen, R. (2013): Acquisition of European research funds and its effect on international scientific collaboration. *Journal of Economic Geography*, 1., 23–52. <https://doi.org/f4hwpq>
- Huggins, R., Prokop, D. (2017): Network structure and regional innovation: A study of university–industry ties. *Urban Studies*, 4., 931–952. <https://doi.org/f9w55h>
- Katila, R. (2000): Using patent data to measure innovation performance. *International Journal of Business Performance Measurement*, 1/2/3., 180–193. <https://doi.org/dz7mpt>
- Kroll, H. (2009): *Spillovers and proximity in perspective: A network approach to improving the operationalisation of proximity*. Working Papers "Firms and Region" R2/2009, Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research (ISI).
- Liu, X., Bollen, J., Nelson, M. L., van de Sompel, H. (2005): Co-authorship networks in the digital library research community. *Information Processing & Management*, 6., 1462–1480. <https://doi.org/ckcm3w>
- Maggioni, M. A., Nosvelli, M., Uberti, T. E. (2007): Space versus networks in the geography of innovation: A European analysis. *Papers in Regional Science*, 3., 471–493. <https://doi.org/fntnnr>
- Maggioni, M. A., Uberti, T. E. (2009): Knowledge networks across Europe: Which distance matters? *The Annals of Regional Science*, 43., 691–720. <https://doi.org/fn6psj>
- Maggioni, M. A., Uberti, T. E., Nosvelli, M. (2014): Does intentional mean hierarchical? Knowledge flows and innovative performance of European regions. *The Annals of Regional Science*, 53., 453–485. <https://doi.org/gfbz84>
- Maggioni, M. A., Uberti, T. E., Usai, S. (2011). Treating patents as relational data: Knowledge transfers and spillovers across Italian provinces. *Industry and Innovation*, 1., 39–67. <https://doi.org/dq8k98>
- McEvily, B., Zaheer, A. (1999): Bridging ties: A source of firm heterogeneity in competitive capabilities. *Strategic Management Journal*, 12., 1133–1156. <https://doi.org/cq5gvf>
- Mowery, D., Oxley, J. E., Silverman, B. S. (1996): Strategic alliances and interfirm knowledge transfer. *Strategic Management Journal*, S2., 77–91. <https://doi.org/gd8cns>
- Muniz, G., Kibria, B. M. G. (2009): On some ridge regression Estimators: An empirical comparisons. *Communications in Statistics - Simulation and Computation*, 3., 621–630. <https://doi.org/d8bx5g>
- Powell, W. W., Koput, K. W., Smith-Doerr, L. (1996): Interorganizational collaboration and the locus of innovation: Networks of learning in biotechnology. *Administrative Science Quarterly*, 1., 116–145. <https://doi.org/b6kwcb>
- Reagans, R., McEvily, B. (2003): Network structure and knowledge transfer: The effects of cohesion and range. *Administrative Science Quarterly*, 2., 240–267. <https://doi.org/dp5rm8>
- Reillon, V. (2016): *The European Research Area: Evolving concept, implementation challenges*. European Parliamentary Research Service <https://doi.org/k3kb>
- Roediger-Schluga, T., Barber, M. J. (2008): R&D collaboration networks in the European Framework Programmes: Data processing, network construction and selected results. *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 3–4., 321–347. <https://doi.org/cmzx62>
- Sampson, R. C. (2007): R&D alliances and firm performance: The impact of technological diversity and alliance organization on innovation. *Academy of Management Journal*, 2., 364–386. <https://doi.org/dczbd3>

- Scherngell, T., Barber, M. J. (2009): Spatial interaction modelling of cross-region R&D collaborations: Empirical evidence from the 5th EU framework programme. *Papers in Regional Science*, 3., 531–546. <https://doi.org/drrcfm>
- Scherngell, T., Lata, R. (2013): Towards an integrated European Research Area? Findings from Eigenvector spatially filtered spatial interaction models using European Framework Programme data. *Papers in Regional Science*, 3., 555–577. <https://doi.org/k3kc>
- Schilling, M. A., Phelps, C. C. (2007): Interfirm collaboration networks: The impact of large-scale network structure on firm innovation. *Management Science*, 7., 1113–1126. <https://doi.org/c3b9bf>
- Sebestyén T., Varga A., (2012): Research productivity and the quality of interregional knowledge networks. *The Annals of Regional Science*, 1., 155–189. <https://doi.org/f43dqz>
- Sigler, T., Neal, Z., Martinus, K. (2023): Brokerage as an urban and regional process between systems and scales. *Regional Studies*, 2., 209–214. <https://doi.org/k3kd>
- Singj, J. (2005): Collaborative networks as determinants of knowledge diffusion patterns. *Management Science*, 5., 679–849. <https://doi.org/dzxvdg>
- Stuart, T. E. (2000): Interorganizational alliances and the performance of firms: A study of growth and innovation rates in a high-technology industry. *Strategic Management Journal*, 8., 791–811. <https://doi.org/c3jrxz>
- Tóth, G., Juhász, S., Elekes, Z., Lengyel, B. (2021): Repeated collaboration of inventors across European regions. *European Planning Studies*, 12., 2252–2272. <https://doi.org/gjz6d3>
- Ulku, H. (2004). *R&D, innovation, and economic growth: An empirical analysis*. International Monetary Found <https://doi.org/k3kf>
- Varga A. (2002): Térökonometria. *Statisztikai Szemle*, 4., 354–369.
- Varga, A., Horváth, M. (2015): Regional knowledge production function analysis. In: Karlsson, C., Andersson, M., Norman, T. (Eds.): *Handbook of research methods and applications in economic geography*. Edward Elgar, Cheltenham–Northampton, 513–543. <https://doi.org/k3kg>
- Varga A., Pontikakis, D., Chorafakis, G. (2014): Metropolitan Edison and cosmopolitan Pasteur? Agglomeration and interregional research network effects on European R&D productivity. *Journal of Economic Geography*, 2., 229–263. <https://doi.org/f5tdvj>
- Varga, A., Sebestyén, T. (2017). Does EU Framework Program participation affect regional innovation? The differentiating role of economic development. *International Regional Science Review*, 4., 405–439. <https://doi.org/gbhg5t>
- Váry M. (2017): Számít-e a földrajzi elhelyezkedés? A nyugat-európai régiók fejlettségének térökonometriai vizsgálata. *Közgazdasági Szemle*, 3., 238–266. <https://doi.org/k3kh>
- Wanzenböck, I., Piribauer, P. (2018): R&D networks and regional knowledge production in Europe: Evidence from a space-time model. *Papers in Regional Science*, S1–S24 <https://doi.org/gc93t5>
- Wanzenböck, I., Scherngell, T., Brenner, T. (2014): Embeddedness of regions in European knowledge networks: A comparative analysis of inter-regional R&D collaborations, co-patents and co-publications. *The Annals of Regional Science*, 53., 337–368. <https://doi.org/k3kj>
- Yin, L., Kretschmer, H., Hanneman, R.A., Liu, Z. (2006): Connection and stratification in research collaboration: An analysis of the COLLNET network. *Information Processing and Management*, 6., 1599–1613. <https://doi.org/fhgcmn>
- Yao, L., Li, J., Li, J. (2020): Urban innovation and intercity patent collaboration: A network analysis of China's national innovation system. *Technological Forecasting & Social Change*, 160. <https://doi.org/gjnbfr>

Függelék

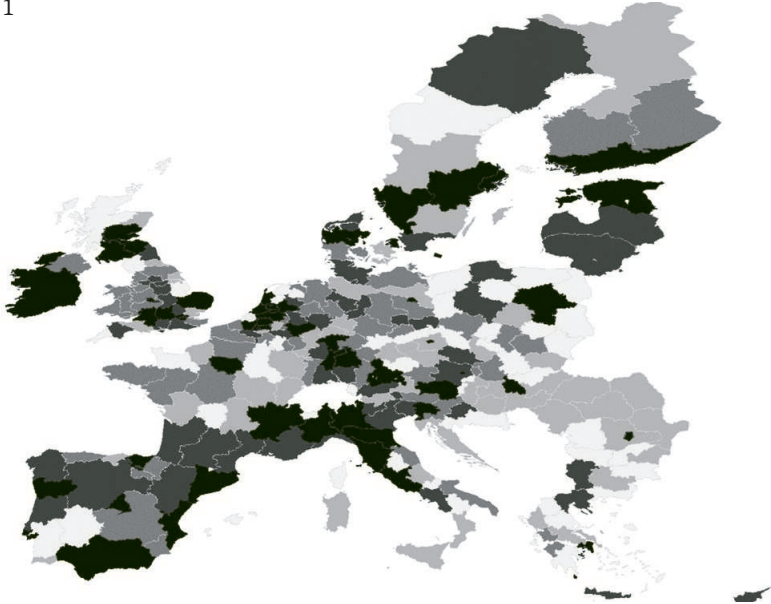
1. függelék: A tanulmányban alkalmazott változók korrelációs mátrixa (n=262)
Correlation matrix of variables (n=262)

	PAT_2016	Degree	Degree_W	Close-ness	Close-ness_W	BW	BW_W	RD exp	GDP pc	EDU 25_64
PAT_2016	1,0000									
Degree	0,4971	1,0000								
Degree_W	0,7705	0,5925	1,0000							
Close-ness	0,5135	0,9401	0,6225	1,0000						
Close-ness_W	0,4520	0,9443	0,5147	0,9147	1,0000					
BW	0,6253	0,7309	0,8630	0,7521	0,6485	1,0000				
BW_W	0,6975	0,2987	0,8671	0,3340	0,2457	0,6566	1,0000			
RD exp	0,4270	0,4629	0,2864	0,4664	0,4974	0,3525	0,1074	1,0000		
GDP pc	0,5201	0,5287	0,4981	0,4999	0,4999	0,4763	0,3013	0,5041	1,0000	
EDU 25-64	0,3239	0,4755	0,4178	0,4554	0,4512	0,4653	0,2610	0,3860	0,5351	1,0000

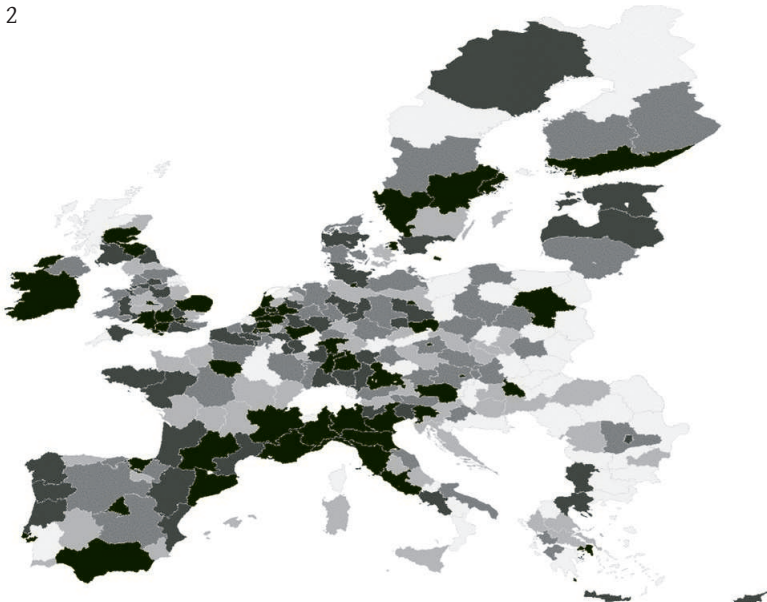
Forrás: saját szerkesztés

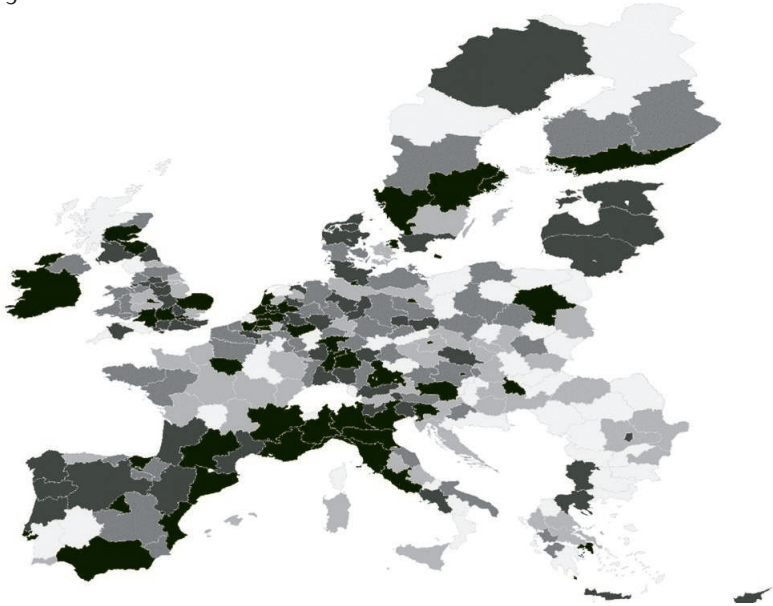
2. függelék: A súlyozott együttműködési hálózathól számolt központisági mutatók térbeli eloszlása
(1: közöttiségi központiság, 2: közelségi központiság, 3: fokszám központiság):
*Spatial distribution of centrality measures calculated from the weighted network data (1: betweenness
centrality, 2: closeness centrality, 3: degree centrality)*

1

2

Megjegyzés: Az árnyalatok a mutatók értékének nagyságát tükrözik, azaz a feketével jelölt régiók központi mutatói a legnagyobbak, ezek a leginkább beágyazott csomópontok.

Forrás: saját szerkesztés

A jó hely – egy turizmusorientált koncepcióvázlat

The good place – a tourism-oriented conceptual outline

MICHALKÓ GÁBOR

MICHALKÓ Gábor: tudományos tanácsadó, HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet (MTA Kiváló Kutatóhely); 1112 Budapest, Budaörsi út 45.; egyetemi tanár, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézet; 8200 Veszprém, Egyetem utca 10.; michalko.gabor@csfk.org; <https://orcid.org/0000-0003-2495-1858>

KULCSSZAVAK: harmadik hely; Ray Oldenburg; turizmus; helykötődés; kulcsszóelemzés; helyértés

ABSZTRAKT: A „jó hely” szókapcsolat korunk mindennapi kommunikációjának szerves részévé vált, leginkább egy szabadidős szolgáltatás vagy egy település, térség vonatkozásában, az ott szerzett tapasztalatok közreadása során hangzik el. Az utazási döntést befolyásoló közösségi médiafelületek (pl. Instagram, TripAdvisor) posztjait, illetve topikjait vizsgálva százezres nagyságrendben találkozhatunk a „jó hely” szókapcsolat felhasználásával a turisztikai élmények megosztásakor. Mivel a „jó hely” szókapcsolatra fókuszáló elméleti megközelítés egyrészt hozzájárulhat a hellyel kapcsolatos kutatások szélesítéséhez, másrészt alkalmas lehet a turisztikai desztinációmenedzsment-szervezetek tevékenységének támogatására, szükséges egy hiánypótló koncepcióvázlat elkészítése. Ugyan Ray Oldenburg a nevével fémjelzett elméletben a „jó hely” kifejezést az úgynevezett harmadik hely színönimájaként használta, a „jó hely” egyáltalán nem vált a társadalomtudományok terminológiájának szerves részévé. Jelen tanulmány elsőként tesz kísérletet arra, hogy a turizmuskontextusú kommunikációban elterjedt „jó hely” szókapcsolat jövőbeli transzdiszciplináris vizsgálataihoz és azok várható eredményeire épülő menedzsment-implikációkhoz elméleti keretet teremtsen.

A Web of Science adatbázist hasznosító kulcsszóelemzés alapján megállapítható, hogy a „jó hely” koncepció a helykötődés-elmélet bázisán a turisztikai desztináció iránti elköteleződés teljes folyamatának értelmezését és az abból fakadó akciók katalizálását segíti elő. A tanulmány a harmadik hely elméletben észlelt rés szűkítése érdekében vállalkozik a „jó hely” válás folyamatának modellezésére és a helyértés turisztikai kontextusú definiálására.

Gábor MICHALKÓ: *scientific advisor, HUN-REN CSFK Geographical Institute (MTA Centre of Excellence); Budaörsi út 45., H-1112 Budapest, Hungary; professor of tourism, Faculty of Business and Economics, University of Pannonia; Egyetem utca 10., H-8200 Veszprém, Hungary; michalko.gabor@csfk.org; <https://orcid.org/0000-0003-2495-1858>*

KEYWORDS: *third place; Ray Oldenburg; tourism; place attachment; keyword analysis; place understanding*

ABSTRACT: *The term ‘good place’ has become an integral part of our everyday communication, most often used to describe a leisure service, a settlement or a region, to disseminate experiences related to there. By investigating the posts and topics on social media platforms influencing travel decisions (e.g. Instagram, TripAdvisor), it can be seen that hundreds of thousands of them include the term ‘good place’ when sharing tourism experiences. While a theoretical construct focusing on*

the term 'good place' can both contribute to broaden the research on place as well support the activities of tourism destination management organisations, a conceptual outline is needed to fill the gap. Although Ray Oldenburg, in the theory associated with his name, used the term 'good place' as a synonym for the so-called third place, 'good place' has not become an integral part of the terminology of the social sciences. In most cases, Oldenburg has focused on leisure services (e.g. bars, cafés, bookshops, post offices), which are also used by tourists in the city, but has not highlighted the fact that not only locals but also national and international visitors are active consumers of third places. There is no publication in the Web of Science database that contains term 'good place' in its title and based on its topic would be specifically tourism-oriented. But the number of tourism-focused publications with the term 'good place' in their topic is also negligible.

This study is the first attempt to provide a theoretical framework for future transdisciplinary studies of the term 'good place', yet prevalent in tourism related communication, and to manage implications that can be drawn from the expected results. Based on a keyword analysis using the Web of Science database, it can be concluded that the concept of 'good place', based on place attachment theory, helps to understand the whole process of engagement with a tourist destination and catalyse the actions that result from it. In order to narrow the theoretically perceived gap in the third place theory, this study undertakes to model the process of becoming a 'good place' and to define place understanding in the context of tourism.

The spread of the concept of 'good place' based on a transdisciplinary approach to tourism may be catalysed by (1) the need for theoretical constructs from the growing research community on the visitor economy, (2) the outlining of conceptual links to facilitate dialogue between the disciplines involved, and (3) receptiveness to tourism industry innovations (e.g. branding). The application of the concept of 'good place' offers an opportunity to better understand the total tourism appearing in the second decade of the 21st century, to better manage its undesirable processes and impacts, and to successfully translate scientific findings into educational outcomes. Placing the spatial and temporal processes of tourism in the context of place understanding can enrich the toolbox of destination management organisations.

Bevezetés

1989-ben *The Great Good Place* főcímmel jelent meg Ray Oldenburg (1932–2022) amerikai városszociológus, a turizmuskutatókra meglepően kevés hatást gyakorló, azóta több kiadást is megélt könyve. Oldenburg (1989) harmadik hely elméletének¹ lényege szerint az otthonon és a munkahelyen kívül létezik egy olyan semleges „gyülekező-, illetve búvóhely”, ahova az egyének a mindennapi kötelességeik és szerepelvárásaik elől elmenekülhetnek, ahol fáradalmaikon enyhíthetnek, őszintén beszélgethetnek, fizikailag és mentálisan egyaránt felfrissülhetnek. A harmadik hely elősegíti a személyiség feltárását, gyógy módot kínál a stressz, a magány és a városban élők elidegenedése ellen, az egyén átmeneti transzformációjának színtere. Ugyan Oldenburg az esetek többségében a városi turisták által is előszeretettel hasznosított szabadidős szolgáltatásokat (pl. bárók, kávéházak, könyvesboltok, postahivatalok) emelte koncepciójának fókuszába, mégsem helyezett kellő hangsúlyt arra, hogy a helyiek mellett az akkoriban globálisan mintegy 450 millióra tehető nemzetközi turistaforgalom (WTO 2000) is aktív fogyasztója a harmadik helyeknek. Az a tény, hogy Oldenburg egyrészt periférikusan kezelte a harmadik helyek kínálatát igénybe vevő turistákat, másrészt

figyelman kívül hagyta a globális turizmus biztosította környezetváltozás lokális színtereinek környezet- és szociálpszichológiai mozgatórugóit és hatásait, szinte magától értetődően vezetett oda, hogy munkássága nem vált a turizmuselméletek tudományos kánonjának szerves részévé.

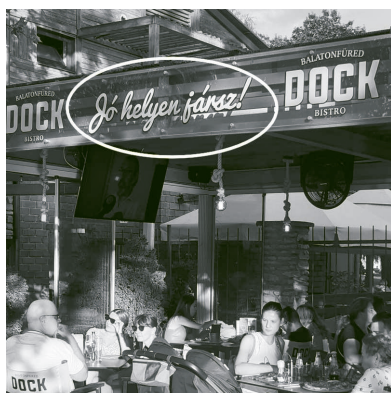
Oldenburg harmadik hely elméletének legnagyobb adóssága, hogy nem ad explicit magyarázatot arra, milyen megfontolásból teszi a „jó hely” kifejezést a harmadik hely szinonimájává. Oldenburg gondos eligazítást nyújt a tekintetben, hogy a harmadik helyek milyen szerepet játszanak a városi társadalom, illetve egy szűkebb közösség életében, vagyis azt megtudhatjuk, hogy mire jó, de azt nem, hogy mitől jó a harmadik hely. Oldenburg 1989-ben megjelent könyvében mindössze egyetlen indirekt utalással találkozhatunk arra vonatkozóan, hogy ki vagy mi inspirálhatta őt a *The Great Good Place* címadásra. A kiadvány címgnyegedében szereplő mottók között olvashatjuk Henry James (1843–1916), amerikai származású író 1900-ban napvilágot látott, azonos című novellájának egy részletét, amelyben a főhős, George Dane, a munkájától elgyötört író *The Great Good Place*-nek nevezi azt a helyet, amely álmában menedéket nyújt a tornyosuló feladatai elől, ahol megpihenhet, és újra meglelheti az alkotáshoz szükséges lelki békéjét (Wadsworth 2010). Annak ellenére, hogy Oldenburg nem említi, Henry James novellája (James 1900) minden kétséget kizáróan érdemben inspirálta őt a harmadik hely elmélet megalkotásában. Egyébiránt Henry James novellája sem kínál túlsorduló információt a *The Great Good Place* természetéről, a George Dane tudatalattijában megjelenő szintér azonban közelebb áll a mindennapok valóságához, mint egy távoli édenhez, az álombeli írónak ugyanis fizetnie kellett az igénybe vett szolgáltatásokért. Oldenburg harmadik hely elméletének értékvilága tehát sokkal inkább utilitáriánus, mintsem hedonisztikus színezetű, a város-szociológus az amerikai középosztály számára kereste a szélesen értelmezett fennmaradás (a változó világhoz való alkalmazkodás, a mentális egészség és a társadalmi státusz megőrzése) útját, amit egyfelől az ideáltipikus kisvárosi életmód megóvásában, másfelől az informális közéletre alkalmas színterekben lelt meg. Ez a megközelítés látszik visszatükröződni a „jó hely” szóösszetétel szabadidős kutatásokban is megjelenő fokozatos térnyerésében, egyre több² vizsgálat eredményeit közreadó publikáció címében találkozhatunk a *good place for* vagy a *good place to* kifejezésekkel (Hannah 2018; Sharpe, Lashua, van Ingen 2022).

A „jó hely” szókapcsolatra épülő turizmusorientált koncepcióvázlat elkészítésének szükségességét elsősorban az a felismerés indokolja, hogy a szabadidőeltöltéssel kapcsolatos mindennapi kommunikációban a „jó hely” kifejezés használata dinamikusan terjed. Akár a közvetlen, akár a tágabb környezetünket szemléljük, akár a szóbeli, akár az írásbeli közlésre fókuszálunk, észlelhetjük, hogy az érintettek a szabadidőeltöltéssel kapcsolatos szolgáltatások színtereinek tömör értékelésére a „jó hely” szókapcsolatot alkalmazzák. Annak ellenére, hogy a „jó hely” leginkább a saját otthonunkon és a munkahelyünkön kívüli léttel összefüggő szabadidős szolgáltatások vonatkozásában jelenik meg, valójában bár-

milyen földrajzi térszín „jó helyé” válhat, amely képes a szükségleteket az elvárt vagy azon felüli mértékben kielégíteni (elégedettségérzést kiváltani), pozitív élmény(ek)e)t generálni, a szubjektív életminőség növeléséhez hozzájárulni (Uysal et al. 2016; Smith, Diekmann 2017; Yu, Sirgy, Bosnjak 2021). Az utazás mára a boldogság egyik forrásává, a „jó helyek” fogyasztásának alternatívájává vált (Michalkó, Kiss, Kovács 2009; Gonda, Nagy, Raffay 2019).

Egy étterem, egy múzeum, vagy akár egy sportlétesítmény ugyanúgy „jó helyé” válhat, mint egy település, egy tájegység vagy azok bármely része, ha a kommunikáció által a szubjektív minősítések objektiválódnak, vagyis az egyéni tapasztalatok redukált eredője a társadalmi tudás részévé válik, és akár brandként él tovább (1. ábra). Ebben a folyamatban a digitalizációnak kitüntetett szerepe van, a közösségi média megjelenése és megállíthatatlannak tűnő térhódítása ugyanis egyrészt felgyorsította és kiterjedtebbé tette az információáramlást, másrészt felerősítette, társadalmi elvárássá emelte az egyének, illetve a szűkebb közösségek által megélt élmények közreadását (Jansson 2020; Chen et al. 2021). Mivel korunk kommunikációs eszközei és platformjai elsősorban a tömör üzeneteket és a gyorsan cserélődő fényképeket, dinamikus videókat preferálják, a kulturális gyakorlatban az egykor népszerű dagályos narratívákat a végtelenségig redukált és könnyen dekódolható instant beszámolók váltották fel (Mesch, Talmud, Quan-Haase 2012; Luo-Zhong 2015). A like-ok, a hashtagek és az emojik univerzumában egy igénybe vett szabadidős szolgáltatással vagy a felkeresett célterülettel kapcsolatban a közösségi médiában közreadott „jó hely” megjegyzés akár archaikusnak is tűnhet. Ezt azonban igencsak cáfolja az egyik legnépszerűbb fénykép- és videómegosztó platformon, az Instagramon alkalmazott #goodplace-t tartalmazó posztok száma, ami a jelen tanulmány készítésekor megközelítette az

1. ábra: A „jó hely” spontán megjelenése a turizmusmarketingben, a márkává válás előzményei
 (bal oldali: egy balatonfüredi vendéglátó-ipari egységben
 jobb oldali: egy szabadidős sportfelszereléseket árusító üzletben)
*The term 'good place' in tourism marketing, antecedents of becoming a brand
 (left: at a bistro in Balatonfüred; right: in a shop selling leisure sports equipment)*

Forrás: a szerző fotója

egymilliót.³ A „jó hely” turisztikai relevanciájára utal a világjárók körében közkedvelt utazási értékelő platform, a TripAdvisor, amelynek Forum rovatában már a 170 ezret is meghaladja azon oldalak száma, amelyeken *good place* tartalmú *topic*-ok olvashatók.⁴

A jelen tanulmány célja, hogy az igénybe vett (turisztikai) szolgáltatásokkal és/vagy a felkeresett desztinációkkal kapcsolatban a mindennapi kommunikációban megfogalmazott „jó hely” szókapcsolat értelmezését a turizmuselméletek tudományos kánonjába emelje. Ennek érdekében kísérletet teszünk arra, hogy az Oldenburg által a harmadik hely elmélet populáris disszeminációjára alkalmazott „jó hely” kifejezést a turizmus kontextusába helyezzük és teoretikusan beágyazzuk. A „jó hely” turizmusorientált konceptualizációja során – Oldenburg szellemi örökségének megőrzése érdekében – a harmadik hely elmélet építőköveit felhasználjuk az alapoznál, ugyanakkor a fókusz a (turisztikai) szolgáltatásokról a desztinációkra helyezzük. Ezen szándékunkat az elmúlt három évtized során az utazások természetében végbement változások indokolják, amelyek eredményeként a turizmusipar korábbi szolgáltatásvezérelt megközelítését mára a településekben, térségekben (desztinációkban) való gondolkodás előtérbe helyezése váltotta fel (Dwyer et al. 2012; Matteucci, Nawijn, von Zumbusch 2021). Tekintettel arra, hogy a koncepcióvázlat lényegi eleme a „jó hely” szókapcsolat pozitív élményekre alapozott kommunikálása, kevésbé az azt kiváltó okokra (a kínálat sajátosságaira), sokkal inkább annak desztinációs következményeire (a piaci hasznosulásra) koncentrálunk. Természetesen koncepciónk koherenciája megköveteli, hogy hosszabb távon elősegítsük a „jó helyé” válás titkának feltárását, a desztinációmenedzsment-szervezetek számára felkínálható recept összeállítását, de az elmélet valódi hasznosulását a turisztikai desztináció iránti elköteleződés folyamatának jobb megértésében és a menedzsmentimplikációk kidolgozásában látjuk. A „jó hely” elmélete hidat képez a hely megértését célzó tudományos kutatások és az azok eredményeire épülő, a turisztikai desztináció élıhetőségét fokozó, versenyképességét erősítő tevékenységek között, azaz a turizmusorientált helyértés szolgálatában áll.

Elméleti háttér

Pseudo-szisztematikus irodalomelemzés

A „jó hely” koncepcióvázlatának elkészítéséhez alkalmazott szakirodalmi áttekintést alapvetően a turizmuskutatásokban is előszeretettel használt metaanalízisre, a kulcsszóelemzésre építettük (Wu et al. 2012; Sulyok et al. 2023). Az ehhez rendelkezésre álló citációs adatbázisok közül a *Web of Science*-t választottuk, mert úgy ítéltük meg, hogy egyrészt annak minőségi gyarapítási stratégiája, másrészt felhasználóbarát keresőfelülete, exportálási lehetősége felel meg leginkább az álta-

lunk megfogalmazott tudományos célkitűzéseknek. A szakirodalmi áttekintés során három problémakörre fókuszáltunk: (1) Oldenburg harmadik hely elméletének hatása a turizmus kutatásokra; (2) a turizmus megjelenése a *topic*-jában *good place* szókapcsolatot tartalmazó publikációkban; (3) a turizmusorientált helykutatások elméleti csomópontjai, amelyek támpontot jelenthetnek a „jó hely” koncepcióhoz. Az elsődleges szűréseket a *Web of Science* keresőfelületén végeztük, egyszerű syntaxokat (AND, OR) alkalmaztunk, az egybe tartozó kifejezéseket idézőjelbe tettük, a teljesskörűség (pl. egyes szám/többes szám; igei/főnévi alak) biztosítása érdekében *-gal csonkoltunk. Az exportálást szöveg (txt) fájlokban végeztük, amelyeket egyfelől az Excel, másfelől a Vosviewer szoftverekbe konvertálva elemeztünk, az eredményeket a jobb láthatóság kedvéért táblázatos, illetve a WordClouds szoftver szófelhőiben ábráztuk. Tekintettel arra, hogy az elméleti háttér megalapozása során ugyan törekedtünk a szisztematikus irodalomelemzés kínálatá PRISMA (Szente, Fertő, Benedek 2021), illetve SIMILAR (Kosztján, Csizmadia, Katona 2021) irányelvek követésére, a vizsgált téma sajátosságai és a közlés terjedelmi korlátai azok maradéktalan betartását korlátozták (Ford et al. 2020).

Oldenburg öröksége: a harmadik hely elmélet a turizmus kutatásban

Ray Oldenburg harmadik hely elméletét tárgyaló két monográfiája közül az első *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day* címmel 1989-ben a Paragon House (New York) könyvkiadó gondozásában jelent meg. A második, részben az elsővel kapcsolatos reflexiókat tárgyaló *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the Great Good Places at the Heart of Our Communities* a Da Capo Press-nél (New York) 2001-ben látott napvilágot. A két kötet az újabb kiadásokkal és utánnyomásokkal (ideértve az elektronikus verziókat is) együtt a *Web of Science* adatbázis szerint összesen 915 hivatkozást kapott.⁵ Oldenburg harmadik hely elméletét hivatkozó közlemények döntő többsége (91,6%) folyóiratban, háromnegyedük (76,9%) 2010–2023 között jelent meg. A mutatók összefügghetnek a *Web of Science* bibliográfiai adatgyűjtési gyakorlatával, amely a magasan jegyzett folyóiratokat részesíti előnybe, a könyvek és a tanulmánykötetekben napvilágot látott közlemények periférikusak, így a Scopus-szal összehasonlítva a *Web of Science* látóköre valamivel szűkebb (bővebben lásd Soós 2015). Annak ellenére, hogy a szabadidő- és a városzociológia határmezsgyéjén álló harmadik hely elméletre kapott 915 hivatkozás napjaink tudományometriai mércéje szerint nem tűnik soknak, Oldenburg vonatkozó munkásságának hatása rendkívül széleskörű: (1) a vizsgált hivatkozásokat közlő folyóiratok profilja az akusztikától (*Acoustics*) a nyelvészetten (*Linguistics*) át egészen a nőtudományi tanulmányokig (*Women's Studies*) terjedően valamivel több mint 60 tudományágat ölel fel; (2) a vizsgált hivatkozásokat tartalmazó publikációk szerzőinek, társszerzőinek száma meghalad-

ja a másfélezret (1 729 fő). Az Oldenburg elméletét hivatkozó szerzők közül 205-en több (gyakran társszerzős) tanulmányukban is citálják a vizsgálatba vont munkákat. Oldenburg munkásságának legelkötelezettebb követője Mark Scott Rosenbaum, aki 12 cikkében, döntően üzleti és közgazdaságtudományi (*Business & Economics*) folyóiratokban, szolgáltatásmenedzsment témában épít a harmadik hely koncepcióra (Rosenbaum 2006). Oldenburg hatásának tudományos kiterjedtségét igazolja Karen Witten és Robin Kearns munkássága is, akik hat-hat alkalommal (társ-szerzőségben is) földrajzi (*Geography*), valamint környezet- és foglalkozásegészségügyi (*Environmental & Occupational Health*) profilú lapokban publikáltak a harmadik hely elméletet hasznosító, gyermekfókuszú témákat (Witten, Kearns, Carroll 2015; Witten et al. 2019).

Ha megvizsgáljuk, hogy melyek Oldenburg harmadik hely elméletét hivatkozó 915 publikáció szerzői kulcsszavai (1. táblázat), láthatjuk, hogy az összesen 3 570 kulcsszó előfordulási listáját – nem meglepő módon – a *third place* (75) vezeti (a vizsgálatba vont publikációk 8,2%-ában szerepel), amely eklatáns bizonyítéka a koncepció tudományos beágyazottságának. A *community* (55), a *neighborhood* (24), valamint a *coworking space* (22) és a *coworking* (18) kulcsszavak előkelő helyen szereplése jelzi, hogy Oldenbrug vonatkozó munkássága olyan vizsgálatokat ihletett, amelyek fókuszában az Aronson (1978) által körvonalazott „társas lény” áll. A magány és a közösségi lét élményét egyaránt kínálni képes *public library* (22) a harmadik hely elmélet egyik centrális színtere, mindösszesen 95 olyan publikációval találkozhatunk, amelyek kulcsszavai között a könyvtár valamilyen szóösszetételben szerepel. Oldenburg harmadik hely elmélete szorosan kötődik a környezetpszichológia egyik legfontosabb elméletéhez, a *place attachment*-hez, ezt

1. táblázat: Ray Oldenburg harmadik hely elméletének visszatikröződése a hivatkozott publikációk leggyakrabban előforduló (TOP 10) szerzői kulcsszavai alapján (egyes számú formára konvertálva)
Reflection of Ray Oldenburg's third place theory based on the most frequently occurring (TOP 10) author keywords in cited publications (converted to singular form)

Helyezés	Kulcsszó	Előfordulás a publikációkban, db (az összes %-ában)
1.	third place	75 (8,2%)
2.	community	55 (6,0%)
3.	place	27 (2,9%)
4.	neighbourhood	24 (2,6%)
5.	coworking space public library	22 (2,4%)
6.	coworking	18 (2,0%)
7.	place attachment	17 (1,9%)
8.	academic library	15 (1,6%)
9.	culture	14 (1,5%)
10.	built environment city	12 (1,3%)

támasztja alá az amerikai városszociológus fő műveit hivatkozó publikációk száma (17). Tekintettel arra, hogy a jobb áttekinthetőség érdekében az 1. táblázat kizárólag az egyazon (tisztá) formában szereplő kulcsszavakat tartalmazza, megjegyezzük, hogy a *coffee, collaboration, creativity, digital, health, information, innovation, knowledge* és *learning* szavak számos más kulcsszó kontextuális elemét képezik, így Oldenburg hatásának megítélésénél feltétlenül figyelembe veendőek. Oldenburg szellemi öröksége tehát fő műveinek táptalaján él tovább, a harmadik hely elméletre is építő publikációk elsősorban a városi társadalom széles értelemben vett kultúraorientált környezetében érvényesülő, a lelki egészséget támogató kölcsönhatásokat vizsgálják.

Annak ellenére, hogy Oldenburg harmadik hely elméletének legtöbb szintere egyben a városi turisták körében is kedvelt szolgáltatásokat kínál, a turizmus tárgyalása sem Oldenburg általunk görcső alá vett könyveiben, sem az azokra hivatkozott művekben nem tükrözi az ágazat szabadidős terek fogyasztásában betöltött tényleges súlyát. Az Oldenburgra hivatkozott 915 publikáció kulcsszavai között a *travel* hét, a *tourism* hat, a *tourist* három, a *destination* kettő, a *visitor* kifejezés pedig egy esetben szerepel. Ennél valamivel kedvezőbb kép tárul elénk, ha a fenti, turisztikai szakkifejezések keresését a címre és az absztraktra is kiterjesztjük, ekkor 51 rekordot kapunk. A *topic-juk*⁶ alapján Oldenburg harmadik hely elméletére hivatkozó publikációk mindössze 5,6%-a tekinthető turizmusorientáltnak. Közülük öt címében szerepel a harmadik hely kifejezés, Slater és Koo (2010), Tate (2012) a múzeumok, Hawkins és Ryan (2013) a fesztiválok, Daneshyar (2018) a teaházak, Purnell és szerzőtársai (2018) a konferenciák kapcsán egyaránt rámutatnak arra, hogy a harmadik helyek természete jelentősen megváltozott, ezek már nem szimplán a helyiek „gyülekező-, illetve búvóhelyei”, hanem a turisták számára is élményt kínáló kreatív színterek.

A harmadik helyek turisztikai vonatkozásainak szélesebb körű feltárása érdekében kiemelendő, hogy Kellershohn és szerzőtársai (2018) a családok, különösen a kisgyermekes családok gyorséttermi keresletére fókuszálva megállapították, a globális márkák egységeiben zajló fogyasztás sajátosságai támogatják ezen szegmens otthonról távoli szocializációját. Nahiduzzaman és szerzőtársai (2020) a nemzetközi munkaerőáramlás kontextusába helyezik a harmadik helyeket, és a vendéglátóipari egységekben tett fogyasztás etnikai vonatkozásaira mutatnak rá. Mathews (2022) a városi sörfőzdek dzsentrifikációban játszott szerepének tanulmányozása kapcsán érintette a turisták harmadik helyekre gyakorolt kereslet-élénkítő hatását. Siła-Nowicka és szerzőtársai (2016) elsőként vizsgálták GPS nyomkövetési technológiával a harmadik helyek használatának tér- és időbeli sajátosságait, és a módszertan korlátai ellenére megállapították, hogy különösen a hétvége kínál lehetőséget az otthon-munkahely tengelyt övező környezeten kívüli harmadik helyek felkeresésére. North és szerzőtársai (2022) autóbuzos tanulmányi kiránduláson résztvevő gyerekek körében végzett megfigyelései alapján magát a jármű kínálta intim környezetben megvalósuló utazást, a célterület

elérésére fordított időt azonosították harmadik helyként. Habár Oldenburg pusztán a hivatkozások volumene alapján gyenge hatásfokkal inspirálta a turizmuskutatókat arra, hogy elmélete akár a szociológiai, akár a földrajzi, akár a szolgáltatásmedzsment megközelítések fő áramába kerüljön, mégis hozzájárult a hely megértését célzó turizmusorientált vizsgálatok palettájának színesítéséhez.

A jó hely koncepció tudományos beágyazottsága

A *Web of Science* adatbázis 189 olyan publikációt tartalmaz, amelynek címében karakterisztikusan megjelenik a *good place* kifejezés, azonban ezek közül egyetlen egy közlemény sincs, amely a címe, az absztraktja vagy a kulcsszavai (együttesen *topic*) alapján témáját tekintve kifejezetten turizmusorientált lenne.⁷ Ha szélesítjük a *good place* szókapcsolat tudományos beágyazottságának feltárását, és annak megjelenését a címen kívül az absztraktra, valamint a kulcsszavakra is kiterjesztjük, akkor már 813 találatot kapunk, amelyen belül a turisztikai relevancia 27 esetben (3,3%) jelenik meg. Ha abból indulunk ki, hogy a *Web of Science* adatbázis valamivel több mint félmillió turizmusorientált közlemény bibliográfiai adatait tartalmazza, akkor azok és a *good place* kifejezéseket tartalmazó *topic*-ok közös metszete meglehetősen szerény méretű.

A *good place* szókapcsolatot a közlemény *topic*-jában megjelenítő szerzők az esetek többségében egy település vagy térség élhetőségének (Källström, Hultman 2019), egy-egy kitüntetett életkori csoport (például gyerekek, idősek) életmódbeli igényei kielégítésének (Glendinning et al. 2003; Brossoie, Burns 2021), a migrációs áramlásokat motiváló földrajzi tényezők értékelésének (Kay, Trevena 2021), valamint az egészségmegőrzés környezeti feltételeinek (Kranke et al. 2017) vizsgálata kapcsán használják. A „jó hely” – koncepció hiányában – egy-egy desztináció meglehetősen szerény mértékű, mégis diverzifikált turizmusorientált kontextusa (Taylor 2002; Hurriyati, Sofwan 2015) vagy a szolgáltatás alkalmasságát jelenti a turista igényeinek kielégítésére (Magnini 2010), vagy éppen a nemkívánatos mértékű turizmus okozta negatív hatásokat (Garcia-Buades, Garcia-Sastre, Alemany-Hormaeche 2022; Sebrek, Garrido, Michalkó 2022). A probléma kiterjedésének figyelemre méltó jelensége a *good place* turisztikai vonatkozásainak megjelenése a virtuális térben, amely a virtuális valóság szállodamarketingben való felhasználását (Lee, Oh 2007) vagy az internetes „találkahelyek” elemzését (Soukup 2006) illetően merül fel.

A *good place* szókapcsolat turizmusorientált beágyazottságának elősegítése a koncepcióalkotás révén feltételezi a *good* és a *place* szavak turisztikai szakirodalomban való megjelenésének vizsgálatát. A *Web of Science* adatbázis 599 olyan publikációt tartalmaz, amelynek a címében szerepel a *good*, és az absztraktja, kulcsszavai alapján vélelmezhető, hogy tartalmában turizmusorientált, míg a *place* címbeli megjelenése mellett észlelt turisztikai relevancia 3 874 esetben mutatható ki. Ahogy azt már korábban jeleztük, a közös metszet – tehát a címben használt *good place* kifejezés és explicit turisztikai tartalom – pillanatnyilag üres.

Ha megvizsgáljuk, hogy az egyes publikációk szerzői kulcsszavaiban milyen szövegkörnyezetben szerepelnek a *good* és a *place* szavak, feltárulnak azok tudományos beágyazottságának körvonalai. Mivel a *good place* szókapcsolatban a *good* szó melléknévként jelenik meg, így főnévi értelmezését kizárjuk, és kizárólag az egyes publikációk kulcsszavainak melléknévi szókapcsolatokban való alkalmazására koncentrálnak. Az 599 publikáció kulcsszavai között mindössze 50 esetben találkozhatunk a *good* szó melléknévként való megjelenésével, leginkább a *good practice* (18 eset), a *good governance* (hat eset) és a *good neighbourhood* (négy eset) szókapcsolatok jelennek meg a turizmusorientált közlemények kulcsszavaiban. Ennek analógiájára a *place* szó kapcsán elvégzett vizsgálat azt mutatja, hogy mindazon turizmusorientált publikációk kulcsszavai között, amelyek címében szerepel a *place* főnév (3 874 eset) leggyakrabban a *place attachment* (311 eset), a *place brand* (141 eset), a *place making* (139 eset) és a *sense of place* (109 eset) szóösszetételekkel találkozhatunk (2. ábra). Ha feltételezzük, hogy – az adatbázisokban történő kereséseket, metaelemzéseket elősegítendő, a hivatkozásokat katalizálendő – a kulcsszóvá válás a fogalmi meggyökeresedés eklatáns bizonyítéka, akkor a *Web of Science* adatbázis kulcsszavai között legalább félezerszer szereplő *place attachment* (1 439), *good governance* (870), *good practice* (835), *sense of place* (783), *place making* (541) kifejezések – a kapcsolódó kutatási fő áramokhoz való igazodás érdekében – a „jó hely” szókapcsolat turizmusorientált beágyazását segítő koncepcióalkotás pilléreit képezhetik.

A „jó hely” koncepció kidolgozását segítő szakirodalmi előzmények feltárását tovább finomítva, a címbéli *place* szó és a *topic*-ban megragadható turisztikai relevancia alapján élen végző *place attachment*, *place brand*, *place making* és a *sense of place* vonatkozásában megvizsgáltuk, hogy milyen kulcsszavakkal együtt fordulnak elő a *Web of Science* adatbázisban. Leginkább arra voltunk kíváncsiak, hogy fellelhető-e bármilyen sajátosság (pl. dominancia, szimbiózis) a turizmusorientált helykutatás fő áramát kijelölő témák között, amely iránymutatást adhat, támpontot jelenthet számunkra a továbblépésben. A szófelhőkben mind a négy vizsgálatba vont kulcsszó esetében azokat a velük együttesen előforduló társkulcsszavakat tüntettük fel, amelyek előfordulásuk gyakorisága szerint az első 10 helyen szerepeltek. Az elemzés során nem volt kimutatható a dominancia, tehát nincs olyan társkulcsszó, amely mind a négy vezető kulcsszó társaságában markánsan ismétlődött volna (a *social media* a „*place making*” és a „*place branding*” felhőben, a *place identity*, valamint a *structural equation modelling* a „*place attachment*” és a „*sense of place*” felhőben egyaránt feltűnik, de volumenük nem kiemelkedő). Egyértelmű szimbiózis jelentkezik a „*place attachment*” és a „*sense of place*” felhők között, ugyanis a vezető kulcsszavak kölcsönösen szerepelnek a másik társkulcsszavainak sorában. Ugyan a turisztikai relevanciára közvetlenül utaló kulcsszavakat (lásd 10. végjegyzet) azok zavaró hatásának kiszűrése érdekében kizártuk az elemzésből, a tágabb kontextusúakat benne hagytuk, azonban a turizmus egyáltalán nem emelkedik ki a szerzők által megadott kulcsszavak tengeré-

2. ábra: Helyspecifikus turizmusorientált publikációk vezető kulcsszavainak kontextusa a leggyakrabban előforduló TOP10 kulcsszó alapján
Context of the leading keywords in place-specific tourism-oriented publications, based on the TOP10 most frequently occurring keywords

Forrás: Web of Science alapján a szerző szerkesztése www.wordclouds.com

ből. A *creative tourism* a „*place making*”, a *rural tourism* és a *sustainable tourism* pedig a „*sense of place*” felhőben tűnik fel. Az egyes vezető kulcsszavak társkulcsszavai előfordulásainak első tíz helyen túlra is kitekintő elemzése kapcsán megállapítható, hogy a „*place attachment*” rendelkezik a „jó hely” kapcsolatos turisztikai koncepciót legszélesebben támogató tematikai palettával. Így a felhőben szereplő kulcsszavakon kívül a hely élményt generáló attribútumait tekintve például az *authenticity*, a kommunikáció kapcsán a *word-of-mouth* (WOM), a visszatérés vonatkozásában az *involvement* tekinthetők a „jó hely” koncepció hasznosítandó teoretikus pilléreinek.

A harmadik hely elmélettől a turizmusorientált „jó hely” koncepció felé

Oldenburg (1989, 2001) harmadik hely elméletének és a turizmus általánosan elfogadott definíciójának (Jafari, Xiao 2016) több közös pontja van, így a környezetváltozás, a szolgáltatások igénybevétele és az élményszerzés mindkét halmaz metszetében megtalálható, azonban azok interpretációjában már erősebb árnya-

latok is észlelhetők. Oldenburg világának „gyülekező-, illetve búvóhelyei” az azokat felkeresők mindennapi életterének részei, az ott-tartózkodás időtartama meglehetősen limitált, ugyanakkor tetszés szerint ismételhető, az élményt pedig alapvetően az adott közösséghez való kötődés és a személyes kommunikáció lehetősége jelenti. Ezzel szemben a turizmus feltételezi, hogy az utazó a lakókörnyezetén és a mindennapi térpályáján kívüli desztináció szolgáltatóját keresi fel, az ott-tartózkodás időtartama hasonlóan limitált, az ismétlődő felkeresést a változatosság iránti igény ugyan korlátozhatja, de a törzshelyé válás sem kizárt, az élmény középpontjában a felszínes kapcsolatok mellett a szolgáltatás sajátosságai (pl. egyediség, ár-érték arány) és a fogyasztás színterének miliője áll (Michalkó 2005, 2012). Az Oldenburg által teoretikusan konstruált harmadik hely – elnevezésére is visszavezethetően – élesen elkülönül az első (otthon) és a második (munka) helytől, míg a turizmusban, a megosztáson alapuló gazdaság népszerűségéből fakadóan, az utazó előszeretettel veszi igénybe az adott desztinációban élők otthonát (*airbnb, home exchange, couch surfing*), a hivatásturizmus pedig kifejezetten a fizikai mivoltukban helyi, környékbeli munkahelyekre irányul (Paulauskaite et al. 2017; Kerdpitak 2019). Az utazó számára tehát nemcsak az Oldenburg által harmadik helyként megnevezett bárók, kávéházak, könyvesboltok, postahivatalok világa jelentheti a „jó helyeket”, hanem a helyiek szálláshelyként kínált otthonai és a nemzetközi üzleti, tudományos, sportéletbe integrálódó munkahelyei is. Természetesen a legnagyobb közös metszet a vendéglátóipari egységek kínálta környezet, amelynek vonzerejét az „úgy élni, mint a helyiek” illúziója is erősíti. A harmadik helyek tehát nem csak a helyi lakosság számára jelentik az átmeneti társadalmi kiegyenlítődség színterét, hanem ideig-óráig az utazóknak is lehetőséget biztosítanak a transzformációra (Simkin, Schmidt 2019). Éppen a turizmus előretörése, globális jellegéből totálissá válása katalizálhatja a harmadik helyek internacionalizációját, ezáltal egyrészt hozzájárulva a kiegyenlítő funkciójuk kiteljesedéséhez, másrészt csökkentve az egykor szűk körű intimitást (Timothy, Michalkó, Irimiás 2022). Ez a folyamat kiválóan megragadható az úgynevezett romkocsmaturizmusban is (Lugosi, Bell, Lugosi 2010).

Oldenburg harmadik hely elmélete szolgáltatásfókuszú. Oldenburg ugyan nem határozta meg a „jó hely” jelentését, koncepciójában a harmadik hely szinonimájaként használta. A „jó hely” turizmusorientált koncepciója figyelembe veszi a szolgáltatások élménygenerálásban játszott kulcsfontosságú szerepét, de a helyértés által megkövetelt komplexitás érdekében alapvetően desztináció-szemléletű. Ugyan számos esetben előfordul, hogy egy-egy szolgáltatás meghatározza az adott desztináció élményapparátusát (pl. monofunkciós fürdővárosokban, tematikus parkokban), az esetek többségében, különösen a városi turizmusban, a szolgáltatások láncolata, szimbiotikus szinergiái és a hely miliője együttesen generálja a „jó hely” értékelést. Ritkán, főleg a természetközeli turizmusban a szolgáltatások (pl. büfé, sportszerkölcsonzés) szerepe az élmény szempontjából elhanyagolható, így a hely miliője dominál a „jó hely” értékelés megfogalmazásá-

ban. Tehát a turizmus által hasznosított szolgáltatások és desztinációk egyaránt „jó helyé” válhatnak, és bizonyos esetekben Oldenburg harmadik hely koncepciójában megfogalmazott társadalmi funkciókat is betölthetnek. A „jó hely” egy olyan turizmuselméleti ernyőfogalom, amely az adott turisztikai szolgáltatást igénybe vett, illetve desztinációt felkeresett utazó élményeinek redukált, pozitív reflexiójából fakad, és ami a kommunikáció révén társadalmilag validált, a fogyasztói magatartást befolyásoló tudássá válik.

A szubjektív értékítéleteken nyugvó „jó helyek” objektíválódását (a köztudatba való beépülését) a turisztikai kínálat biztosította vonzás mellett egyrészt a társadalmi elismerés, másrészt az üzleti érdeklődés is segítheti (természetesen a tényezők gyakran egymással párhuzamosan, egymásra hatva érvényesülnek). Egy turisztikai desztináció társadalmi elismerése a formálisan elnyert címekben, díjakban és a legkülönbözőbb informális megmérettetésekben megszerzett előkelő pozíciókban is mérhető (Madariaga, Asencio 2019). Kitéüntetett helyé válni jelentős médiafigyelemmel (ide értve a mozifilm-forgatásokat is) párosul, nemzetközi presztízsnövekedést eredményez, a helyi gazdaságot élénkítő látogató-, illetve turistaforgalmat generál (Irimiás 2012). A felkerülés az UNESCO világörökségi listára, az Európa Kulturális Fővárosa cím elnyerése, a „European Best Destinations” versenyben elért helyezések egyaránt arra utalhat, hogy az adott hely a különböző kritériumok szerint méltó a legmagasabb szintű nemzetközi védelemre, a kulturális értékek megőrzésére és közvetítésére, vagy éppen a potenciális utazók figyelmére (Rátz 2014; Cerquetti, Lőrincz, Raffay-Danyi 2022). Egy turisztikai desztináció iránti üzleti érdeklődésnek számos formája ismert, talán a nemzetközi szállodafejlesztések, az egyes sportágak világ- és kontinensviadalai és a globális vállalatok, szervezetek tanácskozásai igazolják leginkább, hogy az a döntéshozók fejében „jó helyként” él. Ha például áttekintjük a világ vezető (TOP10) luxus szálloda-márkája közé tartozó Four Seasons lánc 126 házának otthonául szolgáló településeket, nagy valószínűséggel egyetértünk a menedzsmenttel, hogy Abu Dhabitól Whistlerig „jó helyeken” fejlesztettek (www.fourseasons.com). Egy olimpiai helyszín kiválasztása rendkívül körültekintő eljárás eredménye (Olympic Agenda 2020), amelynek során a döntéshozók mérlegelik a kandidáló város turisztikai potenciálját is. London eddig háromszor (1908, 1948, 2012) fogadhatta az újkori nyári olimpiák résztvevőit, az évről évre 100 milliót meghaladó vendégéjszakát (TourMis – European Travel Commission, www.tourmis.info) eredményező vonzereje alátámasztja, hogy az Egyesült Királyság fővárosa „jó hely”. A világ nemzetközi tanácskozásait összegző listákon (www.iccaworld.org) Bécs évről évre a legelőkelőbb helyek egyikén végez, a vállalatok és a legkülönbözőbb szervezetek, szövetségek, valamint a tudományos kutatóműhelyek előszeretettel választják az osztrák fővárost rendezvényeik színteréül. Bécs tehát nem csak a világ legélhetőbb városa (<https://mobilityexchange.mercer.com/Insights/quality-of-living-rankings>), hanem népszerű konferenciahelyszínként szolgáló „jó hely” is. Ha egy desztinációnak sikerül „jó helyként” tudatosulnia az emberek fejében, akkor annak ered-

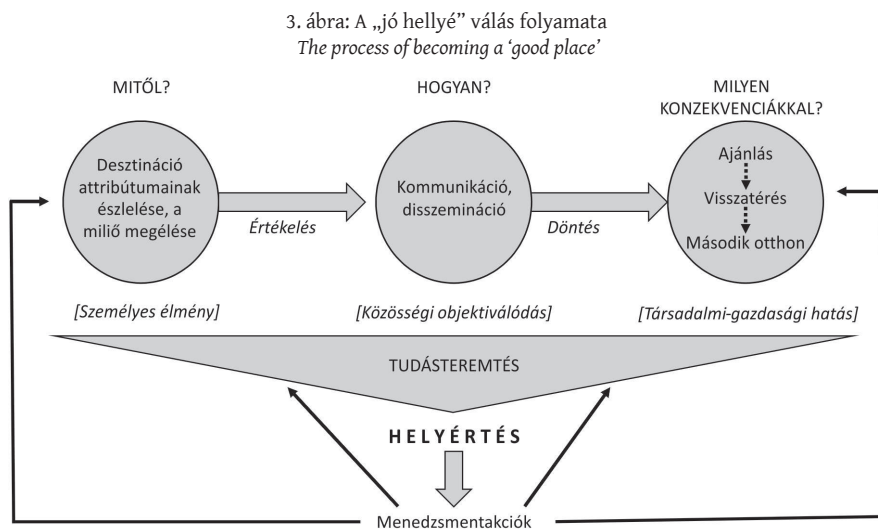

ménye – többek között az utazási döntést támogató pozitív asszociációknak köszönhetően – látogató-, illetve turistaforgalomban is testet ölthet.

A „jó hely” koncepció a helyértés szolgálatában

A voltaképpen Oldenburghoz kötődő „jó hely” fogalomnak a városszociológiából a turizmuselmélet kánonjába való áttemelését egyfelől a hellyel kapcsolatos turizmusorientált kutatások élénkítésének, kiszélesítésének szándéka, másrészt a hely sajátosságaira épülő, értékelő, kommunikációs és döntési folyamatok komplexebb megismerése és az eredményeket hasznosító akciók elősegítése indokolja. Az elmélet és a gyakorlat „jó hely” koncepcióban egyesülő találkozásának köszönhetően a turizmusorientált helykutatások eredményei a desztinációmenedzsment számára is értékes tudássá transzferálódnak, és az adott hely specifikus értésévé, vagyis helyértéssé válnak (Kock 2021; Brown 2022). A helyértés feltételezi az adott hely turisztikai kínálatának, potenciáljának, lélektanának és az azokkal összefüggő jó gyakorlatoknak a lehető legkomplexebb ismeretét (3. ábra).

Ennek a tudásteremtő folyamatnak az első fázisában kitüntetett szerepe van a hely észlelésével és megélésével (Soini, Vaarala, Pouta 1992; Urry 1992; Jankó 2002; Vecco 2020) kapcsolatos vizsgálatoknak, ezekre épül a második fázis, a hely értékelésével (Ben-Dalia, Collins-Kreiner, Churchman 2013), az élmények megosztásával (Zhong, Busser, Baloglu 2017) kapcsolatos tudás feltárása. A „jó hely” címkével ellátott pozitív élmények disszeminációja a kommunikáció révén zajlik,

amelynek megismerését a szóbeszéd (Simpson, Siguaw 2008) és annak a közösségi médiában megvalósuló online verziójának (Lin, Rasoolimanesh 2022) detektálása segíti. A „jó helyé” válás harmadik szakasza az adott desztináció ajánlása másoknak (Jalilvand, Samiei 2012; Tham, Croy, Mair 2013), a visszatérés (Zhang, Wu, Buhalis 2018), illetve annak ismétlődése, továbbá annak a vágnak a fokozatos vagy éppen hirtelen megfogalmazása, hogy mennyire jó lenne egyre több időt az adott miliőben eltölteni, és mindennek záróakkordja a második otthon megvásárlása (Hall 2014). Mindhárom – folyamatában egyre kevesebb utazót érintő – lépés egyrészt megismerhető a tudomány eszköztárának felhasználásával, másrészt befolyásolható a menedzsment akciói révén.

A „jó hely” turizmusorientált koncepciójának megalkotásánál három megközelítés alkalmazható, az egyik a „jó hely” attribútumaihoz kötődő élményszerzés, a másik az objektíválódás folyamatát, a harmadik pedig a társadalmi-gazdasági következményeket emeli a vizsgálat homlokterébe. Vagyis a „jó hely” vonatkozásában arra keresendő a válasz, hogy (1) mitől, (2) hogyan és (3) milyen következményeket eredményezve válhat egy turisztikai desztináció „jó helyé”. Mivel a „jó hely” egy kommunikációalapú, turizmusfókuszú fogalmi konstrukció – tehát létrehozásánál abból a tényből indultunk ki, hogy az utazók az általuk felkeresett desztinációt, illetve annak szolgáltatásait pozitív tapasztalataikat összegezve „jó helyként” azonosítják –, az objektíválódás képezi a koncepció legerősebb tartópillérét. Az adott desztinációban átélt élményekhez kötődően a „jó hely” szóösszetételnek a turizmuskontextusú kommunikációs térben való megjelenése és használata igazolja, hogy beszélünk róla (lásd az Instagramon fellelhető *#goodplace* tartalmú posztok) és ajánljuk másoknak (lásd TripAdvisoron található *good place to...* és *good place for...* tartalmú *topic*-ok). Mivel a „jó hely” konstrukció egyrészt az Oldenburg által a szolgáltatások kapcsán megfogalmazott harmadik hely elméletre, másrészt a turizmusorientált helykutatások kulcsfontosságú komponensére, a helykötődésre (Dúll 2015; Kasza-Kelemen 2016) épít, az ajánlás mellett a lojalitás és a visszatérés képezi a társadalmi-gazdasági hatásként értelmezett konzekvenciák leggyakrabban észlelt realizálódását. Részben a helyidentitás kiformalódásával áll összefüggésben, hogy azokkal a „jó helyekkel” kapcsolatban, amelyekről szívesen beszélünk, amelyeket másoknak is készségesen ajánlunk, ahova örömmel visszatérünk, idővel a rendszeresebb, tartósabb ott-tartózkodás gondolata kezd felmerülni, és egyesek eljutnak a második otthon megvásárlásának boldog pillanatáig.

Ahhoz, hogy egy desztináció „jó helyként” éljen a köztudatban, a hagyományos, főleg a termékfejlesztést és -értékesítést célzó technológián kívül számos ösztönző eszköz található a menedzsment eszköztárában, amelyekkel a pozitív élmény(ek)re épülő értékelést és annak sikeres disszeminációját segítheti. A menedzsment képes befolyást gyakorolni a desztináció ajánlására, az oda való visszatérésre és végül, de nem utolsó sorban, a „de jó lenne itt élni” életérzés kiáltására. A települési, térségi, regionális, de még az országos szintű turisztikai

4. ábra: A „jó hely” szókapcsolat alkalmazása az országos turisztikai marketingben
The use of the term 'good place' in national tourism marketing (Source: Hungarian Tourism Agency)

Forrás: Magyar Turisztikai Ügynökség

desztinációs marketingsszervezetek is élhetnek a „jó hely” kommunikálásának direkt eszközeivel (brandépítés), ahogy azt a Magyar Turisztikai Ügynökség 2018. évi belföldi kampányában is tette (4. ábra).

Összegzés, következtetések

A digitalizáció, különösen az információgyűjtést, a foglalást és az értékelést lehetővé tevő platformok használatának elterjedése a 21. század hajnalára alaposan felforgatta a turizmusipar amúgy sem eseménytelen hétköznapijait, jelentősen hozzájárult a belföldi és a nemzetközi utazások természetének megváltozásához. Egy dolog azonban nem változott: az utazás során tapasztaltak megörökítésének és megosztásának igénye továbbra is az ágazat alfája és ómegája maradt. Igaz, emlékképeinket már nem cellulóz filmtekercseken, hanem digitálisan rögzítjük, és azokat nem a családi-baráti fényképalbum-nézegetés rituáléja keretében, hanem a közösségi médián elérhetővé téve terjesztjük, de továbbra is vágyunk arra, hogy az utunk során velünk történeteket kommunikálhassuk. A digitalizáció generálta infodemokráciában a legkülönbözőbb előjelű turisztikai élmények immár nem csak az örökérvényű utazási irodalomban, a hamar elavuló útikönyvekben, vagy éppen a színes magazinok hasábjain, hanem privát blogok millióin is olvashatóak, alig van olyan helye a Földnek, amelyről ne találnánk a nagyközönségnek szánt posztot. Mivel az idő mint erőforrás az elmúlt évtizedekben jelentősen felértékelődött (Draaisma 2010), a nemzetközi utazások száma 2019-ben megközelítette a 1,5 milliárdot, ezért a turizmussal kapcsolatos információs dömping szűrésének, feldolgozhatóságának elősegítése érdekében redukálódnak az üzenetek, amelyek egyrészt fókuszáltabbá, gördülékenyebbé teszik, másrészt szélesebb

jelentéstartalmakkal is felruházzák az élményre vonatkozó közlést. Ha egy turisztikai szolgáltatás igénybevétele során vagy az általunk felkeresett desztinációban pozitív élményekkel gazdagodtunk, akkor szívesen beszélünk róla, készségesen ajánljuk másoknak, örömmel visszatérünk oda, és esetleg elgondolkodunk azon, milyen boldogító lenne ott élni. Mindez egy egyszerű szókapcsolattal könnyen leírható: „jó hely”.

Az Oldenburg városszociológiai beágyazottságú harmadik hely elméletéből kiinduló, kifejezetten a turizmus transzdiszciplináris megközelítésére alapozó „jó hely” koncepció elterjedését egyrészt a szabadidőiparral, látogatógazdasággal, belföldi és nemzetközi utazásokkal foglalkozó, egyre szélesedő kutatói közösség teoretikus konstrukciók iránti igénye, másrészt az érintett tudományágak közötti párbeszéd elősegítését szolgáló fogalmi kapcsolódások felvázolása, harmadrészt az iparági innovációk (pl. márkaépítés) iránti fogékonyság katalizálhatja. A „jó hely” koncepció alkalmazása lehetőséget kínál a 21. század második évtizedében kibontakozó totális turizmus jobb megértésére, nemkívánatos folyamatainak, hatásainak hatékonyabb kezelésére, a tudományos eredmények sikeres átültetésére az oktatásba. A turizmussal összefüggő tér- és időbeli folyamatok behelyezése a helyértés kontextusába a desztinációs menedzsmentszervezetek eszköztárát gazdagíthatja.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmányban közreadott kutatási eredményeket az OTKA K134877 projekt támogatta.

Jegyzetek

1. Oldenburg harmadik hely elméletének alapjait az 1982-ben Dennis Brissett-tel társszerzőségben készített tanulmányában fektette le (Oldenburg, Brissett 1982). Dennis Brissett (1940–1996) egyik kutatási területe az alkoholfüggőség volt, minden bizonnyal ez jelenthetett kapcsolatot a harmadik helyként értelmezhető kocsmák világa felé.
2. A *Web of Science* adatbázis alapján 1975–1990 között 14 db, 1991–2006 között 28 db és 2007–2023 között már 58 db olyan közlemény látott napvilágot, amelynek címében a *good place to* vagy a *good place for* kifejezések szerepeltek (Letöltés: 2023. 04. 25.).
3. 2023. július 14-én 888 475 *#goodplace* tartalmú poszt szerepelt az Instagramon.
4. 2023. július 15-én a TripAdvisor Forum-ában 172 731 olyan oldalt találtunk, amelyeken *good place* tartalmú *topic* olvasható. Mivel egy oldalon átlagosan 10 *topic* van, ez közel kétmillió *topic*-ot jelent.
5. Letöltés: 2023. 04. 23.
6. A *Web of Science* adatbázisban a *topic* mint szűrőfeltétel a cím, az absztrakt és a kulcsszavak együttes keresését kínálja.
7. Turizmusorientáltak azokat a közleményeket tekintjük, amelyeknek akár a címe, akár az absztraktja, akár a kulcsszavai tartalmazzák a *tourism*, *travel*, *tourist*, *visitor*, *destination*, a keresésben csillaggal csonkolt verziójának egyikét.

Irodalom

- Aronson, E. (1978): *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Ben-Dalia, S., Collins-Kreiner, N., Churchman, A. (2013): Evaluation of an urban tourism destination. *Tourism Geographies*, 2., 233-249. <https://doi.org/k3nc>
- Brossoie, N., Burns, D. (2021): What makes a city a good place to live and grow old? *Journal of Applied Gerontology*, 12., 1666-1677. <https://doi.org/gpmbc7>
- Brown, A. (2022): Poetry: A means of creating deeper place connections. *GeoHumanities*, 1., 265-276. <https://doi.org/k3nd>
- Cerquetti, M., Lórinicz, K., Raffay-Danyi, Á. (2022): Multidimensional value creation through cultural programmes? Challenges for Veszprém-Balaton ECoC 2023. In: Borin, E., Cerquetti, M., Crispí, M., Urbano, J. (eds.): *Cultural Leadership in Transition Tourism: Developing Innovative and Sustainable Models*. Cham, Springer, 207-228. <https://doi.org/k3nf>
- Chen, Y., Lin, Z., Filieri, R., Liu, R. (2021): Subjective well-being, mobile social media and the enjoyment of tourism experience: A broaden-and-build perspective. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 10., 1070-1080. <https://doi.org/gpsfwp>
- Daneshyar, E. (2018): Tea houses as third places in Mäsulih's vernacular settlement. *Open House International*, 2., 49-59. <https://doi.org/k3ng>
- Draaisma, D. (2004): *Why Life Speeds Up As You Get Older: How Memory Shapes our Past*. Cambridge University Press
- Dúll A. (2015): Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérzés, helykötődés és helyidentitás. In: Bodor P. (szerk.): *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 79-99.
- Dwyer, L., Cvelbar, L. K., Edwards, D., Mihalic, T. (2012): Fashioning a destination tourism future: The case of Slovenia. *Tourism Management*, 2., 305-316. <https://doi.org/fqgt46>
- Garcia-Buades, M. E., Garcia-Sastre, M. A., Alemany-Hormaeche, M. (2022): Effects of overtourism, local government, and tourist behavior on residents' perceptions in Alcúdia (Majorca, Spain). *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 39., 100499. <https://doi.org/hzv3>
- Ford, N., Brigden, G., Ellman, T., Mills, E. (2020): The time to act is now: Pseudo-systematic review. *BMJ*, 371(4143), 1-4, <https://doi.org/ghpbwc>
- Glendinning, A., Nuttall, M., Hendry, L., Kloep, M., Wood, S. (2003): Rural communities and well-being: A good place to grow up? *The Sociological Review*, 1., 129-156. <https://doi.org/bsgr9b>
- Gonda, T., Nagy, D., Raffay, Z. (2019): The impact of tourism on the quality of life and happiness. *Interdisciplinary Management Research – Interdisziplinäre Managementforschung*, 15., 1790-1803.
- Hall, C. M. (2014): Second home tourism: An international review. *Tourism Review International*, 3., 115-135. <https://doi.org/gq3cnd>
- Hannah, J. (2018): Canoe trips: An especially good place for conversation about student transition. *Journal of Experiential Education*, 4., 356-368. <https://doi.org/k3nh>
- Hawkins, C., Ryan, L.-A. (2013): Festival spaces as third places. *Journal of Place Management and Development*, 3., 192-202. <https://doi.org/k3nj>
- Hurriyati, R., Sofwan, D. M. P. (2015): Analysis of co-creation experience towards a creative city as a tourism destination and its impact on revisit intention. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 2., 353-364.
- Irimiás, A. (2012): Missing identity: Relocation of Budapest in film-induced tourism. *Tourism Review International*, 2., 125-138. <https://doi.org/k3nk>
- Jafari, J., Xiao, H. (eds.) (2016): *Encyclopedia of Tourism*. Cham, Springer
- Jalilvand, M. R., Samiei, N. (2012). The impact of electronic word of mouth on a tourism destination choice: Testing the theory of planned behavior (TPB). *Internet Research*, 5., 591-612. <https://doi.org/gm7c99>
- James, H. (1900): The great good place. *Scribner's Magazine*, 1. <https://www2.newpaltz.edu/~hathaway/goodplace.html> (Letöltés: 2023. 11. 01.)
- Jankó F. (2002): A hely szelleme, a településimage és településmarketing. *Tér és Társadalom*, 4., 39-62. <https://doi.org/k3nm>

- Jansson, A. (2020). The transmedia tourist: A theory of how digitalization reinforces the de-differentiation of tourism and social life. *Tourist Studies*, 4., 391-408. <https://doi.org/gh8npb>
- Källström, L., Hultman, J. (2019): Place satisfaction revisited: Residents' perceptions of "a good place to live". *Journal of Place Management and Development*, 3., 274-290. <https://doi.org/gh8hgx>
- Kasza-Kelemen K. (2016): A helykötődést előmozdító tényezők vizsgálata a nemzeti parkokban. In: Fehér A., Kiss V., Soós M., Szakály Z. (szerk.): *EMOK XXII. Országos konferencia 2016 Tanulmánykötet: Hitelesség és értékorientáció a marketingben*. Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Debrecen, 365-374.
- Kay, R., Trevena, P. (2021): (Not) a good place to stay! – East European migrants' experiences of settlement in disadvantaged neighbourhoods in Scotland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 15., 3492-3510. <https://doi.org/k3nn>
- Kellershohn, J., Walley, K., West, B., Vriesekoop, F. (2018): Young consumers in fast food restaurants: Technology, toys and family time. *Young Consumers*, 1., 105-118. <https://doi.org/k3np>
- Kerdpitak, C. (2019): The influence of destination attributes on the MICE tourism industry in Bangkok, Thailand. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 1., 76-98.
- Kock, F. (2021): What makes a city cool? Understanding destination coolness and its implications for tourism. *Tourism Management*, 86., 104317. <https://doi.org/gjncn7>
- Kosztayán, Zs., Csizmadia, T., Katona, A. (2021): SIMILAR – Systematic iterative multilayer literature review method. *Journal of Informetrics*, 1., 101111. <https://doi.org/gjifbr>
- Kranke, D., Gable, A. R., Weiss, E. L., Dobalian, A. (2017): "I'm in a good place now": A case study of empowerment of a combat veteran engaged in peer-led disaster relief. *Social Work in Mental Health*, 6., 663-676. <https://doi.org/ghbhwr>
- Lee, O., Oh, J. E. (2007): The impact of virtual reality functions of a hotel website on travel anxiety. *Cyberpsychology & Behavior*, 4., 584-586. <https://doi.org/b7whmk>
- Lin, Z., Rasoolimanesh, S. M. (2022): Sharing tourism experiences in social media: A systematic review. *Anatolia*, 1-15. <https://doi.org/k3nq>
- Lugosi, P., Bell, D., Lugosi, K. (2010): Hospitality, culture and regeneration: Urban decay, entrepreneurship and the 'ruin' bars of Budapest. *Urban Studies*, 14., 3079-3101. <https://doi.org/ft7j72>
- Luo, Q., Zhong, D. (2015): Using social network analysis to explain communication characteristics of travel-related electronic word-of-mouth on social networking sites. *Tourism Management*, 46., 274-282. <https://doi.org/k3nr>
- Madariaga, J., Asencio, S (2019): "We are brand" – Tourism and UNESCO brand in the intangible cultural heritage. *PASOS: Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 6., 1127-1141. <https://doi.org/gkjgdd>
- Magnini, V. P. (2010): The influence of collectivism in restaurant selection: A sentence completion experiment. *International Journal of Hospitality Management*, 1., 191-193. <https://doi.org/bqrxz9>
- Mathews, V. (2022): Planning for craft breweries: Neolocalism, third places and gentrification. *Urban Geography*, 8., 1-26. <https://doi.org/k3ns>
- Matteucci, X., Nawijn, J., von Zumbusch, J. (2021): A new materialist governance paradigm for tourism destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, 1., 169-184. <https://doi.org/gkbbxt>
- Mesch, G. S., Talmud, I., Quan-Haase, A. (2012): Instant messaging social networks: Individual, relational, and cultural characteristics. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6., 736-759. <https://doi.org/gk4vnf>
- Michalkó G. (2005): A turisztikai miliő földrajzi értelmezése. *Tér és Társadalom*, 1., 43-63. <https://doi.org/k3nw>
- Michalkó G., Kiss K., Kovács B. (2009): Boldogító utazás: A turizmus hatása a magyar lakosság szubjektív életminőségére. *Tér és Társadalom*, 1., 1-17. <https://doi.org/k3nx>
- Michalkó G. (2012): *Turizmológia – Elméleti alapok*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Nahiduzzaman, K. M., Aldosary, A., Ahmed, S., Hewage, K., Sadiq, R. (2020): Urban cohesion vis-a-vis organic spatialization of "Third places" in Saudi Arabia: The need for an alternative planning praxis. *Habitat International*, 105., 102258. <https://doi.org/k3nz>
- North, C., Beames, S., Stanton, T., Chan, B. (2022): The contribution transport time makes to outdoor programs: A third place? *Journal of Experiential Education*, 2., 191-208. <https://doi.org/gkgqrw>

- Oldenburg, R. (1989): *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. Paragon House, New York
- Oldenburg, R. (2001): *Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the Great Good Places at the Heart of Our Communities*. Da Capo Press, New York
- Oldenburg, R., Brissett, D. (1982): The third place. *Qualitative Sociology*, 4., 265-284. <https://doi.org/fngzcp>
- Paulauskaite, D., Powell, R., Coca-Stefaniak, J. A., Morrison, A. M. (2017): Living like a local: Authentic tourism experiences and the sharing economy. *International Journal of Tourism Research*, 6., 619-628. <https://doi.org/gcj2tg>
- Olympic Agenda 2020 – Closing report. International Olympic Committee. <https://olympics.com/ioc/olympic-agenda-2020> (Letöltés: 2023. 06. 28.)
- Purnell, D., Breede, D. C. (2018): Traveling the third place: Conferences as third places. *Space and Culture*, 4., 512-523. <https://doi.org/gp46h4>
- Rátz T. (2014): Az EKF-turizmus mint lehetséges niche termék: A kulturális turizmus egy különleges területének vizsgálata. *Turizmus Bulletin*, 2., 24-33.
- Rosenbaum, M. S. (2006): Exploring the social supportive role of third places in consumers' lives. *Journal of Service Research*, 1., 59-72. <https://doi.org/bfknn6>
- Sebrek, Sz., Garrido, B., Michalkó, G. (2022): Why are unfavorable signs of overtourism ignored by urban politics? An attention-based explanation of no intervention. *Tourism Planning and Development* <https://doi.org/k3n2>
- Sharpe, E. K., Lashua, B., van Ingen, C. (2022): A good place for what? Placing “value” in youth centers. *Leisure Sciences*, 4., 497-513. <https://doi.org/k3n3>
- Sila-Nowicka, K., Vandrol, J., Oshan, T., Long, J., Demšar, U., Fotheringham, S. (2016): Analysis of human mobility patterns from GPS trajectories and contextual information. *International Journal of Geographical Information Science*, 5., 881-906. <https://doi.org/gcn954>
- Simkin, P., Schmidt, M. (2019): A cup of coffee in Bishkek: Insights into the emerging coffee culture in Kyrgyzstan's capital. *Central Asian Survey*, 4., 446-459. <https://doi.org/k3n4>
- Simpson, P. M., Sigauw, J. A. (2008): Destination word of mouth: The role of traveler type, residents, and identity salience. *Journal of Travel Research*, 2., 167-182. <https://doi.org/c6x87c>
- Slater, A., Jung Koo, H. (2010): A new type of “Third Place”? *Journal of Place Management and Development*, 2., 99-112. <https://doi.org/fh7xqf>
- Smith, M. K., Diekmann, A. (2017): Tourism and wellbeing. *Annals of Tourism Research*, 66., 1-13. <https://doi.org/gbw6v9>
- Soini, K., Vaarala, H., Pouta, E. (2012): Residents' sense of place and landscape perceptions at the rural-urban interface. *Landscape and Urban Planning*, 1., 124-134. <https://doi.org/d693w4>
- Soós S. (2015): A Web of Science (WoS) és a Scopus adatbázisok rövid jellemzése a kutatásértékelés szempontjából. https://eisz.mtak.hu/images/PT_dok/nyilvanos/20151002_hivatkozas_ab.pdf (Letöltés: 2023. 10. 22.)
- Soukup, C. (2006): Computer-mediated communication as a virtual third place: building Oldenburg's great good places on the world wide web. *New Media & Society*, 3., 421-440. <https://doi.org/b27xp9>
- Sulyok, J., Fehérvölgyi, B., Csizmadia, T., Katona, A. I., Kosztyán, Zs. T. (2023): Does geography matter? Implications for future tourism research in light of COVID-19. *Scientometrics*, 3., 1601-1637. <https://doi.org/k3n5>
- Szente V., Fertő I., Benedek Zs. (2021): Hozzájárul-e a helyi élelmiszerek vásárlása a helyi gazdaság fejlődéséhez? Egy szisztematikus irodalmi áttekintés tanulságai. *Tér és Társadalom*, 2., 49-68. <https://doi.org/k3n6>
- Tate, N. (2012): Museums as third places or what? Accessing the social without reservations. *Museums & Social Issues*, 2., 269-283. <https://doi.org/k3n7>
- Taylor, K. (2002): Should sand dumping be allowed? The proposed use of New Plymouth's foreshore as an inshore disposal site. *New Zealand Journal of Geography*, 1., 17-27. <https://doi.org/ddqgrj>
- Tham, A., Croy, G., Mair, J. (2013): Social media in destination choice: Distinctive electronic word-of-mouth dimensions. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 1-2., 144-155. <https://doi.org/k3n8>

- Timothy, D. J., Michalkó, G., Irimiás, A. (2022): Unconventional tourist mobility: A geography-oriented theoretical framework. *Sustainability*, 11., 6494. <https://doi.org/k3n9>
- Urry, J. (1992): The tourist gaze and the environment. *Theory, Culture & Society*, 3., 1-26. <https://doi.org/dxnjgp>
- Uysal, M., Sirgy, M. J., Woo, E., Kim, H. L. (2016): Quality of life (QOL) and well-being research in tourism. *Tourism Management*, 53., 244-261. <https://doi.org/gddn3j>
- Vecco, M. (2020): Genius loci as a meta-concept. *Journal of Cultural Heritage*, 41., 225-231. <https://doi.org/ghmqcm>
- Wadsworth, S. (2010): Henry James rides again. *The Henry James Review*, 3., 218-231. <https://doi.org/k3pb>
- Witten, K., Kearns, R., Carroll, P. (2015): Urban inclusion as wellbeing: Exploring children's accounts of confronting diversity on inner city streets. *Social Science & Medicine*, 133., 349-357. <https://doi.org/f7cznh>
- Witten, K., Kearns, R., Carroll, P., Asiasiga, L. (2019): Children's everyday encounters and affective relations with place: Experiences of hyperdiversity in Auckland neighbourhoods. *Social & Cultural Geography*, 9., 1233-1250. <https://doi.org/gfxtzg>
- WTO [World Tourism Organisation] 2000: Tourism Highlights 2000. World Tourism Organisation, Madrid
- Wu, B., Xiao, H., Dong, X., Wang, M., Xue, L. (2012): Tourism knowledge domains: A keyword analysis. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 4., 355-380. <https://doi.org/fw3t8t>
- Yu, G. B., Sirgy, M. J., Bosnjak, M. (2021): The effects of holiday leisure travel on subjective well-being: The moderating role of experience sharing. *Journal of Travel Research*, 8., 1677-1691. <https://doi.org/gngt7b>
- Zhang, H., Wu, Y., Buhalis, D. (2018): A model of perceived image, memorable tourism experiences and revisit intention. *Journal of Destination Marketing & Management*, 8., 326-336. <https://doi.org/gdvq86>
- Zhong, Y. Y. S., Busser, J., Baloglu, S. (2017): A model of memorable tourism experience: The effects on satisfaction, affective commitment, and storytelling. *Tourism Analysis*, 2., 201-217. <https://doi.org/gmr8gk>
- www.fourseasons.com/ (Letöltés: 2023. 06. 28.)
- www.iccaworld.org (Letöltés: 2023. 10. 22.)
- <https://mobilityexchange.mercer.com/Insights/quality-of-living-rankings> (Letöltés: 2023. 10. 22.)
- www.tourmis.info (Letöltés: 2023. 06. 28.)
- www.wordclouds.com

A hazai terület- és településfejlesztés egyik „állatorvosi lova”: a felsőoktatás leépülése a kevésbé fejlett térségekben

A “poster child” of domestic territorial and settlement development: the deterioration of higher education in less developed regions

LENGYEL IMRE

LENGYEL Imre: MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar; 6722 Szeged, Kálvária sugárút 1.; ilengyel@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9225-5320>

KULCSSZAVAK: területfejlesztés; humán tőke; felsőoktatás

ABSZTRAKT: Napjainkban egy-egy térség fejlődése elsősorban a humán tőkájének színvonalától függ, ezért egyre inkább felértékelődik az oktatás, különösen a felsőoktatás minősége és széles körű elérhetősége. Magyarországon a rendszerváltozás után átalakult a felsőoktatás: jellemzően vidéki képzési helyeken új intézmények jöttek létre és a hallgatók létszáma is ugrásszerűen megnőtt. De a dinamikus növekedés 2006 után megtorpant, ezt követően a hallgatók száma jelentősen visszaesett. A Budapest-központúság mérséklésének hazai területfejlesztési dokumentumokban megfogalmazott célkitűzése nem valósult meg, a hallgatók számának jelentős csökkenése elsősorban a vidéki székhelyű kisebb intézményeknél és a kevésbé fejlett térségek képzési helyein figyelhető meg.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy miként alakultak a hallgatói létszámok 2006 és 2021 között az érintett városokban. Az adatok alapján a nappali tagozatos hallgatók térbeli koncentrációja egyre jelentősebb: 2021-ben a fővárosban és négy vidéki egyetemi városban vették fel alapképzésekre a hallgatók 85%-át, mester- és osztatlan képzésekre a 93%-át. Amíg a mester- és osztatlan képzéseknél az intézmények versenyéből adódó területi koncentráció elfogadható, addig az ország számára hátrányos az alapképzések koncentrációja, mivel e képzések jelentős része „középkolisodó” tömegképzés, amelyet közszolgáltatásnak tekintve – a helyi munkaerőpiac igényeihez igazodva, egyúttal a tovább- és átképzések, az élethosszig tartó tanulás intézményi hátterét megteremtve – mindegyik nagyvárosi településegyüttesben meg kellene szervezni. Véleményem szerint a felsőoktatás elmúlt évekbeli átrendeződése nemcsak a kevésbé fejlett térségek felzárkózását, az egyik alapvető területfejlesztési cél elérését nehezíti meg, hanem az ország versenyképességét is hátrányosan befolyásolja.

Imre LENGYEL: Doctor of Science, professor, Faculty of Economics and Business Administrations, University of Szeged; Kálvária sugárút 1., H-6722 Szeged, Hungary; ilengyel@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9225-5320>

KEYWORDS: regional development; human capital; higher education

ABSTRACT: Nowadays, the development of a region mainly depends on the level of human capital, which prioritizes the quality and spatiality of education, especially that of higher education. After the regime change of 1990, higher education in Hungary was also restructured, new institutions were established and the number of students also increased sharply, especially in rural training

places. Student numbers between 1980 and 1990 were around 100 thousand throughout, followed by a rapid growth: in 1995 180 thousand, in 2000 327 thousand, while in 2005 424 thousand students were recorded. However, from this point student numbers have gradually decreased and have stabilised since 2016 at about 280-290 thousand, indicating a two and a half per cent decrease over three decades. The slowdown of the dynamic increase after 2006 was due to demographical trends, the introduction of multilevel higher education system, and the prevalence of fee-paying trainings. The significant decrease in the number of students intensified the competition between institutions, primarily between smaller rural-based institutions while training places of less developed regions were relegated to the background.

In international comparison, Hungary is at the bottom of the list among EU member states in terms of the per-unit number of students, graduated employees and people studying while working, as well as budgetary expenditure. Furthermore, the proportion of used private resources is rather high, students' dropout is significant, and the number of teachers is also scarce. Most secondary school graduates manage to get admission to higher education, including those who are less prepared (e.g., they have insufficient knowledge of foreign languages), therefore, they need mentoring and catching up. Institutions, however, have neither the financial resources nor the teachers for this, which may also explain why many give up their studies.

In this study, we investigate how student numbers evolved by settlement and urban area. We also analyse the territorial development of the number of full-time and part-time trainings, in addition to the number of recently admitted students. The data indicate that the spatial concentration of students is increasingly significant, the dominance of the capital and traditional university centres has strengthened not only in master programmes, but also on the lower levels of trainings. Full-time higher education has dropped or ceased in seven counties by now, making the quality labour supply of local companies and institutions very difficult. The transformation of higher education has an adverse effect not only on one of the major goals of regional development, namely the catch-up of less developed regions, but also on the competitiveness of the country.

Bevezetés

A regionális politika (hazai terminológiával inkább „területi” vagy „területfejlesztési” politika) általános célja a területi kohézió, a kevésbé fejlett térségek társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésének, felzárkózásának előmozdítása (Rechnitzer, Smahó 2011). A nemzetközi elvárásokkal összhangban, a jelenleg hatályos 1996. évi XXI. törvény (2. §) szerint a területfejlesztésnek és területrendezésnek Magyarországon is célja „az ország valamennyi térségében a területi kohézió erősítése, a társadalmi és gazdasági növekedés elősegítése, a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtése, az innováció térbeli terjedésének elősegítése, a társadalmi, gazdasági és környezeti céloknak megfelelő térbeli szerkezet kialakítása”.

Napjaink szolgáltatás-/tudásalapú gazdaságában egy-egy térség fejlődése elsősorban a humán tőke színvonalától függ, ami a kevésbé fejlett térségek felzárkózásának előmozdításakor ráirányítja a figyelmet az oktatás, különösen a felsőoktatás minőségére és széles körű elérhetőségére. Az Európai Unió (EU) Alapjogi Chartájának 14. cikke szerint „mindenkinek joga van az oktatáshoz, valamint a továbbképzéshez és a szakképzéshez”.¹ Jelenleg a fejlett országokban a fiatal generációk tagjainak 40-50%-a tanul a felsőoktatásban, továbbá a felnőttek

jelentős része vesz részt át- és továbbképzésben, emiatt a felsőoktatás térbeli elérhetőségére is egyre nagyobb figyelem hárul (Lengyel 2021a; Rechnitzer 2009).

A regionális politika megalapozását szolgáló, a térségek gazdasági fejlődésével és növekedésével foglalkozó közgazdaságtani szakirodalomban 1980 után került előtérbe az endogén szemlélet, amely az emberi tényezőt tartja elsődlegesnek (Bodnár 2020; Capello 2016; Lengyel 2021b). A témakörrel foglalkozó irányzat kiemelkedő képviselői közül Romer (1986) a tudástőke, míg Lucas (1988) a tanulás és a humán tőke fontosságát emeli ki (Acs, Sanders 2021; Varga 2009). A regionális tudomány is átvette és továbbfejlesztette ezeket az alapvető eredményeket, kiemelve többek között a társadalmi tőke, a vállalkozókészség és az intézményi háttér (Johansson, Karlsson 2019; Stimson, Stough, Salazar 2009; Westlund, Larsson 2021), illetve – a nagyvárosok tudásbázisa kapcsán – a kreativitás és a tolerancia fontosságát (Florida, Mellander, Stolarick 2008; Lengyel, Ságvári 2009).

Egy felsőoktatási intézmény nemcsak a munkaerő képzésében tölt be fontos szerepet, hanem térsége gazdasági életében is (Dallago 2014; Drucker 2016; Pike, Rodríguez-Pose, Tomaney 2017; Teperics, Dorogi 2014; Erdős et al. 2021; Varga, Erdős 2019). A felsőoktatási intézmények helyi gazdasági hatásainak – ún. multiplikátor-hatásainak – vizsgálatokor érdemes elkülöníteni a kínálati és a keresleti oldalt (Armstrong, Taylor 2000; Kotosz, Lukovics 2017; Lengyel B. 2012). A kínálati oldalon rövid időtávú hatások figyelhetők meg, amelyeket az intézmények kifizetései (ingatlanok fenntartása, oktatói fizetések stb.) és a hallgatók pénzköltései (albérllet, étkezés, közlekedés stb.) váltanak ki, a turizmushoz hasonlóan növelve a helyi szolgáltatások iránti igényeket. A keresleti oldalon ugyanakkor hosszabb időtávú hatások érzékelhetők. A képzett munkaerőre új cégek települnek, a vállalkozókészség erősödik, start-up cégek jönnek létre, K+F megbízások érkeznek a térségen kívülről, stb. Amíg a kínálati oldali hatások minden olyan térségben megfigyelhetők, ahol felsőoktatás van, addig a keresleti oldali hatások főként a kutató-/tudományegyetemek székhelyeinek térségeiben érzékelhetők, ahol az intézmények globális tudáshálózatokba is bekapcsolódnak (Benneworth, Fitjar 2019; Huggins, Johnston, Stride 2012; Johansson, Karlsson 2019; Lengyel 2009; Varga 2004).

A felsőoktatási intézmények növekvő gazdasági szerepét felismerve, oktatási és kutatási funkciójuk kibővült az ún. *harmadik misszióval*, a felsőoktatási intézmények gazdasági és társadalmi fejlesztésben betöltött szerepével, társadalmi felelősségvállalásával, amit „második akadémiai forradalomnak” is neveznek (Benneworth, Pinheiro, Karlsen 2017; Etzkowitz 2004; Gál 2016; Lukovics, Zuti 2014). Az EU regionális politikájában a régiók fejlesztésére előírt intelligens szakosodási stratégiákban (*smart specialization strategy*) a helyi felsőoktatási intézmények a regionális innovációs rendszer, az innovációs ökoszisztémák kulcselemeiként kiemelt szerepet töltenek be (Calza et al. 2022; Foray, Morgan, Radosevic 2018; Vas 2017).

A rendszerváltás után Magyarországon is megfigyelhető a felsőoktatás felértékelődése: miközben a hallgatói létszámok 1980 és 1990 között mindvégig 100 ezer fő körül mozogtak, ezt követően rohamosan megemelkedtek.² 1995-ben 180 ezer, 2000-ben 327 ezer, 2005-ben pedig már 424 ezer hallgatót tartottak nyilván. Később viszont fokozatosan csökkent a létszám: csak 2016-tól stabilizálódott 280-290 ezer fő között, amiben a külföldi hallgatók mintegy 40 ezres létszáma is benne van. A 2006-tól bekövetkező csökkenéshez több tényező is hozzájárult, mint például a demográfiai hullám lecsengése, a külföldi tanulási lehetőségek bővülése, a többszintű felsőoktatási rendszer bevezetése, a tandíjról szóló viták és népszavazás, a költségterítések emelkedése, illetve a nyelvvizsgák kötelezővé tétele (Lengyel 2021b; Polónyi 2021).

A rendszerváltás után a felsőoktatás hazai fellendülése – és később a visszaesése is – elsősorban a kevésbé fejlett térségekben következett be. Amíg a 2001/2002-es tanévben alap- és mesterképzésben 192 ezer fő (a hallgatók 61%-a) tanult vidéki képzési helyeken, addig a 2021/2022-es tanévben már csak 119 ezer fő (47%), eközben pedig a hallgatói létszám a fővárosban 121 ezerről 135 ezerre nőtt.³ A „felsőoktatási expanzió” során vidéken létesült felsőoktatási intézmények többsége napjainkra leépült, a hallgatói létszám országos visszaesése lényegében csak a rendszerváltás után alapított vidéki képzési helyeket érintette. A vidéki felsőoktatás visszaesésének káros hatásait széles körben felismerték, és a problémák kezelésére javaslatokat is megfogalmaztak. Az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról (OFTK) szóló 2014. évi országgyűlési határozatban⁴ a felsőoktatás fejlesztésénél (3.5.3. pont, 227.) prioritásként írták elő, hogy „Szükséges oldani a felsőoktatás Budapest-központúságát és ennek megfelelően megteremteni a konvergencia régiókban található intézmények célzott fejlesztését a ténylegesen betöltött társadalmi-gazdasági szerepüknek megfelelően”.

A 2016-ban elfogadott „Fokozatváltás a felsőoktatásban” című középtávú szakpolitikai stratégia⁵ is rögzíti, hogy „A felsőoktatásnak hangsúlyos szerepe van az ország kevésbé fejlett régióiban, ahol sürgető módon és egyszerre jelentkeznek a társadalmi mobilitás és a gazdaságfejlesztés igényei, viszont az intézményrendszer jelen állapotában csak korlátozottan tud megfelelni e kettős kihívásnak” (20.). Ebben a stratégiában az egyik alapvető célkitűzés „a Magyarország térszerkezetéhez igazodó, hierarchikus, a minőségjavulás irányába mutató, versenyhelyzetet teremtő intézményrendszer irányába mutató korrekció” (58.). A célkitűzésnek megfelelő hálózat kialakításának fontos alapelve, hogy „a települések helyett a funkcionális városi térségeket szükséges a térszerkezet alapegységeinek tekinteni”. A már említett harmadik misszió gondolata is megfogalmazódik: „mind a tudáshoz való közösségi hozzáférés biztosítása (az alaptevékenységéből származó szellemi értékek közösségi célú megismertetése), mind a helyi gazdaság fejlődéséhez, társadalmi innovációhoz való hozzájárulás” (53.).

A stratégiában szerepel a közösségi felsőoktatási képzési központ (KFKK), mint egy, a hátrányos helyzetű térségek versenyhelyzetének javítása érdekében beve-

zetendő új intézmény (20.). A nemzeti felsőoktatásról szóló, jelenleg hatályos 2011. évi CCIV. törvény (NFTV) (108. §, 23a) szerint a KFKK a „felsőoktatási intézmény székhelyén kívül működő, felsőoktatási intézménynek nem minősülő szervezet, amely a működési engedélyében meghatározott képzési terület és maximális hallgatói létszám erejéig a képzésre vonatkozó működési jogosultsággal, a szükséges oktatói karral rendelkező felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodás alapján a felsőoktatási intézmény és annak hallgatói számára biztosítja a felsőoktatási oktatási alaptevékenység, a képzés tárgyi és ingatlanhasználati – a felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodásban foglaltak szerint pénzügyi – feltételeit.”

Az említett hazai dokumentumokban is tetten érhető az a felismerés, miszerint a helyi felsőoktatás – ehhez kapcsolódva az intézmények harmadik missziójának – megerősítése a kevésbé fejlett térségek tartós fejlődéséhez nélkülözhetetlen. Az ország versenyképessége szempontjából az is döntő, hogy a vállalatok és intézmények helyben találnak-e felkészült munkaerőt, vagy pedig távoli helyekről próbálják „odacsábítani” a diplomásokat, ami jelentős költségekkel és bizonytalansággal járhat. Ráadásul a munkavállalók átképzése, továbbképzése, az élethosszig tartó tanulás jóval költségesebb, ha távoli intézményekbe kell a hallgatóknak foglalkozásokra és vizsgákra járni, sok esetben szabadnapot kell kérniük, míg a helyi intézményeket délutánonként vagy esténként is látogathatják.

A tanulmányban a felsőoktatási hallgatói létszámok alakulásának térbeli jellemzőit elemzem a képzési helyeket alapul véve. Elsősorban a nappali tagozatos képzések térbeli (városonkénti) alakulására térek ki, az összes hallgató és a közelmúltban felvett hallgatók létszámát ismertetem. A felsőoktatási vitákban sok a sztereotípa és viszonylag kevés a valós tényeken alapuló elemzés, ezért részletes információkkal támasztom alá helyzetfeltárásomat. Először a nemzetközi és országos háttérrel tekintem át röviden, majd részletesen bemutatom a hazai felsőoktatás térbeli átrendeződését. A dolgozat végén kísérletet teszek annak átgondolására, hogy a hazai területfejlesztési dokumentumokban megfogalmazott felsőoktatás-fejlesztési célok miért teljesülnek felemás módon, a javasolt térbeli kiegyenlítődés helyett miért zajlik térbeli koncentrálódás. Véleményem szerint a felsőoktatás egy olyan „állatorvosi ló”, amelynek betegségei rámutatnak a hazai terület- és településfejlesztés alapvető problémáira.

A hazai felsőoktatás átalakulásának főbb jellemzői

A hazai felsőoktatásban a rendszerváltás után lényeges változások történtek. Nemcsak a hallgatók létszáma nőtt, hanem új képzések is szerveződtek és – sok esetben az érintett városok kezdeményezésére és erőforrásaira alapozva – több új intézményt is alapítottak. 1990-ben 77 intézmény működött, majd 1992-ben 91-re nőtt a számuk, később pedig – a 2000. évi integrációs hullám hatására – 62-re csökkent. 2022-ben 64 államilag elismert felsőoktatási intézmény létezett (1. mel-

léklet). A közelmúltban a fenntartók körében is alapvető változások történtek: napjainkban 25 alapítványi, 26 egyházi, 7 magán és 6 minisztériumi felsőoktatási intézmény működik. 2022 tavaszán a 64 államilag elismert felsőoktatási intézményből 34-nek Budapesten, a 30 vidéki intézménynek pedig 22 városban volt a székhelye.

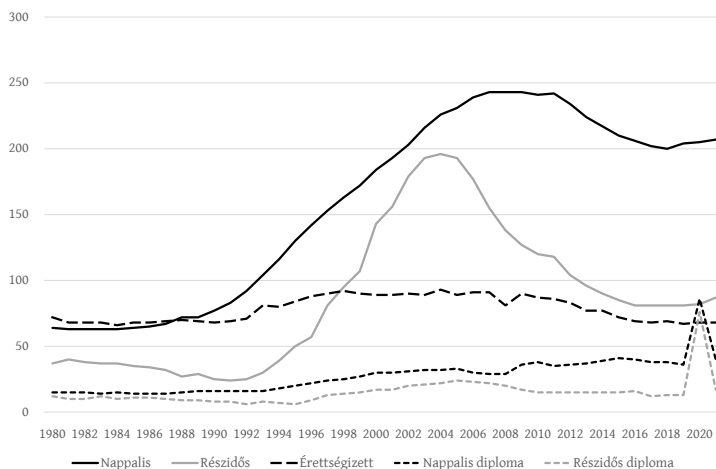
A hazai felsőoktatás területi átrendeződésére jelentős hatást gyakorolt a 2006-ban bevezetett többszintű felsőoktatási rendszer, hiszen Magyarország is csatlakozott az Európai Felsőoktatási Térséghez, a 48 országot átfogó ún. „bolognai folyamathoz” (Hrubos 2019; Kováts, Temesi 2018; Lakatos 2021). Az NFTV (2. § (3)) szerint „A felsőoktatási intézmény oktatási alaptevékenysége magában foglalja a felsőoktatási szakképzést, alapképzést, mesterképzést, a doktori képzést és a szakirányú továbbképzést.” Továbbá (3. § (1)) „A felsőoktatás egymásra épülő, felsőfokú végzettségi szintet biztosító képzési ciklusai: a) az alapképzés, b) a mesterképzés, c) a doktori képzés” (a mesterképzéshez sorolják a 10-12 féléves osztatlan képzéseket is). A felsőoktatási szakképzés és szakirányú továbbképzés esetében nem szerezhető felsőfokú végzettség, csak *szakképzettség*, amelyet oklevél tanúsít. Felsőfokú képzés az intézmény székhelyén, illetve attól különböző településeken működő *képzési helyeken* is szervezhető. Nemcsak nappali tagozatos, hanem levelező, esti és távoktatásos (együtt: részidős) képzésekben is lehet tanulni.

A hazai felsőoktatás intézményrendszerén belül az NFTV (9. § (3)) 2016-tól háromféle intézménytípust különít el (1. melléklet). *Egyetem* (2022-ben 29 intézmény): legalább nyolc alapképzési és hat mesterképzési szakot indít, doktori képzése van; az oktatók legalább hatvan százaléka tudományos fokozattal rendelkezik; képzései egy részét idegen nyelven folytatja. *Alkalmazott tudományok egyeteme* (2022-ben 10 intézmény): legalább négy alapképzési és két mesterképzési szakot indít; az oktatók legalább hatvan százaléka tudományos fokozattal rendelkezik; képzései egy részét idegen nyelven folytatja. *Főiskola* (2022-ben 25 intézmény): az oktatók legalább harmada rendelkezik tudományos fokozattal.

Eltérő módon alakult a *felsőfokú végzettséget* nyújtó nappali és részidős képzésekben részt vevő hallgatók létszáma (1. ábra). *Nappali tagozaton* a létszám 1990 után a korábbi 60-70 ezerről dinamikusan nőtt 240 ezer főre, 2007 után előbb stagnált, majd visszaesett, 2018-tól pedig 200-210 ezer fő között ingadozik. *Részidős képzésekben* a korábbi 30-40 ezres létszám 2004-re ugrásszerűen 196 ezer főre növekedett, majd drasztikusan visszaesett, és jelenleg 80-90 ezer fő körül mozog. A felsőfokú végzettséget igazoló *kiadott oklevelek, diplomák* száma kevésbé ingadozik: a nappali képzésben a négy évtizeddel ezelőtti 15-16 ezerről napjainkra 40 ezerre, a részidős képzésben 8-10 ezerről 13-15 ezerre nőtt, azaz körülbelül kétszerese az évente kiadott diplomák száma a rendszerváltás előttinek. A pandémia alatt felmentést lehetett kapni a kötelezően előírt nyelvvizsgák alól (mintegy 120 ezer fő élt is ezzel a lehetőséggel), emiatt figyelhető meg egy kiugró érték. A kiadott diplomák száma ugyanakkor csak részben követte a hallgatói létszámok emelkedését, ami a tanulmányok megszakításának, a nagyarányú hall-

gatói lemorzsolódásnak is következménye. A 2009-2011-ben alapképzésekre felvett hallgatóknak például csak 52-54%-a jutott el az abszolutoriumig (Demcsákné Ódor, Huszárik 2020).

1. ábra: Az alap- és mesterképzések főbb adatai és az érettségizettek száma, ezer fő
The main data of bachelor's and master's programs and the number of high-school graduates, thousand people

Forrás: KSH STADAT 23.1.1.1. tábla alapján

A felsőoktatásba felvett fő bázisát a frissen *érettségizettek* alkotják. A számuk 1992 előtt évente mintegy 70 ezer fő volt, majd – köszönhetően a gimnáziumok iránti nagyobb érdeklődésnek – az ezredfordulóra 90 ezerre emelkedett, napjainkra pedig újra 70 ezer főre csökkent. A felsőfokú alapképzés, mester- és osztatlan képzések, illetve a korábbi főiskolai és egyetemi képzések első évfolyamára felvett (új belépők) száma 1990-ben 17 ezer fő volt. Ez 2011-ig fokozatosan 67 ezer főre emelkedett, majd kissé visszaesett, és 2014 óta 50-55 ezer fő között mozog. Természetesen nem csak az adott évben érettségizettek kerülhetnek be a felsőoktatásba, de amíg 1990-ben az érettségizettek negyedét vették fel, addig napjainkban már több mint felét. Lényegében, aki átmegy az érettségien és tovább szeretne tanulni, az bekerülhet, legfeljebb nem az első helyen megadott nívós egyetem nappali tagozatának államilag finanszírozott helyére, hanem egy kevésbé elismert intézmény önköltséges képzésére.

A fenti idősorok alapján érzékelhető, hogy a felsőoktatás iránti igények 1990 után rohamosan nőttek, majd az érdeklődés visszaesett, 2016-tól a hallgatók létszáma lényegében stagnál. Nemzetközi összehasonlításban a hazai adatok igen alacsonyak:⁶ 2020-ban a hallgatók aránya az össznépeséghez viszonyítva 2,9%, a 27 EU-tagállamból csak Románia (2,8%), Szlovákia (2,5%) és Luxemburg (1,2%) került Magyarország mögé, a többi posztszocialista ország is jobb pozícióban volt. A magyar adat 2013-ban még elérte a 3,6%-ot, és ezzel hazánk akkor az Európai

Unió hét tagállamát is megelőzte, de később fokozatosan visszacsúszott. Míg 2021-ben a felsőfokú végzettséggel (ISCED 5-8) bírók aránya a 25-34 éves népességben 41,2%⁷ volt az EU-ban, a magyar értéknél (32,9%) csak az olasz (28,3%) és a román (23,3%) mutató volt alacsonyabb. A részidős hallgatók létszámának visszaesése arra is utal, hogy az *élet hossz íg tartó tanulás* nem vált széles körben elfogadottá, legalábbis nem a felsőoktatási intézményeknél. 2021-ben az Európai Unió 27 tagállamában a munkaképes korúak (25-64 évesek) 10,8%-a tanult a felsőoktatásban,⁸ míg Magyarországon csak 5,9%-uk, ami a posztszocialista országokat nézve is az egyik legalacsonyabb arány.

A hallgatói létszám változásait nem követték a *költségvetés felsőoktatási kiadásai*.⁹ A GDP-hez viszonyítva ezek a 2001. évi 1,05%-ról 2005-re – a maximális hallgatói létszám évére – 1,03%-ra csökkentek, majd 2011-ben tovább mérséklődtek 0,96%-ra. 2013-tól az egyes években 0,77-0,85% között mozogtak, 2020-ban 0,83%-on álltak. Az önköltséges képzések viszonylag magas aránya és a továbbtanulás egyéb kiadásainak növekedése azt vonta maga után, hogy nemzetközi összehasonlításban Magyarországon „a felsőoktatásban való részvétel támogatásához igénybe vett magánforrások aránya a harmadik legmagasabb az Unióban”.¹⁰

De az *oktatók száma* sem követte a hallgatókét. A teljes- és részmunkaidős, valamint megbízással foglalkoztatott oktatói besorolásúak (tanár, docens, adjunktus, tanársegéd) létszáma¹¹ 2000-ben 17,1 ezer fő volt. Ez 2008-ra – a nappali tagozatos hallgatók maximális számának évére – 17,5 ezer főre emelkedett, majd 2020-ra fokozatosan 14,5 ezer főre csökkent. Egy oktatóra 2000-ben 10,8, 2008-ban 13,8, 2021-ben pedig 14,3 nappali tagozatos hallgató jutott. Két évtized alatt a képzés minőségét alapvetően meghatározó professzorok (egyetemi és főiskolai tanárok) száma jelentősen – 3 ezerről 2,1 ezer főre – mérséklődött. Ezzel összefüggésben, amíg 2008-ban a teljes munkaidős oktatók közül 1 024 fő rendelkezett az MTA doktora tudományos címmel, addig 2021-ben már csak 774 fő. Ezek az adatok is jelzik, hogy az oktatók egyre leterheltebbek és a kiemelkedő tudományos munkássággal bíró vezető oktatók száma lecsökkent. Az érettségizettek jelentős része bejut a felsőoktatásba (olyanok is, akik a korábbiakhoz képest kevésbé felkészültek), emiatt többüknek mentorálásra, felzárkóztatásra lenne szüksége, de erre az intézményeknek se anyagi forrásuk, se oktatójuk. E körülménynek is betudható, hogy sokan félbehagyják a tanulmányaikat (Kovács, Görög 2019).

A hallgatói létszám felfutásával párhuzamosan a felsőoktatási kapacitások is kibővültek. Új intézmények és új karok alakultak (1990-ben 117, 2005-ben 172, napjainkban 189 kar működik). Elsősorban vidéken, gyakran az intézmények saját oktatási bevételeit is felhasználva (például PPP-konstrukcióban) új oktatási épületek létesültek, bővültek a kiszolgáló egységek (könyvtárak, kollégiumok stb.). A hallgatói létszám visszaesésével ugyanakkor e kapacitások egy része feleslegessé vált, néhány intézmény megszűnt vagy beolvadt egy másikba. A felsőoktatás átrendeződésénél megfigyelhetők azok a területi sajátosságok, amelyeknek – véleményem szerint – a gazdasági és társadalmi hatásai hosszabb távon igen jelentősek.

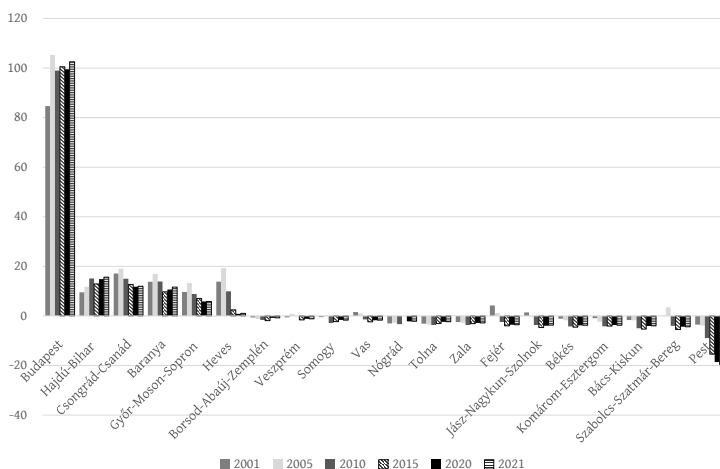

A felsőoktatás térbeli átrendeződése az elmúlt két évtizedben

2022-ben a 34 fővárosi székhelyű intézmény közül 12 rendelkezett vidéki képzési hellyel, míg a 30 vidéki székhelyű intézmény közül négynek volt fővárosi képzési helye (1. melléklet). Hét megyében¹² nincs székhelye felsőoktatási intézménynek, míg a többiben jellemzőnek tekinthető a két intézmény, melyek közül az egyik általában egyházi fenntartású. A hét „funkcióhiányos” megye közül két évtizede működött még helyi székhelyű intézmény Békésben, Jász-Nagykun-Szolnokban, Somogyban, Tolnában és Vasban, de megszűntek vagy beolvadtak más megyék intézményeibe. Nógrádban és Zalában korábban sem létezett székhelye felsőoktatási intézménynek, csak képzési helyeket tartottak fenn (például Salgótarjánban a BGE és jogelődjének kihelyezett tagozata 700-800 hallgatóval működött 1972 és 2013 között).

A felsőfokú végzettséget nyújtó képzésekben részt vevő hallgatók felvételi döntéseit, a megyék közötti „erőviszonyokat” jól érzékeltetik a hallgatók képzési helyei és állandó lakóhelyei közötti eltérések (2. ábra). Az adatok alapján a főváros kiemelkedő helyzetben van, az ott állandó lakóhellyel bíró 30-40 ezer hallgatón (2021-ben 32,8 ezer fő) túl további mintegy 100 ezer fő (2021-ben 102,5 ezer fő) származik a többi megyéből. További négy megye vonzza még a hallgatókat: a nagy egyetemekkel rendelkező Baranyához, Csongrád-Csanádhoz és Hajdú-Biharhoz az elmúlt években Győr-Moson-Sopron is csatlakozott (Fekete, Rechnitzer 2019). Heves vonzereje napjainkra lecsökkent, míg a többi megye szinte mindvé-

2. ábra: Különbségek az alap- és mesterképzésben részt vevő hallgatók képzési hely és állandó lakóhely alapján meghatározott létszámában, megyék szerint, ezer fő
The difference in the number of students in bachelor's and master's programs according to their place of education and the county of their permanent residence, thousand people

Forrás: KSH STADAT 23.1.2.12. és 23.1.2.13. táblák alapján

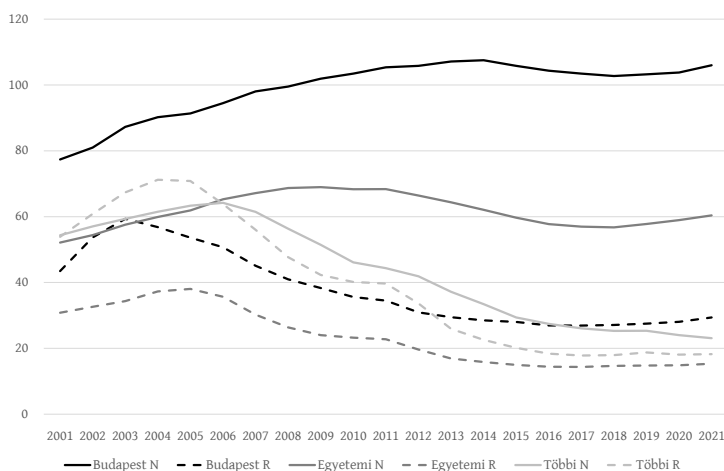
Megjegyzés: a 2021. évi adatok alapján látható a megyék sorrendje.

gig elvesztette tehetséges fiataljait, akiknek a többsége legalábbis más megyékbe ment továbbtanulni.

Heves visszaesését elsősorban a gyöngyösi képzési hely hallgatói létszámának radikális csökkenése okozta, miközben a Borsod-Abaúj-Zemplénben működő Miskolci Egyetem vagy a veszprémi Pannon Egyetem sem képes megtartani a megyei fiatalok jelentős részét, illetve keveseket képes más térségekből odavonzani. Pest utolsó helye félrevezető, hiszen a megye sok településéről lehet naponta bejárni a fővárosi intézményekbe, és hasonló a helyzet Fejér, illetve Komárom-Esztergom esetében is.

A területi folyamatok érzékeltetéséhez érdemes a megyék felsőoktatás alapján eltérő típusait elkülöníteni. Az önálló kategóriának számító főváros és a regionális egyetemekkel bíró négy megye (Baranya, Csongrád-Csanád, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar) egyesített adatai mellett – egy harmadik típus keretében – összevontam a többi megye teljesítményét, illetve megkülönböztettem a nappali és a részidős képzéseket (3. ábra). A felsőfokú végzettséget nyújtó képzésekben részt vevő *nappali tagozatos hallgatók* képzési hely szerinti létszáma a fővárosban 2000-tól 2014-ig folyamatosan emelkedett, majd 103-106 ezer fő között mozgott: lényegében nem hatott rá az országos visszaesés, sőt a létszám némileg emelkedett is az utóbbi években. A négy kiemelt megyében részben hasonló folyamat figyelhető meg: 2008-ig a létszám lassú ütemben növekedett, megközelítette a 70 ezer főt, majd 2017-ig fokozatosan csökkent, hogy később kissé emelkedve ismét elérje a 60 ezer

3. ábra: Alap- és mesterképzésben részt vevő hallgatók létszáma képzési helyük megyétypusa szerint, ezer fő
The number of students participating in bachelor's and master's programs according to the county of training location, thousand people

Forrás: KSH STADAT 23.1.2.12. tábla alapján

Megjegyzés: N - nappali, R - részidős

főt. 2021-ben a nappali tagozatos hallgatók 88%-a Budapesten és a négy kiemelt megyében tanult, a többi megyében 2006-tól leépültek a nappali képzések (12%), holott 2001-2006 között még itt tanult a hallgatók 30%-a.

A *részidős képzéseknél* megfigyelhető, hogy a fővárosban és a négy kiemelt megyében működő intézmények eleinte háttérbe szorultak a többi megyéhez képest: az utóbbiakban 2004-ben – a részidős hallgatók létszámának maximumán – az országos 165,3 ezer főből 71,2 ezer fő (43,1%) tanult. 2005-től azonban változás figyelhető meg: a főváros 2013-tól az első helyre került és 2018-tól stabilizálta hallgatói létszámát, míg a négy kiemelt megyében mindvégig kevés részidős hallgató tanult. A többi megye esetében negyedére (18,2 ezer főre) csökkent a korábbi létszám, azaz e képzési helyeken jelentős visszaesés történt, a részidős hallgatók aránya 29%-ra mérséklődött. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a hallgatók a részidős képzésekben jóval nagyobb arányban választják megyéjük kínálatát, mint nappali tagozatokon.

Felsőfokú képzések a városokban

Egy-egy megyében több képzési hely is működhet, ezért a városokat alapul véve árnyaltabb képet nyerhetünk a térbeli folyamatokról. Az elmúlt két évtizedben 53 városban működött képzési hely, közülük 48 városban felsőfokú végzettséget nyújtó *nappali* képzések is (1. táblázat). 2006-ban a nappali tagozatos hallgatók 42%-a, 2021-ben 56%-a a fővárosban tanult. A jelentős egyetemmel bíró négy városban (Debrecen, Győr, Pécs, Szeged) is nőtt a részarány (27%-ról 31%-ra), míg a többi városban csökkenés mutatkozott (31%-ról 13%-ra).

A 2021/2022-es tanévben 44 városban működött nappali tagozatos képzés: 19 városban regisztráltak legalább 300 nappali tagozatos hallgatót, ugyanakkor a létszám 18 városban nem érte el a 100 főt, 10 városban pedig az 50 főt sem. Egy-egy képzési helyen általában több szakot indítanak, a hallgató három-négy évig tanul. Ezt is figyelembe véve legalább 300 fős hallgatószám kellene ahhoz, hogy a hazai viszonyok között életképes és elfogadható színvonalú legyen egy-egy nappali tagozatos képzési hely (széles tárgykínálat, specializált oktatók, könyvtár, nyelvtanárok stb.). Természetesen hitéleti és művészeti képzések kisebb létszámmal is működtethetők.

Több városban – például Békéscsabán, Gyöngyösön, Jászberényben, Salgótarjánban, Siófokon, Szolnokon, Tatabányán és Vácott (köztük négy megyeszékhely is szerepel) – 2006-hoz képest 2021-re tizedére vagy az alá csökkent a nappali tagozatos hallgatók létszáma, míg Kalocsán és Mezőtúron meg is szűnt a képzés. Eközben több városban – például Hatvanban, Kőszegen, Orosházán és Ózdon – 2006-ban még nem volt nappali tagozatos képzés, később viszont (2021-ben is minimális létszámmal) elindult. 2006 és 2021 között csak két városban nőtt a nappali tagozatos hallgatók létszáma, Budapesten és Debrecenben (körülbelül

12-12%-kal), míg Szeged és Pécs esetében 9-11%-os, Győrben és Egerben 22-28%-os, a többi városban pedig drasztikus a visszaesés. 2006-ban a nappali tagozatos hallgatók 89%-a, 2021-ben pedig már a 97%-a felsőoktatási intézményi székhellyel bíró városokban tanult. Úgy tűnik, hogy a hallgatók a kihelyezett nappali képzéseket kevésbé preferálják. Nappali tagozatos képzések szerveződtek és vetetlnek olyan városokban (Hatvanban, Kőszegen és Orosházán), ahol korábban nem volt felsőoktatás, miközben a nagyobb városokban (például Békéscsabán és Szolnokon) kiépült infrastruktúrával rendelkező hagyományos képzési helyek leépülnek.

Felsőfokú végzettséget nyújtó *részidős képzés* 45 városban működött a 2021/2022-es tanévben. 24 városban legalább 300 hallgató, további 10 városban legalább 100 hallgató vett benne részt, míg 11 városban ennél kisebb volt a lét-

1. táblázat: Alap- és mesterképzésben részt vevő hallgatók létszáma
képzési helyek (városok) szerint, fő
*Number of students participating in bachelor's and master's programs
per city by training location, person*

	Nappalisok				Részidősök		
	2006	2013	2018	2021	2013	2018	2021
Baja	1 048	366	241	284	270	317	379
Békéscsaba	996	270	54	50	279	92	89
Biatorbágy	-	-	9	13	-	164	180
Budapest	94 474	107 145	102 730	105 988	29 440	27 118	29 378
Debrecen	17 922	21 438	18 782	20 195	3 714	3 148	3 405
Dunaújváros	2 996	1 013	460	557	1 350	658	685
Eger	3 526	2 888	2 577	2 553	2 494	2 294	2 534
Esztergom	799	315	151	91	180	117	86
Gödöllő	3 906	3 980	2 885	2 462	1 838	1 232	1 215
Gyöngyös	2 606	638	254	216	4644	455	298
Győr	8 572	8 325	6 641	6 724	4 111	3 807	3 679
Gyula	246	247	24	34	287	157	164
Hajdúböszörmény	697	383	523	604	520	881	838
Hatvan	-	-	28	16	-	-	-
Hódmezővásárhely	251	250	229	221	105	143	156
Jászberény	860	192	99	71	359	341	501
Kalocsa	125	48	1	-	110	2	-
Kaposvár	2 447	1 829	1 559	1 319	765	1 000	1 058
Kecskemét	3 087	2 106	1 705	1 705	1 394	1 157	1 139
Keszthely	969	786	614	438	254	182	164
Kiskunfélegyháza	-	-	-	-	19	-	-
Kisvárd	-	-	-	-	-	96	15
Kőszeg	-	-	18	13	-	-	-
Mezőtúr	409	-	-	-	-	-	-
Miskolc	8 001	7 026	5 214	4 716	3 147	2 588	2 752

	Nappalisok				Részidősök		
	2006	2013	2018	2021	2013	2018	2021
Mosonmagyaróvár	743	411	286	299	231	194	176
Nagykanizsa	373	119	66	88	108	86	47
Nagykőrös	98	65	52	29	207	193	159
Nyírbátor	-	-	-	-	-	-	7
Nyíregyháza	7 354	3 197	2 148	1 903	2 775	2 402	2 082
Orosháza	-	-	21	50	-	50	45
Ózd	-	-	12	14	94	10	15
Pápa	68	78	45	45	33	-	-
Pécel	-	11	24	24	35	36	35
Pécs	15 923	13 845	13 314	14 586	3 609	2 908	3 311
Piliscsaba	3 153	2 152	496	-	85	1	-
Salgótarján	758	-	11	27	-	-	21
Sárospatak	612	234	113	88	272	376	389
Sátoraljaiújhely	-	-	4	-	-	29	55
Siófok	308	-	21	2	-	39	30
Sopron	3 007	2 092	1 376	1 431	812	733	818
Sütemeg	-	-	-	-	-	4	-
Szarvas	1 015	302	180	120	306	399	368
Szeged	18 173	17 601	15 588	16 309	3 829	2 845	2 963
Székesfehérvár	2 412	972	711	882	414	279	402
Szekszárd	844	412	227	167	218	370	400
Szolnok	2 110	629	157	183	675	268	330
Szombathely	3 058	1 736	1 331	1 589	908	702	568
Tata	-	-	-	-	-	31	112
Tatabánya	956	205	99	79	249	210	198
Vác	1 080	523	140	79	569	459	430
Veszprém	6 496	3 861	2 776	2 547	1 368	938	1 127
Zalaegerszeg	1 480	799	726	633	208	125	116

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek, 2006-ban megyei statisztikai évkönyvek kistérségi adatai alapján számolva

Megjegyzés: az ezer lakosra megadott információkat a lakónépességgel felszorozva kaptuk a hallgatói létszámot; dőlten kiemeltük azokat a településeket, ahol 2022-ben felsőoktatási intézménynek nincs székhelye; részidős adatok 2006-ra nem álltak rendelkezésünkre; a mesterképzéseknél szerepelnek az osztatlan képzések adatai is.

szám. Habár 2006-hoz képest a részidős hallgatók száma negyedére csökkent, ez a vidéki képzési helyek egy részét kevésbé érintette: a 2013. évi helyzethez képest például Hajdúböszörmény, Jászberény, Kaposvár és Szekszárd növelni, míg Budapest tartani tudta a létszámát. A városok többségénél ugyanakkor visszaesés figyelhető meg: Debrecenben és Pécsen 8%, Győrben 11%, Szegeden 23%, de a többi városban is jelentősen csökkent a részidős hallgatók létszáma. 2006-ban a részidős hallgatók 86%-a, 2021-ben pedig már a 91%-a felsőoktatási intézményi székhellyel bíró városokban tanult: a változás hasonló a nappali tagozatosok létszámához, de valamivel kevésbé dinamikus.

A fenti adatok alapján is érzékelhető, hogy lezajlott egy térbeli átrendező-dés – lényegét tekintve térbeli koncentráció – az intézményi székhelyekkel bíró nagyobb városok javára (2. táblázat). *Nappali tagozaton* 2006 és 2021 között a 20 ezer főnél kisebb városokban 5 132 főről 712 főre (azaz a korábbi érték 14%-ára), 20 és 100 ezer fő között a 39%-ára, 100 és 300 ezer fő között a 82%-ára csökkent a hallgatók létszáma, miközben a fővárosban majdnem 12%-kal nőtt. Ennek hatására a 100 ezer főnél népesebb városok (beleértve a fővárost is, amelynek részesedése 42%-ról 56%-ra emelkedett) aránya napjainkra a 2006. évi 78%-ról 91%-ra nőtt. Ha nem a lakónépességet, hanem a közigazgatási besorolást nézzük, akkor nappali tagozaton a főváros és a többi megyeszékhely részesedése 88%-ról 96%-ra nőtt, a nem megyeszékhely városokban folyó képzések jelentéktelenné váltak, míg a községekben megszűntek.

A *részidős képzések* mindenhol visszaestek, de a nappali tagozatos képzésekhez képest kevésbé koncentrálnak. 2006-ban a hallgatók 20%-a 50 ezer főnél kisebb városokban tanult, mely arány 11%-ra esett vissza, miközben a 100 ezer főnél népesebb városokban korábban 68% tanult, jelenleg pedig 76%. A főváros és a megyeszékhelyek részesedése 78%-ról 87%-ra nőtt.

Az alap- és mesterképzések összevont adatai lehetővé teszik az időbeli folyamatok elemzését, de azt nem mutatják, hogy a képzések melyik szintjén figyelhető meg a területi és települési egyenlőtlenségek növekedése, a térbeli koncentráció. A három képzési szint, a felsőoktatási szakképzések, az alap-, illetve a mester- és osztatlan képzések 2018-tól megfigyelhető *felvételi adatai* képzési helyek, városok szerinti

2. táblázat: Alap- és mesterképzésben részt vevő hallgatók létszáma a képzési helyek (városok) lakónépessége szerint, fő
The number of students participating in bachelor's and master's programs by training location, person

Települések lakónépessége, ezer fő	Nappalisok			Részidősök		
	2006	2013	2021	2006	2013	2021
– 5,0	–	174	–	–	–	–
5,1 – 10,0	2 845	2 152	–	948	85	–
10,1 – 20,0	2 287	595	712	2 287	723	1 265
20,1 – 50,0	15 329	9 778	5 340	25 942	11 286	5 757
50,1 – 100,0	27 345	15 281	11 266	20 509	8 172	7 240
100,1 – 300,0	80 794	73 538	66 138	49 832	22 579	19 331
300,1 –	94 983	107 145	105 988	50 884	29 440	29 378
Budapest	94 983	107 145	105 988	50 884	29 440	29 378
Megegyezékhelyek*	104 399	87 139	76 167	65 471	30 157	26 174
Többi város**	22 972	12 053	7 939	32 817	12 603	8 281
Községek	3 319	2 326	–	–	85	–

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek

Megjegyzés: az ezer lakosra közölt információkat a lakónépességgel felszorozva kaptuk a hallgatói létszámot;

* 18 megyeszékhely; ** az aktuális lakónépességet vettük alapul, időközben néhány város létszámkategóriát váltott, illetve községek várossá váltak.

vizsgálata alapján ugyanakkor valamivel pontosabban érzékelhetők a jelenlegi települési folyamatok.

Nappali tagozatos képzésekre 2018 és 2021 között 42 városban vettek fel hallgatókat¹³ (3. táblázat). Ha a 2021-es felvételiket nézzük, akkor felsőoktatási szakképzés 27 városban, alapképzés 36 városban, míg mester- és osztatlan képzés 20 városban indult. Az öt regionális centrum (benne a főváros) képzési helyeire veték fel 2021-ben felsőoktatási szakképzésre a hallgatók 69%-át (ebből Budapest részesedése 38%), alapképzésre 85%-át (ebből Budapest 58%), míg mester- és osztatlan képzésre 93%-át (ebből Budapest 63%). Megfigyelhető, hogy a képzés magasabb szintjein egyre erőteljesebb a térbeli koncentráció, ami a mester- és osztatlan képzésben véleményem szerint elfogadható, de a tömegessé váló, „középiszólódó” alapképzések leépülése a kevésbé fejlett térségek fejlődését negatívan befolyásolhatja.

3. táblázat: Nappali tagozatos képzésre felvett hallgatók létszáma
képzési helyek (városok) szerint, fő
*Number of students admitted to full-time programs
per training location, person*

	Felsőoktatási szakképzés		Alapképzés		Mester- és osztatlan képzés	
	2018-19-20 éves átlag	2021	2018-19-20 éves átlag	2021	2018-19-20 éves átlag	2021
Baja	3	4	89	50	0	4
Békéscsaba	26	27	18	16	-	-
Budapest	1 768	1 609	21 349	21 648	8 895	9 537
Debrecen	400	405	2 990	3 094	1 489	1 483
Dunaújváros	94	93	98	105	-	-
Eger	154	167	638	628	124	124
Esztergom	-	-	25	16	-	-
Gödöllő	96	61	423	388	235	193
Gyöngyös	97	69	50	-	6	12
Győr	229	203	1 775	1 570	312	403
Gyula	-	-	11	10	-	-
Hajdúböszörmény	-	-	221	170	-	-
Hatvan	-	-	3	-	-	-
Hódmezővásárhely	23	30	55	57	1	1
Jászberény	7	-	34	12	-	-
Kaposvár	57	22	398	335	69	84
Kecskemét	87	154	521	396	-	-
Keszthely	66	31	88	113	65	40
Kőszeg	-	-	-	-	0	-
Miskolc	195	169	1 067	933	284	285

	Felsőoktatási szakképzés		Alapképzés		Mester- és osztatlan képzés	
	2018-19-20	2021	2018-19-20	2021	2018-19-20	2021
	éves átlag		éves átlag		éves átlag	
Mosonmagyaróvár	7	16	63	56	38	57
Nagykanizsa	24	26	34	23	-	-
Nagykőrös	-	-	4	11	-	-
Nyíregyháza	119	81	472	433	96	69
Orosháza	7	8	18	7	-	-
Ózd	-	-	5	5	-	-
Pécs	382	383	2 069	2 265	1 072	1 115
Piliscsaba	-	-	46	-	31	-
Salgótarján	4	-	11	-	-	-
Sárospatak	5	-	13	13	-	-
Siófok	-	-	1	-	-	-
Sopron	60	27	368	349	104	92
Szarvas	8	-	62	23	-	-
Szeged	382	323	3 135	3 221	1 477	1 434
Székesfehérvár	34	43	274	211	23	22
Szekszárd	14	-	62	46	-	-
Szolnok	77	41	26	39	-	-
Szombathely	61	62	364	387	115	115
Tatabánya	11	8	25	13	-	-
Vác	-	-	41	22	-	6
Veszprém	187	159	751	632	127	104
Zalaegerszeg	34	30	237	185	-	-

Forrás: Felvi

Megjegyzés: dőlten kiemeltük azokat a városokat, ahol 2022-ben felsőoktatási intézménynek nincs székhelye; a Felvi adatközlésében nem szerepel több egyházi fenntartású főiskola, emiatt például Biatorbágy, Pápa, Pécel kikerült a vizsgált városok köréből.

A nappali tagozatos alapképzés felvételi adatai alapján 2021-ben csekély számú, 50 főnél kevesebb hallgató került be 14 város (Békéscsaba, Esztergom, Gyula, Jászberény, Nagykanizsa, Nagykőrös, Orosháza, Ózd, Sárospatak, Szarvas, Szekszárd, Szolnok, Tatabánya és Vác) felsőoktatási intézményeibe. E városok (köztük négy megyeszékhely) többsége kevésbé fejlett megyékben található. A nappali tagozatos mesterképzéseknél is megfigyelhető, hogy csupán 10 városban vettek fel legalább 100 főt (általában több szakra összesen), míg a másik 10 városban (köztük Baján, Gyöngyösön, Hódmezővásárhelyen és Vácott) alig néhány hallgatót, ami a képzés komolyságát és fenntarthatóságát is megkérdőjelezi, hiszen a mesterképzésben előírás a doktori képzésre való felkészítés.

Részidős képzésekre a nappali tagozathoz képest több településen vettek fel hallgatókat: felsőoktatási szakképzésre 28, alapképzésre 40, míg mester- és osztatlan képzésre 29 városban (2. melléklet). A részidős képzéseknél is érzékelhető a koncentrálódás, de kisebb mértékben, mint a nappali tagozatokon.

A városok közel felében nincs felsőoktatási intézményi székhely (a táblázatban dőlt betűvel jelezve). Ezekben a városokban 2021-ben *nappali tagozatos* felsőoktatási szakképzésre a hallgatók 8%-a került (részidősre 18%), alapképzésre 4% (14%), míg mesterképzésre 2% (4%). Úgy tűnik, hogy egyre kisebb arányban vettek fel hallgatókat magasabb szintű képzésekre az intézményi székhely nélküli képzési helyeken, továbbá az is megfigyelhető, hogy ezeken a helyeken a részidős képzések relatíve népszerűbbek, mint a nappali tagozatos kínálat.

Amint azt korábban említettem, a „Fokozatváltás a felsőoktatásban” című fejlesztési koncepcióban közösségi felsőoktatási képzési központok (KFKK) létesítését javasolták a kevésbé fejlett térségekben. Ez az új intézmény több településen megszerveződött, és a 2022. évi felvételi kiírásban meg is jelent¹⁴ (a szerződést kötött intézményeket lásd az 1. melléklet további képzési helyeinél): közéjük tartozik Hatvan, Kisvárdá, Mátészalka, Nyírbátor, Sátoraljaújhely, Sümeg és Tata. A felvételi adatok alapján (3. táblázat és 2. melléklet) 2021-ben senkit sem vettek fel nappali tagozatos képzésre (2018-2020 között Hatvanban átlagosan évente három főt). Részidős képzésre is kevesen kerültek be, felsőoktatási szakképzésre két városban átlagosan 15 fő (az országosan felvettek körülbelül 1%-a), alapképzésre négy városban átlagosan 23-25 fő (0,6%). Úgy tűnik, hogy a KFKK nem váltott ki tömeges érdeklődést, ami érthető is, hiszen a kihelyezett képzések hallgatói létszáma országosan csökkent, és már korábban is működött a konstrukció 26 olyan településen, ahol nincs felsőoktatási intézménynek székhelye.

Az adatok alapján a felsőoktatás képzési helyei szempontjából a városnagyság szerepe kiemelkedő és egyre fontosabb: 2018 után már stabilizálódott településtípusonként a hallgatók létszáma. A rendszerváltozás utáni felsőoktatási expanzió hatására a kisebb városokban létesített kapacitások 2006 után leépültek, több helyen csak néhány fővel működnek. Ugyanakkor az is látható, hogy más városokban viszont újonnan szerveződtek, igaz, ezek többsége életképtelen, napjainkban csupán vegetálnak. Lezajlott egy térbeli átrendeződési és koncentrálódási folyamat, aminek hatására sok település – legalábbis a felsőoktatás terén – a „városverseny” vesztesének tekinthető. A városok kétharmadában a nappali tagozatos hallgatók létszáma nem éri el a kritikus szintet. E képzési helyek komoly minőségi és finanszírozási aggodalmakat vetnek fel. Ugyanakkor részben eltérő folyamatok figyelhetők meg a nappali tagozatos és a részidős hallgatóknál: utóbbi esetben a koncentrálódás gyengébb, valószínűleg a képzési hely elérhetősége és költsége egy munka mellett tanulóknak fontos lehet.

Egyértelmű, hogy színvonalas felsőoktatást ilyen sok településen nem lehet folytatni, ami érzékelhető a hallgatók létszámának alakulásából és települési eloszlásából is. Kérdésként merül fel, hogy hány helyen és hol legyenek állami költségvetési forrásokból támogatott felsőoktatási intézmények.

A főváros példája is rámutat arra, hogy a felsőoktatásban a települések közigazgatási határa kevésbé fontos, mert a vonzáskörzetben élő hallgatók naponta ingázhatnak. Magyarországon elfogadható kompromisszumnak tűnik, hogy a

nagyvárosi településegységekben, mint *várostérségekben*, azaz a főváros és a 18 megyeszékhely mellett a dunaiújvárosi, a nagykanizsai és a soproni térségekben legyenek felsőoktatási intézmények (Tóth 2014). Ezek a várostérségek egyúttal munkaerő-vonzáskörzetként, csomóponti régióként is értelmezhetők, a hallgatók jelentős része a szülői házból naponta járhat iskolába, csakúgy, mint középiskolás korában. De a munka mellett tanulónak is jóval könnyebb, ha fél órán belül elérnek az oktatási intézménybe előadásra, vizsgázni vagy konzultálni. Amint említettem, a „Fokozatváltás a felsőoktatásban” című stratégia egyik kiemelt célkitűzése a funkcionális városi térségek felsőoktatásának fejlesztése a regionális munkaerőpiac igényei szerint.

Magyarországon e várostérségek szerepe kiemelkedő:¹⁵ többségük központja megyeszékhely, itt élt 2021-ben a lakosság 55%-a. A fővárosi térség (amelynek lakossága 2021-ben 2 614 ezer fő volt) mellett további 11 várostérség lakossága haladja meg a 100 ezer főt, míg a két legkisebb salgótarjáni és szekszárdi egyaránt 45 ezer fős lélekszámmal bír. A várostérségek egyúttal a gazdasági élet központjai is: itt tömörül a társas vállalkozások székhelyeinek háromnegyede és a legalább középfokú (egészségügyi, igazgatási, kulturális, oktatási stb.) intézmények többsége is. A várostérségekben koncentrálódnak a felsőoktatási képzési helyek is, itt tanul a nappali tagozatos hallgatók 98-99%-a, a részidősök 90-94%-a (4. táblázat). Az is látható, hogy képzési helyek szinte csak a *várostérségek központjaiban és társ-központjaiban* működnek, a 22 várostérségből 14-ben van, nyolcban pedig nincs székhelye felsőoktatási intézménynek (a balatoni településegységet figyelmen kívül hagytam).

A hazai felsőoktatás képzési helyei a nagyobb várostérségekben, főként a fővárosban és a négy nagy vidéki egyetem térségében koncentrálódnak. A többi várostérség közül a helyi székhelyű, régebben működő felsőoktatási intézményekkel bíró várostérségek központjai (például Eger, Miskolc, Veszprém) úgy-ahogy meg

4. táblázat: Alap- és mesterszakos hallgatók létszáma képzési helyek (várostérségek) szerint, fő
The number of students participating in bachelor's and master's programs by training location, person

	Nappalisok			Részidősök		
	2013	2016	2021	2013	2016	2021
Várostérségek összesen	205 217	187 164	187 283	64 935	56 171	59 320
ebből: központok és társközpontok	205 207	187 155	187 270	64 935	56 029	59 140
ebből: egyéb települések	10	9	13	-	142	180
Várostérségekhez nem tartozó városok	3 282	2 286	2 161	7 350	3 475	3 651
Várostérségekhez nem tartozó községek	164	52	-	-	110	-
Összesen	208 663	189 502	190 094	72 285	59 756	63 833

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek alapján

Megjegyzés: az ezer lakosra közölt információkat a lakónépességgel felszorozva kaptuk a hallgatói létszámot.

tudják őrizni a pozícióikat, de csak az alapképzésben, míg a mesterképzésből nagyjából ők is kiszorulnak. Az intézményi székhellyel nem rendelkező nyolc várostér-ségben az alapképzések is minimálisak. Ez azt is jelenti, hogy hét megyében alig van jelen a felsőoktatás, pedig közel kétmillió lakos él e többnyire kevésbé fejlett térségekben. Hiába fogalmazódott meg tehát több fejlesztési koncepcióban is a kevésbé fejlett térségek felsőoktatásának erősítése, az adatok alapján folytatódott a leépülés.

Terület- és településfejlesztés az ágazati részérdekek hálójában

Áttekintve a felsőoktatás térbeli átrendeződését, több kérdés is felvetődik, amelyek közül a továbbiakban csupán két, részben összefüggő szempontot emelek ki. Miért erősödik a főváros szerepe a felsőoktatásban, holott a fejlesztési koncepciókban ennek mérséklését tűzték ki célul? Várható-e kiegyensúlyozott területi fejlődés, a kevésbé fejlett térségek felzárkózása, ha hiányoznak a helyi székhelyű felsőoktatási intézmények?

A felsőoktatás főváros-centrikusságának mérséklését és a kevésbé fejlett térségek felsőoktatási intézményeinek megerősítését, amint bemutattam, az országgyűlés Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepciót elfogadó 2014. évi határozata, illetve a 2016. évi felsőoktatási stratégia egyaránt meghirdette. A dokumentumokból az a szándék rajzolódik ki, hogy a munkaerőpiac térbeliségéhez, a helyi vállalati és intézményi igényekhez kell igazítani a felsőfokú képzéseket is, főleg az át- és továbbképzéseket és bizonyos alapképzéseket. De a meghirdetett célokkal ellentétes folyamatok erősödtek fel, a főváros előtérbe került és a térbeli koncentrálódás felgyorsult, a kevésbé fejlett térségek többségében pedig leépült a felsőoktatás.

A jogszabályokban és egyéb dokumentumokban lefektetett fejlesztési célkitűzések a tényleges döntéseknél háttérbe szorultak. 1990 után az igények ugrásszerűen megnőttek: ezt érzékelve szinte bárhol lehetett indítani felsőfokú képzést, az intézmények többsége bővítette képzési kínálatát, akkor is, ha hiányoztak az alapvető feltételek. De ezt az expanziót nem követte sem az oktatói kar bővítése, sem az oktatás anyagi feltételeinek megteremtése. Csak céltalan sodródás és tüneti kezelés történt. Néhány évente próbálták a problémák egy részét megoldani, például világbanki hitellel, 2000-ben az integrációval, 2006-tól a többszintű rendszerrel, PPP-konstrukciókkal, 2012-től az önköltséges képzések kiterjesztésével, legutóbb pedig az alapítványok fenntartóvá tételével. De ilyen volt a felvételi rendszerek módosíthatása is, az emelt szintű érettségi vagy a nyelvvizsgák meghirdetése, majd lebegtetése.

Vidéken az expanzió során kiépült képzőhelyek mindvégig forráshiánnyal küszködtek. Elsősorban az önköltséges részdíjs hallgatóktól származó bevételekből tudták finanszírozni nemcsak az infrastruktúra (például épületek, kollégiumok, számítástechnika) kiépítését és fenntartását, hanem az alacsony bérű oktatók fizetésekiegészítését is. 2006 után a részdíjs hallgatók létszáma drasztiku-

san visszaesett, így nem maradt elegendő forrás sem az anyagi kiadásokra, sem az oktatói jövedelmekre. Az oktatókkal szembeni előírások is szigorodtak: a tantárgyfelelősöknél a főiskolákon korábban elfogadott egyetemi doktorik helyett PhD-fokozatra lett szükség, de ezt a főiskolákon nem, csak az egyetemek doktori iskoláiban lehetett megszerezni. Ugyanakkor az egyetemek egyrészt konkurenciát láttak a főiskolákban, főleg 2006 után, másrészt a saját oktatói utánpótlásukat is alig tudták megoldani az alacsony bérek miatt. Nehezítette a vidéki főiskolák helyzetét, hogy míg korábban két intézményben is lehetett akkreditált tárgyfelelős egy oktató, ez a lehetőség megszűnt: a legtöbb főiskoláról eltűntek a másodállású egyetemi oktatók, amit a hallgatók is azonnal érzékeltek. Utólag csak sajnálkozni lehet azon, hogy a másfél évtized alatt térben is kialakult felsőoktatás intézményrendszer leépült. Ez nemcsak az érintett térségek felzárkózását nehezíti, hanem az országot is az utolsók közé sorolja az Európai Unióban a minőségi humán kapacitások terén.

Úgy vélem, hogy nem a többszintű felsőoktatási rendszerrel, hanem annak hazai bevezetésével és működtetésével vannak gondok. Nemcsak a forráshiány, hanem a jogszabályi rögtönzések miatt is „fortélyos félelem” igazgat, a rövid távú túlélés, alkalmi lobbizás és „kijárás” áll előtérben a stratégiai tervezés és menedzselés helyett. Logikus lenne egy olyan munkamegosztás, amelyben a főiskolák és a szakegyetemek (pontosabban a főiskolákból létrejött alkalmazott tudományok egyetemei) az alapképzésre, míg a tudományegyetemek a mester- és osztatlan képzésre fókuszálnának, de az ilyen jellegű együttműködést a jelenlegi finanszírozási előírások megnehezítik, az intézmények többsége mindenáron minél több hallgató felvételére törekszik, mind az alap-, mind a mesterképzésben. A felsőoktatás gesztációs időszaka 10-15 év: ennyi idő szükséges egy széles körben elfogadott fejlesztési stratégia megvalósításához, azaz hosszú távú fejlesztési koncepcióra lenne szükség.

Úgy vélem, hogy a főváros-centrikusság erősödését nem kormányzati szándék vezérli, hanem elsősorban abból adódik, hogy lényegében nincs átgondolt és egységesen képviselt felsőoktatás-politika, a döntések mögött gyakran változó részérdekek szerinti rögtönzések sorozata áll, ami nemcsak pazarláshoz vezet, hanem elbizonytalanítja a szereplőket is. A kormányzati döntéshozatalban erős befolyással bíró fővárosi intézmények – egymással is versenyezve – saját érdekeik szerint próbálják alakítani a finanszírozásra, felvételre, hallgatói kapacitásra vonatkozó rendeleteket, de akár a szakalapítási, oktatói előmeneteli szabályokat is. Például, míg a „Fokozatváltás a felsőoktatásban” című koncepció kormány elé került első változatában négyféle alapvető intézménytípust (egyetem, tudományegyetem, alkalmazott tudományok egyeteme és közösségi főiskola) különítettek el, addig a nyilvánosságra hozott, honlapra felkerült 2016. évi koncepcióból már kimaradt a közösségi főiskola és bekerült az említett közösségi felsőoktatási képzési központ (KFKK), miként az Nftv hatályos változatába is. A KFKK pedig csak kihelyezett képzéseknek ad helyet, és amint látható, alig vannak hallgatóik. Azoknak ez nem meglepő,¹⁶ akik is-

merik a kisvárosi kihelyezett képzések gyakorlatát és színvonalát, az IC-oktatók elmaradó előadásait, a helyi középiskolai tanárok óraadóként való tömeges alkalmazását. A KFKK és a kihelyezett képzések azonban lehetőséget adnak arra is, hogy a kevésbé fejlett térségek Európai Uniótól érkező kohéziós forrásait „át-pumpálják” az anyaintézménybe: erős a gyanú, hogy több esetben ez a szándék vezérelte a kormányzati döntéshozatalt befolyásolni képes intézményeket.

Véleményem szerint az egyik alapvető probléma, hogy a döntéshozók a felsőoktatást olyan egységes piacnak tekintik, ahol az intézmények versenyeznek egymással a hallgatókért, és nyilván előnyben vannak a jobb, minőségi képzést nyújtó, elismert intézmények. Ez a szemlélet az elit tudományegyetemekből indul ki, a nemzetközi versenyképességet hirdeti célként és eltekint a tömegképzések sajátosságaitól. Magyarországon egy-egy generáció 40-45%-a továbbtanul, de a lemorzsolódási adatokból is látható, hogy a fiatalok jelentős része nincs felkészülve a felsőoktatás elvárásaira, vagy tanulás helyett dolgozni kényszerül a magas nagyvárosi megélhetési költségek miatt. Több elismert fővárosi intézménynél az is megfigyelhető, hogy minimális (2021-ben 280), vagy ahhoz közeli pontszámmal is felvettek hallgatókat, ami megkérdőjelezi a minőségi képzés lehetőségét.

A képzések magasabb szintjein az oktatás feltételei kevés helyen adóttak, így például a mester- és osztatlan képzések esetében természetes a tudományos kiválóságon alapuló intézmények közötti tisztességes verseny, és szerintem a térbeli koncentráció is elfogadható (lásd például orvos- vagy gyógyszerészképzést). De a képzések alsóbb szintjein más a helyzet. Az alapképzésre felvett hallgatók két nagy csoportból állnak. Az egyik a magas pontszámmal bekerülő, tehetséges fiatalok csoportja, akiknek nem okoz gondot az elvárások teljesítése. A másik csoportot az alacsony felvételi pontszámot elérő, általában gyenge középiskolából jövő, „későn érő típusba” tartozó, sok esetben kevésbé tehetsős, korrepetálást és különórákat megfizetni nem tudó családokból származó fiatalok alkotják. Ők mentorálásra, alapkészségeik megerősítésére szorulnak, a nagyarányú lemorzsolódás főként ezt a második csoportot érinti.

Szerintem a hagyományos, elit jellegű, piaci szolgáltatásként működő egyetemi képzés mellett szükség van más szemléletű tömegképzésre, a „középiskolásodó” alapképzésekre és a hozzá kapcsolódó felsőoktatási szakképzésekre fenntartására is. Ezek a képzések sok helyen elfogadható színvonalon megszervezhetők, esetükben a munkaerőpiaci igények térbeliségéhez igazodó, a társas vállalkozások térbeli tömörüléseihez közeli képzési helyekre van szükség (gazdaságtudományi alapképzést például 2021-ben 29 intézmény folytatott 31 városban). Olyan alapképzésekre lenne szükség, amelyek esetében a végzetekre – óvodapedagógusokra, tanítókra, szociális munkásokra, ápolókra és betegellátókra, gazdálkodókra és menedzserekre, gazdaságinformatikusokra – szinte minden térség munkaerőpiacán szükség van. Ezek a képzések szerintem közszolgáltatásnak tekinthetők, azaz állami költségvetésből kellene a kevésbé fejlett térségekben kiemelten finanszírozni, mint a területfejlesztés alapvető eszközét.

A szolgáltatásoknak – így a felsőoktatásnak is – van egy méretgazdaságossága. A tömegesedő alapképzéseknél területfejlesztési szempontból megfelelő kompromisszum, ha az állami forrásokból támogatott felsőoktatási intézményrendszer a településhierarchiához, a hazai nagyvárosi településegységekhez (funkcionális városrégiókhoz) igazodik: a kiemelt egyetemek a fővárosban és a regionális centrumokban, míg a felsőoktatási szakképzést és tömeges alapképzést végző intézmények a többi településegységekben működnek, ahol a felnőttek képzése, át- és továbbképzése helyben megszervezhető. „Valódi közösségi főiskolákra lenne tehát szükség, amely a hátrányos helyzetű fiatalok felzárkózását és a felsőoktatásba történő bevezetését szolgálja” (Polónyi, Tóth 2017, 9.).

A gond az, hogy a 22 településegységből nyolc esetben (ami hét megyét érint), nincs helyi székhelyű intézmény, és ezekben a településegységekben rohamosan csökken a kihelyezett képzések hallgatóinak létszáma. Ez azzal jár, hogy az ott működő hazai tulajdonú vállalkozások igen nehezen jutnak felkészült szakemberhez, így az innovációk bevezetése, versenyképességük javítása, nemzetköziesedésük szinte reménytelenné válik.

A felsőoktatási intézmény azonban nemcsak képzőhely, hanem a helyi gazdaságban olyan multiplikátorhatások kiváltója is, amelyek a térség gazdasági fejlődését ösztönözhetik. Ha a térségben nincs intézményi székhely, akkor a keresleti oldali hatások fel sem merülhetnek, de a kínálati oldali hatások, a hallgatók pénzköltése is visszafogott, főleg az alacsony létszám miatt. A kevésbé fejlett, felsőoktatási intézményi székhely nélküli megyékben legnagyobb a népesség csökkenése, a fiatalok elvándorolnak, a vállalkozások versenyképessége gyenge, az „elmaradottság ördögi köre” formálódik, helyi felsőoktatás nélkül a felzárkózás esélye csekély. Ma még nem ítéltető meg, hogy a koncentráció folytatódik-e, mivel a tanulmány lezárásakor olyan alapvető változások indultak (például a felvételi alsó ponthatárát és a nyelvvizsga előírásokat is az intézmények döntenek el), amelyek hatásai csak később lesznek érzékelhetők.

A hazai felsőoktatás olyan „állatorvosi ló”, amelyen jól vizsgálhatók a terület- és településfejlesztési politika betegségei. Nincs széles körben elfogadott felsőoktatási politika (minisztériuma sincs, csak helyettes államtitkársága), a különböző érdekcsoportok által kialakított *ad hoc* ágazati döntések (lásd például Modern Városok Program) felülírják az országgyűlés Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepciót elfogadó határozatában rögzített felsőoktatási fejlesztési célokat. Az intézményi részérdekek alapján formálódó projektek gyakran egymást gyengítik, párhuzamos kapacitások jönnek létre, az intézményi és helyi lobbierdekek eleve reménytelen és költséges fejlesztéseket preferálnak (lásd KFKK). Az is egyértelmű, hogy a helyi székhelyű felsőoktatás csak szükséges, de nem elégséges feltétele a kevésbé fejlett megyék felzárkózásának, mivel jelenleg az integrált, alulról szerveződő térségi fejlesztési stratégiák kidolgozásának és végrehajtásának az intézményi feltételei is hiányoznak.

Jegyzetek

1. Forrás: Oktatás. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:education> (Letöltés: 2022. 11. 05.)
2. Forrás: KSH STADAT 23.1.1.1. Az oktatás főbb, hosszú idősoros adatai. https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0001.html (Letöltés: 2022. 10. 20.)
3. Forrás: KSH STADAT 23.1.2.12. Felsőfokú alap- és mesterképzésben részt vevő hallgatók képzési hely szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0042.html (Letöltés: 2022. 10. 20.)
4. Forrás: Az Országgyűlés 1/2014. (I. 3.) OGY határozata a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióról. <https://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/download/9/5f/d0000/MK14001.pdf> (Letöltés: 2022. 11. 05.)
5. Forrás: Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia 2016. https://2015-2019.kormany.hu/download/c/9c/e0000/Fokozatvaltas_Felsooktatásban_HONLAPRA.PDF (Letöltés: 2022. 11. 08.)
6. Forrás: KSH STADAT 23.1.3.1. Hallgatók a felsőfokú oktatásban. https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0044.html (Letöltés: 2022. 10. 20.)
7. Forrás: Eurostat Population by educational attainment level, sex and age (%) - main indicators [EDAT_LFSE_03_custom_2733311] (Letöltés: 2022. 10. 18.)
8. Forrás: Eurostat Adult participation in learning by sex [SDG_04_60] (Letöltés: 2022. 10. 18.)
9. Forrás: KSH STADAT 23.1.1.2. A költségvetési intézmények oktatási kiadásai. https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0002.html (Letöltés: 2022. 11. 05.)
10. Forrás: Oktatási és Képzési Figyelő 2018. Magyarország. Európai Bizottság https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/et-monitor-report-2018-hungary_hu.pdf (7. o.) (Letöltés: 2022. 11. 08.)
11. Forrás: Oktatási Hivatal 1.4. Az oktatók, tanárok száma (teljes-, illetve részmunkaidős valamint megbízással foglalkoztatottak együtt).
12. A kéziratot 2022 végén fejeztem be, emiatt maradtam a „megye” kifejezés mellett.
13. A hazai felvételi eljárás adatai, amelyekben nem szerepelnek a külföldi állampolgárok.
14. A települések listáját az Oktatási Hivatal szolgáltatta.
15. Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyv, 2021.
16. Az elmúlt három évtizedben személyesen is szereztem tapasztalatokat: 1992-ben kerültem kapcsolatba a felsőoktatással, 1994-97 között főiskolai oktatóként és főigazgató-helyettesként, 1997-től egyetemi tanszék- és intézetvezetőként dolgoztam.

Irodalom

- Ács, Z. J., Sanders, M. (2021): Endogenous growth theory and regional extensions. In: Fischer, M. M., Nijkamp, P. (ed.): *Handbook of regional science* (second and extended edition). Springer, Heidelberg, 615–634. https://doi.org/10.1007/978-3-662-60723-7_13
- Armstrong, H., Taylor, J. (2000): *Regional economics and policy* (3rd ed). Blackwell, Malden (MA)
- Benneworth, P., Fitjar, R. D. (2019): Contextualizing the role of universities to regional development: introduction to the special issue. *Regional Studies, Regional Science*, 1., 331–338. <https://doi.org/10.1080/21681376.2019.1601593>
- Benneworth, P., Pinheiro, R., Karlsen, J. (2017): Strategic Agency and Institutional Change: Investigating the Role of Universities in Regional Innovation Systems (RISs). *Regional Studies*, 2., 235–248. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1215599>
- Bodnár G. (2020): *Az endogén fejlődés tényezőinek vizsgálata rurális térségekben*. JATEPress, Szeged
- Calza, F., Carayannis, E. G., Panetti, E., Parmentola, A. (2022): The Role of University in the Smart Specialization Strategy: Exploring How University-Industry Interactions Change in

- Different Technological Domains. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 6., 2649–2657. <https://doi.org/10.1109/TEM.2019.2950514>
- Capello, R. (2016): *Regional economics* (2nd ed). Routledge, London and New York <https://doi.org/10.4324/9781315720074>
- Dallago, B. (2014): The role of universities in local development. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 1., 35–59. <https://doi.org/10.14267/cjssp.2014.01.02>
- Demcsákné Ódor Zs., Huszárík P. (2020): *Lemorzsolódási vizsgálatok a felsőoktatásban*. Oktatási Hivatal, Budapest
- Drucker, J. (2016): Reconsidering the Regional Economic Development Impacts of Higher Education Institutions in the United States. *Regional Studies*, 7., 1185–1202. <https://doi.org/10.1080/00343404.2014.986083>
- Erdős K., Szabó N., Veréb Miskolczi Zs., Varga A. (2021): A Pécsi Tudományegyetem térségi gazdasági hatásainak vizsgálata a GMR-Magyarország modellel. *Területi Statisztika*, 1., 48–78. <https://doi.org/10.15196/TS610103>
- Etzkowitz, H. (2004): The evolution of the entrepreneurial university. *International Journal of Technology and Globalisation*, 1., 64–77. <https://doi.org/10.1504/IJTG.2004.004551>
- Fekete D., Rechnitzer J. (2019): *Együtt nagyok. Város és vállalat 25 éve*. Dialóg Campus, Budapest
- Florida, R., Mellander, Ch., Stolarick, K. (2008): Inside the black box of regional development: human capital, the creative class and tolerance. *Journal of Economic Geography*, 5., 615–649. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbn023>
- Foray, D., Morgan, K., Radosevic, S. (2018): *The role of smart specialisation in the EU research and innovation policy landscape*. European Commission, Brussels https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/brochure/smart/role_smartspecialisation_ri.pdf (Letöltés: 2022. 10. 31.)
- Gál Z. (2016): Egyetem és a város. *Educatio*, 2., 220–233.
- Hrubos I. (2019): Az európai felsőoktatási térség létrehozása mint az európai unió felsőoktatás-politikájának központi eleme. *Educatio*, 1., 75–90. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.1.6>
- Huggins, R., Johnston, A., Stride, C. (2012): Knowledge Networks and Universities: Locational and Organisational Aspects of Knowledge Transfer Interactions. *Entrepreneurship and Regional Development*, 7–8., 475–502. <https://doi.org/10.1080/08985626.2011.618192>
- Johansson, B., Karlsson, C. (2019): Regional development and knowledge. In: Capello, R., Nijkamp, P. (eds.): *Handbook of regional growth and development theories* (revised and extended second ed.). Edward Elgar, Cheltenham, 308–325. <https://doi.org/10.4337/9781788970020.00023>
- Kotosz B., Lukovics M. (2017): *Az egyetemek helyi gazdasági hatásainak mérése*. GlobeEdit, Saarbrücken
- Kovács P., Görög V. (2019): Egyetemek hallgatói megtartóképesége. *Köz-Gazdaság*, 1., 24–29. <https://doi.org/10.14267/RETP2019.01.05>
- Kovács G., Temesi J. (szerk.) (2018): *A magyar felsőoktatás egy évtizede, 2008–2017*. BCE Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, Budapest
- Lakatos P. (2021): Helsinkitől - Bolognán át - Rómáig: Felsőoktatási harmonizációs törekvések és reformfolyamatok Európában. *Európai Tükör*, 2., 91–99. <https://doi.org/10.32559/et.2021.2.5>
- Lengyel B. (2012): *Tudásalapú regionális fejlődés*. L'Harmattan, Budapest
- Lengyel B., Ságvári B. (2009): Kreatív foglalkozások és regionális tudásbázis: fogalmak, folyamatok és területi összefüggések. *Tér és Társadalom*, 4., 1–26. <https://doi.org/10.17649/TET.23.4.1273>
- Lengyel, I. (2009): Knowledge-based local economic development for enhancing competitiveness in lagging areas of Europe: The case of the University of Szeged. In: Varga, A. (ed.): *Universities, Knowledge Transfer and Regional Development: Geography, Entrepreneurship and Policy*. Edward Elgar, Cheltenham, 322–349.
- Lengyel I. (2021a): Látlelet a hazai közgazdasági felsőoktatásról az egyetemek fenntartóváltása előtt. *Közgazdasági Szemle*, 10., 1055–1088. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2021.10.1055>
- Lengyel I. (2021b): *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged
- Lucas, R. (1988): On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 1., 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
- Lukovics M., Zuti B. (2014): Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*, 4., 77–96. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2587>

- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., Tomaney, J. (2017): *Local and regional development* (2nd ed). Routledge, Abingdon <https://doi.org/10.4324/9781315767673>
- Polónyi I. (2021): A felvételi követelmény megváltozásának hatása a felsőoktatás területi rekrutációjára. *Tér és Társadalom*, 2., 110–124. <https://doi.org/10.17649/TET.35.2.3310>
- Polónyi I., Tóth D. (2017): Békából királyfi. A kihelyezett képzéstől a közösségi felsőoktatási képzési központig. *Iskolakultúra*, 1-12., 3–10. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2017.1-12.3>
- Rechnitzer J. (2009): A felsőoktatás térszerkezetének változása és kapcsolata a regionális szerkezettel. *Educatio*, 1., 50–63.
- Rechnitzer J., Smahó M. (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Romer, P. (1986): Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 5., 1002–1037. <https://doi.org/10.1086/261420>
- Stimson, R., Stough, R. R., Salazar, W. (2009): *Leadership and Institutions in Regional Endogenous Development*. Edward Elgar, Cheltenham <https://doi.org/10.4337/9781848449435>
- Teperics K., Dorogi Z. (2014): Az egyetemek gazdasági és regionális hatásai. *Educatio*, 3., 451–461.
- Tóth G. (2014): Az agglomerációk, településegységek lehatárolásának eredményei. *Területi Statisztika*, 3., 289–299.
- Varga A. (2004): Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 3., 259–275.
- Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Varga, A., Erdős, K. (ed.) (2019): *Handbook of Universities and Regional Development*. Edward Elgar, Cheltenham <https://doi.org/10.4337/9781784715717>
- Vas Zs. (2017): *Innovációs rendszerek a kevésbé fejlett régiókban: tudásintenzív iparágak a Dél-Alföldön*. JATEPress, Szeged
- Westlund, H., Larsson, J. P. (2021): Local Social Capital and Regional Development. In: Fischer, M. M., Nijkamp, P. (ed.): *Handbook of regional science* (second and extended edition). Springer, Heidelberg, 721–735. https://doi.org/10.1007/978-3-662-60723-7_129

Mellékletek

1. melléklet: Államilag elismert felsőoktatási intézmények 2022 májusában
Types of accredited higher education institutions in May 2022

<i>Intézmény</i>	<i>Fenn- tartó</i>	<i>Típus</i>	<i>Összes hallgató*, 2020/21, fő</i>	<i>Ebből nappa- lis, fő</i>	<i>Székhely</i>	<i>További képzési helyek</i>
<i>Budapest</i>						
A Tan Kapuja Buddhista Főiskola	Egyh	F	273	68	Budapest	-
Állatorvostudományi Egyetem	A	E	2 112	1 972	Budapest	-
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem	A	E	238	238	Budapest	-
Baptista Teológiai Akadémia	Egyh	F	527	428	Budapest	-
Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola	Egyh	F	214	38	Budapest	-
Budapest Kortárstánc Főiskola	A	F	26	26	Budapest	-
Budapesti Corvinus Egyetem	A	E	11 985	10 310	Budapest	Székesfehérvár
Budapesti Gazdasági Egyetem	A	ATE	17 208	12 847	Budapest	Hatvan
Budapesti Metropolitan Egyetem	M	ATE	6 707	4 209	Budapest	-
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	Min	E	20 526	18 510	Budapest	Balatonfüred, Hatvan, Zalaegerszeg
Eötvös Loránd Tudományegyetem	Min	E	33 247	26 302	Budapest	Szombathely
Evangélikus Hittudományi Egyetem	Egyh	E	150	77	Budapest	-
Gábor Dénes Főiskola	A	F	860	215	Budapest	Siófok
IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola	M	F	1 288	1 288	Budapest	-
Károli Gáspár Református Egyetem	Egyh	E	8 230	4 668	Budapest	Kecskemét, Nagykőrös
Közép-európai Egyetem	A	E	417	417	Budapest	-
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	Min	E	842	824	Budapest	-
Magyar Képzőművészeti Egyetem	Min	E	711	666	Budapest	-

<i>Intézmény</i>	<i>Fenn- tartó</i>	<i>Típus</i>	<i>Összes hallgató*, 2020/21, fő</i>	<i>Ebből nappa- lis, fő</i>	<i>Székhely</i>	<i>További képzési helyek</i>
<i>Budapest</i>						
Magyar Táncművészeti Egyetem	A	E	501	135	Budapest	Nyíregyháza
Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem	A	E	2 293	1 061	Budapest	-
Milton Friedman Egyetem	M	ATE	908	260	Budapest	-
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	A	E	820	800	Budapest	-
Nemzeti Közszolgálati Egyetem	Min	E	5 727	2 886	Budapest	Baja
Óbudai Egyetem	A	E	11 959	7 876	Budapest	Kaposvár, Nyírbátor, Salgótarján, Székesfehérvár
Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem	Egyh	E	186	103	Budapest	-
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	Egyh	E	8 097	5 263	Budapest	Esztergom
Pütkösdí Teológiai Főiskola	Egyh	F	315	28	Budapest	-
Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola	Egyh	F	226	87	Budapest	-
Semmelweis Egyetem	A	E	11 584	6 351	Budapest	Tata
Szent Pál Akadémia	Egyh	F	609	130	Budapest	-
Színház- és Filmművészeti Egyetem	A	E	418	395	Budapest	-
Tomori Pál Főiskola	M	F	501	198	Budapest	Kecskemét
Wekerle Sándor Üzleti Főiskola	M	F	495	110	Budapest	-
Wesley János Lelkész-képző Főiskola	Egyh	F	312	101	Budapest	-
<i>Bács-Kiskun</i>						
Eötvös József Főiskola	Min	F	413	142	Baja	-
Neumann János Egyetem	A	ATE	2 809	1 687	Kecskemét	Budapest

<i>Intézmény</i>	<i>Fenn- tartó</i>	<i>Típus</i>	<i>Összes hallgató*, 2020/21, fő</i>	<i>Ebből nappa- lis, fő</i>	<i>Székhely</i>	<i>További képzési helyek</i>
<i>Baranya</i>						
Pécsi Püspöki Hittudo- mányi Főiskola	Egyh	F	148	57	Pécs	Kaposvár
Pécsi Tudományegye- tem	A	E	21 281	16 467	Pécs	Kaposvár, Szek- szárd, Szom- bathely, Zala- egerszeg
<i>Borsod-Abaúj-Zemplén</i>						
Miskolci Egyetem	A	E	9 021	5 526	Miskolc	Kazincbarcika, Ózd, Sátoralja- újhely
Sárospataki Református Teológiai Akadémia	Egyh	F	215	52	Sárospatak	-
Tokaj-Hegyalja Egyetem	A	ATE	-	-	Sárospatak	-
<i>Csongrád-Csanád</i>						
Gál Ferenc Egyetem	Egyh	ATE	1 397	332	Szeged	Békéscsaba, Budapest,
Szegedi Tudomány- egyetem	A	E	21 805	18 240	Szeged	Gyula, Szarvas Békéscsaba, Hódmezővám- sárhely, Oros- háza
<i>Fejér</i>						
Dunaújvárosi Egyetem	A	ATE	1 607	748	Dunaújváros	-
Kodolányi János Egye- tem	M	ATE	2 684	112	Székesfehérvár	Budapest, Orosháza
<i>Győr-Moson-Sopron</i>						
Brenner János Hittudo- mányi Főiskola	Egyh	F	129	38	Győr	Szombathely
Soproni Egyetem	A	E	2 682	1 644	Sopron	Tata
Széchenyi István Egye- tem	A	E	12 128	7 584	Győr	Mosonmagyar- óvár
<i>Hajdú-Bihar</i>						
Debreceni Egyetem	A	E	29 045	22 485	Debrecen	Hajdúböször- mény, Kis- várda, Nyírbá- tor, Nyíregy- háza, Szolnok
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	Egyh	E	530	288	Debrecen	-

<i>Intézmény</i>	<i>Fenntartó</i>	<i>Típus</i>	<i>Összes hallgató*, 2020/21, fő</i>	<i>Ebből nappalis, fő</i>	<i>Székhely</i>	<i>További képzési helyek</i>
<i>Heves</i>						
Egri Hittudományi Főiskola	Egyh	F	133	39	Eger	-
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem	Egyh	E	6 336	3 095	Eger	Jászberény
<i>Komárom-Esztergom</i>						
Educatum Egyetem	M	ATE	921	324	Tatabánya	Balatonfüred, Tata
Esztergomi Hittudományi Főiskola	Egyh	F	73	34	Esztergom	-
<i>Pest</i>						
Adventista Teológiai Főiskola	Egyh	F	75	31	Pécel	-
Apor Vilmos Katolikus Főiskola	Egyh	F	915	93	Vác	Budapest
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem	A	E	13 359	7 784	Gödöllő	Budapest, Gyöngyös, Kaposvár, Keszthely, Kisvárd, Nyírbátor, Szarvas
<i>Szabolcs-Szatmár-Bereg</i>						
Nyíregyházi Egyetem	A	ATE	3 357	1 486	Nyíregyháza	Kisvárd, Mátészalka
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola	Egyh	F	188	68	Nyíregyháza	-
<i>Veszprém</i>						
Pannon Egyetem	A	E	5 351	3 719	Veszprém	Kőszeg, Nagykanizsa, Zalaegerszeg
Pápai Református Teológiai Akadémia	Egyh	F	47	39	Pápa	-
Szent Bernát Hittudományi Főiskola	Egyh	F	-	-	Zirc	-
Veszprémi Érseki Főiskola	Egyh	F	100	25	Veszprém	-

Forrás: az Oktatási Hivatal (OH) 2022. május 30-i adatai alapján készült az intézmények névsora, a hallgatók létszáma az OH stat2020_2_1 táblázata alapján; képzési helyeknél a 2022. évi általános felvételiben meghirdetett településeket vettük alapul.

Megjegyzés: * a felsőoktatási szakképzés, az alap-, mester-, osztatlan és doktori képzés együtt; Fenntartók: Egyh: egyházi; A: alapítványi; Min: minisztériumi; M: magán (kft, rt). Típus: ATE: alkalmazott tudományok egyeteme; E: egyetem; F: főiskola. A Kaposvári Egyetem és a Szent István Egyetem összevonásával jött létre a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem 2021-ben, a Tokaj-Hegyalja Egyetemnek és a Szent Bernát Hittudományi Főiskolának még nem volt hallgatója 2020-ban.

2. melléklet: Részidős képzésekre felvett hallgatók létszáma képzési helyenként (városenként), fő
Number of students admitted to part-time form per training-places (per city), person

	Felsőoktatási szakképzés		Alapképzés		Mester- és osztatlan képzés	
	2018-19-20	2021	2018-19-20	2021	2018-19-20	2021
	éves átlag		éves átlag		éves átlag	
Baja	2	10	146	126	10	12
Békéscsaba	20	38	27	42	-	-
Budapest	1 073	1 293	6 656	6 217	4 776	6 005
Debrecen	199	256	601	534	828	965
Dunaújváros	100	148	182	249	48	66
Eger	63	221	485	586	437	501
Esztergom	-	-	20	18	-	-
Gödöllő	0	0	263	239	376	386
Gyöngyös	130	157	97	93	39	38
Győr	144	134	866	673	685	797
Gyula	-	-	51	38	-	-
Hajdúböszörmény	-	-	390	306	41	30
Hatvan	16	16	-	-	-	-
Hódmezővásárhely	24	41	52	65	12	16
Jászberény	8	-	136	213	10	6
Kalocsa	-	-	2	-	-	-
Kaposvár	68	72	370	362	38	42
Kecskemét	118	178	325	245	102	135
Keszthely	43	142	49	44	21	24
Kisvárd	14	13	39	16	-	-
Miskolc	134	159	459	378	557	674
Mosonmagyaróvár	10	20	44	48	46	48
Nagykanizsa	26	33	30	16	2	9
Nagykőrös	16	0	36	18	-	-
Nyírbátor	-	-	3	5	-	-
Nyíregyháza	48	156	679	507	205	125
Orosháza	7	0	33	11	-	-
Ózd	-	-	6	-	-	-
Pécs	57	173	614	652	689	871
Salgótarján	-	-	6	13	-	-
Sárospatak	13	16	92	67	-	-
Sátoraljaújhely	-	-	24	8	-	-
Siófok	12	19	16	-	-	-
Sopron	14	33	223	221	101	139

	Felsőoktatási szakképzés		Alapképzés		Mester- és osztatlan képzés	
	2018-19-20	2021	2018-19-20	2021	2018-19-20	2021
	éves átlag		éves átlag		éves átlag	
Szarvas	17	0	122	138	8	-
Szeged	-	-	856	801	496	654
Székesfehérvár	2	-	125	118	25	11
Szeksárd	11	8	134	181	11	16
Szolnok	56	52	75	223	3	37
Szombathely	30	30	199	179	106	108
Tata	-	-	28	59	-	-
Tatabánya	34	43	46	47	3	4
Vác	-	-	113	106	43	75
Veszprém	97	97	258	201	281	370
Zalaegerszeg	7	25	42	35	7	27

Forrás: Felvi

Megjegyzés: dőltten kiemeltük azokat a településeket, ahol 2022-ben nincs felsőoktatási intézménynek székhelye.

KITEKINTÉS /OUTLOOK

Ukrajnai menekültválság és a belső menekültek helyzete a Beregszászi járás határ menti településein 2022-ben

Refugee crisis in Ukraine and the situation of internally displaced people in the border settlements of the Berehove district in 2022

MOLNÁR D. ERZSÉBET, PALLAY KATALIN,
MOLNÁR D. ISTVÁN, DARCSI KAROLINA

MOLNÁR D. Erzsébet: docens, intézetvezető, Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; molnar.d.erszebet@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>

PALLAY Katalin: docens, kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Pedagógia, Pszichológia, Tanító, Óvodapedagógia, Oktatás- és Intézményvezetés Tanszék, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; pallay.katalin@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

MOLNÁR D. István: docens, kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; molnar.d.istvan@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>

DARCSI Karolina: adjunktus, kutató, Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; darcsi.karolina@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5731-2377>

KULCSSZAVAK: Ukrajna; orosz-ukrán háború; Kárpátalja; belső menekültek

ABSZTRAKT: A 2022. február 24-én Ukrajna ellen indított oroszországi háborús agresszió nem csak Ukrajna politikai, társadalmi, gazdasági helyzetére mért kegyetlen csapást, de európai, sőt világviszonylatban is példátlanul negatív hatást gyakorolt a gazdasági, politikai, kulturális, demográfiai folyamatokra. A harcok kezdetével az érintett területekről jelentős számú civil menekült biztonságosabb, főként nyugat-ukrajnai területekre. A menekülők jelentős része továbbment Lengyelország, Magyarország, Románia és Szlovákia irányába, számos belső menekült tartózkodik azonban Kárpátalján. Ők nem akarják elhagyni Ukrajnát, mert valamelyik családtagjuk részt vesz a harcokban, nincs hová menniük, vagy ragaszkodnak országukhoz. Ezen menekülők számára – külföldi támogatás és a nemzetközi segítség szervezetek közreműködésével – a kárpátaljai helyi önkormányzatok és civil szervezetek biztosítanak ideiglenes szállást, ellátást, szociális szolgáltatásokat. Jelentős számú menekült érkezett kárpátaljai, magyarok által lakott településekre is, annak ellenére, hogy az utóbbi években erőteljes magyarelles kampány zajlott a kárpátaljai magyar kisebbséggel szemben.

Jelen tanulmány egy 2022 májusa és augusztusa között végzett kutatás eredményeit mutatja be, melynek egyik elsődleges célkitűzése volt a kárpátaljai magyar településekre érkező belső menekültek számának, nemi és korösszetételének felmérése. A

kutatás további célja az volt, hogy megkérdezzük a Kárpátalja magyarlakta településeire érkezőket további terveikről, az itt tartózkodásuk idején szerzett pozitív és negatív tapasztalatokról, vagy arról, hogy mi a véleményük Kárpátalja határ menti részének soknemzetiségű kárpátaljaiakról.

A tanulmány első részében a belső menekültügy általános és alapvető jellegzeteségei alapján elhelyezzük Ukrainát a leginkább érintett országok sorában, majd összefoglalóan bemutatjuk Ukrajna lakosságának alakulását az utóbbi három évtizedben, illetve vizsgáljuk a háború ukrajnai menekültjeinek Európán és országhatárokon belüli eloszlását. A tanulmány második részében a Beregszászi járás határ menti településeire érkezett 215 belső menekült által kitöltött kérdőív eredményeit elemezzük.

Erzsébet MOLNÁR D.: associate professor, head of institute, Department of History and Social Sciences, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 9020 Berehove, Ukraine; molnar.d.erszabet@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6453-8174>

Katalin PALLAY: associate professor, researcher, Department of Pedagogy, Psychology, Primary and Preschool Education and Management of Educational Institutions, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 90202, Berehove, Ukraine; pally.katalin@kmf.org.ua, <https://orcid.org/0000-0003-3833-8368>

István MOLNÁR D.: associate professor, researcher, Department of Geography and Tourism, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 9020 Berehove, Ukraine; molnar.d.istvan@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>

Karolina DARCSI: lecturer, researcher, Department of History and Social Sciences, Tivadar Lehoczky Social Sciences Research Centre, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., 9020 Berehove, Ukraine; darcsi.karolina@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5731-2377>

KEYWORDS: Ukraine; Russian-Ukrainian war; Transcarpathia; internally displaced people (IDP)

ABSTRACT: Russia's war aggression against Ukraine on February 24, 2022 not only dealt a cruel blow to Ukraine's political, social, and economic situation, but also had unprecedented negative impact on economic, political, cultural and demographic processes in Europe and in the world. With the beginning of the fighting, a significant number of civilians fled from the affected areas to safer destinations, mainly in western Ukraine. A significant part of the refugees went on to Poland, Hungary, Romania and Slovakia. However, many internally displaced people (IDP) in Transcarpathia do not want to leave Ukraine because one of their family members is involved in the fighting or they have nowhere to go or they simply cling to their country. Transcarpathian local governments and civil organizations provide temporary accommodation, food, and social services for these IDP through foreign support and the cooperation of international aid organizations. A significant number of IDP also arrived in the settlements inhabited by Transcarpathian Hungarians, despite the fact that in recent years there has been a strong anti-Hungarian campaign against the Transcarpathian Hungarian minority.

This study presents the results of a research carried out between May and August 2022. One of the primary objectives of it was to assess the number, gender and age composition of internal refugees arriving in Hungarian settlements in Transcarpathia. The aim of the research was also to ask those arriving in the Hungarian-inhabited settlements of Transcarpathia about their future plans, about the positive and negative experiences gained during their stay here, or what their opinion is about the multi-ethnic image of the border area of Transcarpathia. The first part of the study provides a brief summary of the evolution of Ukraine's population over the past three decades and discusses the distribution of Ukrainian war refugees within Europe and within the country's borders. In the second half of the study, the results of the questionnaire filled out by 215 internally displaced persons who arrived in the border settlements of the Berehove district are presented.

Belső menekültügyi kérdésekkel kapcsolatos alapvetések, Ukrajna az érintett országok rangsorában

A globális menekültügy, azon belül a belső menekültválság egyre szélesebb körben megjelenő és egyre növekvő számú közösséget és társadalmi réteget érintő probléma, az elmúlt évtizedben ugyanis világszerte nőtt az otthonukat elhagyni kényszerülők száma.

Ami a fogalmi meghatározást illeti, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága által felállított kategóriának megfelelően a belső menekültek csoportjába azok a személyek tartoznak, akik nem léptek át nemzetközi határt, nem hagyták el saját országukat. A belső menekültek megnevezése a nemzetközi terminológiában és az egyre szélesebb körű szóhasználatban is *internally displaced people (IDP)* vagy *internally displaced persons (IDPs)*. Menekülésük oka az országukban dúló és lakóhelyüket közvetlenül érintő háború vagy természeti katasztrófa, védelmükről jogi szempontból továbbra is a saját országuk köteles gondoskodni (UNCHR 2013). Ugyan az emberi jogi és nemzetközi humanitárius szabályok által biztosított jogok és védelem megilleti őket (UNCHR 2013), jogi értelemben nem rendelkeznek formális nemzetközi védelemmel, ami abból következik, hogy tulajdonképpen saját országuk „belföldi menekültjeként” (*‘domestic refugees’*) tartják őket számon (Schimmel 2022).

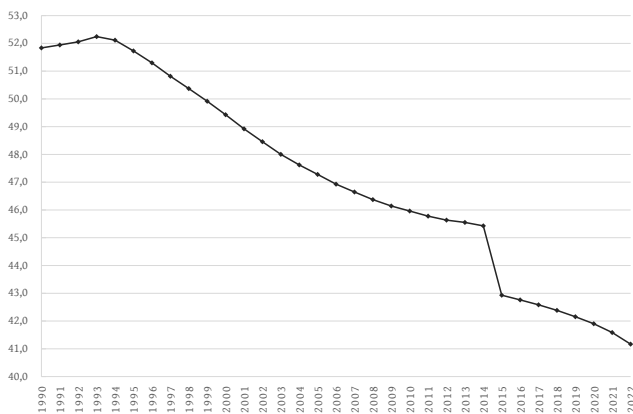
Az Internal Displacement Monitoring Centre jelentése szerint a belső menekültek száma 2022 végére világszerte elérte a rekordnak számító 71,1 millió főt, akik közül 62,5 millióan erőszak vagy háborús konfliktus miatt, 8,7 millióan pedig természeti katasztrófák okán kényszerültek lakóhelyük elhagyására (GRID 2023). A 2022-es év kiemelkedő intenzitást mutat a különböző erőszakos konfliktusok miatt belső menekültként regisztráltak számát illetően. E növekvő tendencia egyik legfőbb oka a 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború, amelynek következtében ukrain lakosok milliói voltak kénytelenek elhagyni otthonukat. 2022. decemberi adatok szerint a hatvanöt érintett ország közül, Szíriát követően, Ukrajnában tartották nyilván a legnagyobb lélekszámú belső menekült közösséget, 5 914 000 főt (GRID 2023). Ezen adatok alapján Ukrajna azon tíz ország közé tartozik – Szíria, Afganisztán, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Kolumbia, Etiópia, Jemen, Nigéria, Szomália és Szudán mellett –, ahol a világ belső menekültjeinek háromnegyede él (GRID 2023).

Ezek az emberek tehát nem lépték át az országhatárt, mindazonáltal rájuk is igaz Binder és Tošić megállapítása, amely szerint a menekülthullámok következtében kialakult jelenségek az egyén, a származási, illetve fogadó közösség, valamint az érintett hatóságok együttműködésének eredményeként értelmezhetők (Binder, Tošić 2005). Általános érvényű, a belső menekültekre is érvényes következtetés, hogy a menekültek által meg- és átélt trauma, a diszlokáció egyénre és családra egyaránt hat, úgy a közvetlen fogadó közösség, mint a szélesebb értelemben vett társadalom tekintetében (Aroche, Coello 2004).

Ukrajna lakosság számának alakulása az elmúlt harminc évben

Ukrajna függetlenségének 1991-es kikiáltása idején a lakosság száma közel 52 millió fő volt (Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala 2022), s ez a szám egészen 1993-ig növekvő tendenciát mutatott, amikor elérte az 52,2 millió főt. A gyarapodás főként a hazatérő ukrán nemzetiségű lakosságnak, illetve a korábban deportált etnikumok (pl. krími tatárok, görögök) visszatelepülésének volt köszönhető (1. ábra).

1. ábra: A jelen lévő lakosság számának változása Ukrajna területén 1990–2022 között (millió fő)
Changes in the number of the present population in the territory of Ukraine between 1990 and 2022 (million people)

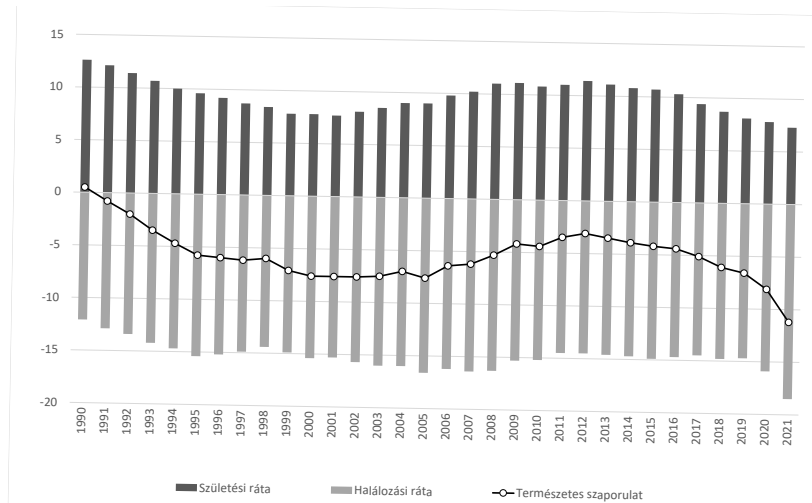

Forrás: www.ukrstat.gov.ua

A Kaukázus térségéből is sokan érkeztek az országba, az ott zajló konfliktusok elől menekülve (Kocsis, Rudenko, Schweitzer 2008). Ugyanakkor megindult az Ukrajna területén élő kisebbségek (lengyelek, magyarok, zsidók, oroszok stb.) kivándorlása az anyaországokba, ami az ország rossz gazdasági helyzetének következményeként felerősödve azt eredményezte, hogy 1994-től a kivándorlók száma meghaladta a bevándorlókét. Ez a tendencia egészen a 2000-es évek elejéig megmaradt; évente nagyjából 150 ezerrel többen települtek ki, mint ahányan az országba érkeztek.

A természetes szaporulat alakulása is negatívan hatott a népességszám változására, hiszen Ukrajna függetlenné válását követően egyetlen olyan év sem volt, amikor többen születtek volna az ország területén, mint ahányan meghaltak. 1990-ben még pozitív volt a mérleg (0,5%), mivel 657,2 ezer születésre 629,6 ezer halálozás jutott, ami összességében 27,6 ezer fős gyarapodást jelentett. 1991-ben már 39,1 ezer fős fogyást érzékelhettünk, 1992-ben 100,3 ezerrel, 1993-ban 184,2 ezerrel, 1994-ben 243,1 ezerrel, 1995-ben pedig közel 300 ezerrel többen haltak meg, mint ahányan születtek. A halálozások számának növekedésével párhuzam-

2. ábra: A születési és halálzási ráta alakulása 1990 és 2021 között (%)
 Evolution of the birth and death rate between 1990 and 2021 (%)

Forrás: www.ukrstat.gov.ua

mosan, folyamatosan csökkent a születések száma, így a negatív tendencia közel tíz évig fennállt; a legnagyobb veszteséget 2000-ben figyelhetjük meg, amikor 385,1 ezer születésre 758,1 ezer halálozás jutott. A születési ráta 7,8‰, a halálzási ráta 15,4‰, a fogyás 7,6‰ volt, ami világviszonylatban a legrosszabb mutatók közé tartozott (2. ábra). A demográfiai válság és a migrációs veszteség következtében Ukrajna lakossága évente kb. 400 ezer fővel csökkent (Molnár D. 2018).

Az új évezred kezdetén az ország gazdasági helyzetének javulásával csökkent a kivándorlás mértéke, sőt 2005-től pozitív egyenleget mutat a migrációs mérleg. A születések száma is növekedésnek indult, továbbra is negatív tartományban maradtak azonban a természetes szaporulat értékei. A két mutató javulásának köszönhetően a népesség fogyásának mértéke lelassult, így 2012–2014 között „csupán” évi kb. 100 ezer fővel csökkent az ország lakossága, szemben a korábbi 300–400 ezerrel. 2014. január 1-én az ország lakosságának száma 45,4 millió fő volt.

A kelet-ukrajnai konfliktus kirobbanását követően azonban a népesség számának csökkenése újra felgyorsult. Oroszország 2014-ben annektálta a Krím félszigetet, melynek lakosságszáma ez időben 2,35 millió fő volt (Fedinec et al. 2021). A luhanszki és donyecki szakadár köztársaságok által ellenőrzött területek lakosságszámáról is csak részleges adatokat közöl az Ukrán Statisztikai Hivatal, népmozgalmi statisztikai adatok pedig egyáltalán nem állnak rendelkezésre az ország e részéről. A fentebb leírt okok miatt 2014 és 2015 között az ország lakosságának száma 45,4 millióról 42,9 millióra fogyott. 2013-tól újból fokozatosan csökkenni kezdett a születések száma, és a 2012-es 11,4‰-ről 2021-re az ország történetében eddig legalacsonyabb szintre, 7,3‰-re süllyedt a születési ráta (3. ábra). Ezzel párhuzamosan a halálzási ráta 14–15‰ körül mozgott, sőt 2020-ban 15,9‰

volt, 2021-ben pedig elérte a 18,5%-et, ami főként a lakosság elöregedésével, a romló szociális ellátással és a különleges hadműveletekben elhunyt katonák számának növekedésével magyarázható. Így a természetes szaporulat csökkenése 2020–2021 között rekord mértékű, 11,2% (442,3 ezer fő) volt. Ezt csak kis mértékben ellensúlyozta a pozitív migrációs mérleg (21,3 ezer fő).

A fentebb leírt folyamatok eredményeként 2022. január elsején Ukrajna lakosságának száma az Állami Statisztikai Hivatal adatai alapján 41,17 millió fő volt (Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala 2022). Egy 2019-ben végzett kutatás szerint – amelyet a Demográfiai és Szociális Kutatások Intézete, Ukrajna Miniszteri Kabinete, Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala más intézményekkel közösen végeztek el – azonban ténylegesen a hivatalos statisztikai nyilvántartásokban szereplő adatoknál jóval alacsonyabb volt a jelen lévő lakosság száma (Capiorlo et al. 2020). A kutatás során a jelen lévő lakosság számát az Ukrán Állami Statisztikai Hivatal, a mobilszolgáltatók, valamint a különböző nyilvántartások adatai alapján számolták ki. Ezek alapján 2019. december 1-re vonatkozóan az országban 37,29 millió fő volt jelen, ellentétben a csak statisztikai adatokra alapozott 42,15 millióval, ami 4,86 millióval kevesebb főt jelent. Ezen adatok figyelembevételével valószínűsíthetően 2022-ben is alacsonyabb volt a lakosság száma 4–4,5 millióval, és 41,17 millió helyett 37–38 millió fő lehetett a jelen lévő lakosság száma Ukrajnában.

Ukrainai menekültek Európában és az országhatáron belül

2022. február 24-én Oroszország megtámadta Ukrajnát, ezzel a második világháború óta a legnagyobb menekülthullámot indította el Európában. Egyes szakértők néhány napon belüli ukrán kapitulációt, mások akár több évig elhúzódó háborút vetítettek előre, és egy évvel a háború kirobbanását követően úgy tűnik, hogy az utóbbiak előrejelzése vált be. A harcok az ország számos területére kiterjedtek, és még az ukrán hadsereg sikeres ellenállását és az oroszok által elfoglalt területek folyamatos visszaszerzését követően sem javult a helyzet.

Igaz ugyan, hogy az ukrán hadsereg ellenállását követően és az elfoglalt területek nagy részének visszafoglalása következtében megindult a visszaáramlás, azonban a háború elhúzódásával egyre valószínűbb, hogy milliók maradhatnak tartósan az EU-ban (Dobó et al. 2022). A ballisztikus rakéták általi támadások következtében, melyek az ország egész területére kiterjednek, egyre rosszabb állapotba kerül az ország energiaellátása, így a villamos energia, ivóvíz, fűtés nélkül maradt házakat, lakásokat egyre többen hagyták el, hogy külföldön keressenek menedéket.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztoságának adatai szerint 2022. február 24. és 2023. február 28. között 19,5 millió fő kilépését regisztrálták Ukrajna területéről a határátlépő pontokon, ellentétben a 11,0 millió belépéssel, ami azt jelenti, hogy

8,5 millióval többen hagyták el az országot, mint ahányan bejöttek. Tömegek hagyták el az ország területét a donyecki és luhanszki szakadár köztársaságok irányába is. Az ENSZ adatai szerint 2023. március 14-én az ukrainai menekültek száma Európa országában 8,1 millió fő volt (UNHCR 2022).

A legtöbb menekült (főként a keleti régiók orosz identitású lakossága) Oroszországban talált menedékre, számuk 2, 85 millió (1. táblázat).

1. táblázat: Ukrainai menekültek száma Európában 2023. március 14-én
Number of Ukrainian refugees in Europe as of March 14, 2023

Ország	Ukrainai menekültek száma Európa országaiban (fő)
Oroszország	2 852 395
Lengyelország	1 564 711
Németország	1 055 323
Csehország	497 217
Olaszország	171 739
Spanyolország	170 345
Bulgária	149 610
Franciaország	118 994
Szlovákia	111 756
Románia	110 106
Ausztria	94 551
Egyéb	1 216 423
Összesen	8 113 170

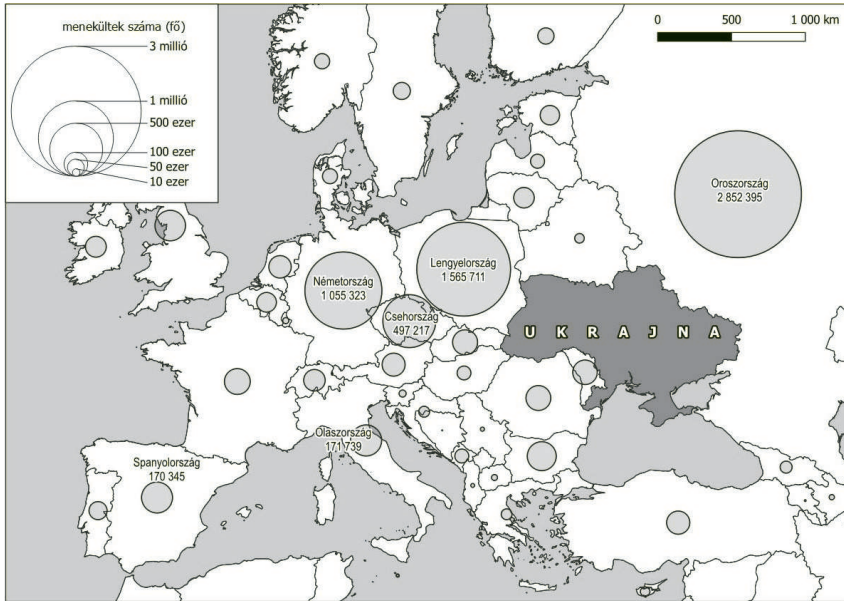
Forrás: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

A menekültek többsége azonban nyugati irányban hagyta el az országot, így Lengyelországban 1,56 millió, Németországban több mint egymillió, Csehországban közel félmillió ukrán menekült van, de sokan tartózkodnak Olaszországban, Spanyolországban, Bulgáriában, Franciaországban, Szlovákiában, Romániában és Ausztriában is (3. ábra).

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának intézményei regisztrálják az ideiglenes védelemért folyamodókat, illetve az elfogadott kérelmek számát is. Az ukrán állampolgárok 90 napot tölthetnek vízummentesen az Európai Unió területén, ezt követően, ha az EU-ban szeretnének maradni, menedékkérelmet kell beadniuk. Ezek az adatok hozzáférhetők az ENSZ honlapján.

2023. március 14-ig az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, az UNHCR adatai szerint 4 901 577 ukrainai menekült kérvényezte a menekültstátust valamelyik európai országban. A legtöbben Lengyelországban folyamodtak menekültstátuszért (1,56 millió fő), a második helyen Németország (881 ezer fő), míg a harmadikon Csehország (496 ezer fő) áll (UNHCR 2022). Több mint 100 ezren adták be kérelmüket Olaszországban, Spanyolországban, Bulgáriában, Franciaországban, Szlovákiában, Romániában és Ausztriában is. Ezen adatokból látható, hogy míg egyes országokban a beáramló menekültek száma megegyezik a menekültstátu-

3. ábra: Az Ukrainából Európa egyes országaiba menekültek száma
 Number of refugees from Ukraine to European countries (2023. 03. 14)

Forrás: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

szért folyamodók számával (pl. Lengyelország), addig más esetekben lényeges különbség van köztük (pl. Németország).

A mobilizációs törvény értelmében február 25-től megtiltották a 18-60 év közötti férfiaknak, hogy elhagyják Ukrajnát, így azok a férfiak, akik távoztak a kelet-ukrajnai régióból, az ország nyugati területein, többek között Kárpátalján kerestek ideiglenes menedéket. Az ország nyugati részében menedéket keresők túlnyomó többségét azonban nők és gyermekek alkották. Sokan úgy gondolták, hogy a háború hamar véget ér, és rövidesen vissza tudnak térni az otthonaikba, ezért nem hagyták el az országot.

A 2022. március 16-i adatok alapján a belső menekültek számát 6,48 millióra becsülték (Nemzetközi Migrációs Szervezet 2023a). Számuk a harci cselekmények térbeli kiterjedésével folyamatosan növekedett, és a 2022. május 5-i adatok alapján 8 millió före volt tehető. Ezt követően, az orosz csapatok kiszorításával párhuzamosan többen tértek vissza otthonaikba, és június 23-ra a belső menekültek száma 6,27 millióra csökkent. Az ország déli területén megkezdődött harci cselekmények következtében azonban Herszomból és környékéről is sokan menekültek el, így augusztus végére újra nőtt az otthonaikat elhagyók száma. Az iskolai időszak kezdetével számos család döntött úgy, hogy vállalva a kockázatot, hazatérnek, így szeptemberre újra csökkent a belső menekültek száma. 2022. október elején az oroszok rakétákkal kezdték el lőni Ukrajna infrastruktúráját, így sokan a nagyobb támadástól tartva, főként az ország keleti részéről elhagyták otthonai-

kat. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenség az ország belső területein „csak” a kritikus infrastruktúrát támadja rakétákkal, és nem civil célpontokat, a lakosság egy része a rendszeres áramkimaradások és gyakori légiriadók ellenére is visszatért otthonába, így 2023. január 23-ra a belső menekültek száma 5 352 000 főre csökkent. Mivel azonban a belső menekültek nem mindegyikét regisztrálták a helyi önkormányzatnál, a hivatalosan nyilvántartott belső menekültek száma ennél jóval alacsonyabb: a 2023. január 31-i adatok alapján 3 621 723 főre tehető (Nemzetközi Migrációs Szervezet 2023b).

Az ENSZ Nemzetközi Migrációs Szervezetének (IOM) adatai alapján 2023. január 31-re vonatkozóan 149 786 államilag nyilvántartott belső menekült tartózkodott Kárpátalja területén. Döntő többségük városokból érkezett, ezért Kárpátalja nagyobb városaiban, főként Ungváron és Munkácson igyekeznek átvészelni a háború idejét. Az Ungvári járás területén 50 365, a Munkácsi járásban 40 040 belső menekültet tartottak nyilván (Nemzetközi Migrációs Szervezet 2023a). A többi járásban jóval alacsonyabb a számuk: a Técsői járásban 19 405, a Husztiban 15 923, a Beregszásziban 13 359, a Rahóiban 10 694 fő tartózkodott. A megye vezetése a kistérségekkel és a partnerszervezetekkel karöltve azon dolgozott, hogy kényelmes körülményeket teremtsen a belső menekültek számára. Különösen sokat segített az Ukrajnai Vöröskereszt Egyesület, az Ukrajnai Magyar Ökumenikus Segélyszolgálat, a ZOA International, a People in Need cseh és szlovák ügynökségek, a Borzhavska Nadiya, valamint Vostok SOS jótékonyági alapok (<http://life-ko.net.ua> 2022).

2022 szeptemberétől a regisztrált belső menekültek számának alakulása Kárpátalján enyhén csökkenő tendenciát mutat: szeptemberben 166 316 főt tartottak nyilván a helyi önkormányzatoknál, míg október végére 155 464, november végére 153 421, december végére 156 728 főre esett vissza a számuk. 2023 januárjának végén további csökkenés tapasztalható: 149 786 hivatalosan regisztrált személyről vannak adatok.

Fontos azonban megjegyezni, hogy Kárpátalja területén sem tartanak nyilván minden belső menekültet a helyi hivatalokban, mivel sokan nem fordulnak az önkormányzatokhoz, önállóan gondoskodnak lakhatásukról, ellátásukról, ideiglenes munkahelyükről. Viktor Mikita, a Kárpátaljai Megyei Katonai Adminisztráció vezetőjének adatai szerint a belső menekültek száma 2022. szeptember 28-ra vonatkozóan kb. 350 ezer fő lehetett (Zakarpattya online 2022).

Belső menekültek a Beregszászi járás területén

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb megyéje, ahol nem zajlottak aktív harci cselekmények. Ennek következtében számos belső-ukrajnai menekült Kárpátalját választotta ideiglenes letelepedése helyszínéül. A menekültáradat megpróbáltatást jelentett a kárpátaljai ellátórendszer számára. A köz- és felsőoktatási intézmé-

nyek távoktatásra álltak át, s az intézményekben menekülteket helyeztek el. A helyi összefogásnak, a külföldi segítségnek és az önkéntesek munkájának köszönhetően sikerült kezelni a váratlanul kialakult humanitárius szükséghelyzetet (Pallay, Markos, Fényes 2022).

Kutatásunk során a Beregszászi járásba érkező ukrainai háborús belső menekülteket kérdeztünk meg, olyan embereket, akiknek többsége még soha nem járt Kárpátalján, s valószínűleg nem is tervezett hosszabb tartózkodást Ukrajna legnyugatibb megyéjében. Elszállásolásukban kulcsfontosságú szerepet játszott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (a továbbiakban II. RF KMF). Az említett felsőoktatási intézmény összesen 711 belső-ukrainai menekültet fogadott, ebből 366 főt a beregszászi kollégiumaiban szállásoltak el. Kérdőíves kutatásunkat a II. RF KMF bázisán kezdtük, tőlük kiindulva a hólabdamódszer segítségével jutottunk el a járásban tartózkodó menekültekhez. A hólabdamódszernek köszönhetően kvantitatív kutatásunk adatbázisát 215 belső-ukrainai menekült választai képezik. A minta nem tekinthető reprezentatívnak, de fontos hangsúlyozunk, hogy kérdőívünket egy családból egy személy töltötte ki, így jóval több személyről nyújt információt. A lekérdezés 2022 tavaszán és nyarán történt (május–augusztus). A megkérdezettek döntő többsége (38,5%) Beregszász városában szállt meg, a környező települések iskoláiban, óvodáiban kevesebb menekültet tudtak fogadni. A kutatási mintában részt vevők elszállásolásának helyszínét Beregszászban és a Beregszászi járásban az alábbi ábra szemlélteti (4. ábra).

4. ábra: A kérdőívet kitöltők tartózkodási helye (%) (N=215)
Location of those filling out the questionnaire (%) (N=215)

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

Kutatásunk módszerül kérdőíves felmérés szolgált. A 14 zárt, illetve nyitott kérdést tartalmazó saját fejlesztésű kérdőív rákérdezett a személyek szocioökonómiai hátterére, a menekülés időpontjára, az érkező családtagok számára, az ideiglenes tartózkodási helyen történő foglalkozásra, a fogadó helyszínnel való elégedettségre, a jövőbeli tervekre s az ezeket meghatározó tényezőkre.

Az adatközlők döntő többsége (78%) nő. A férfi családtagok jelentős része hadköteles, ami megnehezíti az utazást, a megyehatárok átlépését. A kérdőív kitöltése során a kérdezőbiztosoknak több nő is jelezte, hogy családjuk férfitagjai a haza védelmében bevonultak a seregbe, s így csak a család nőtagjai tartózkodnak Kárpátalján. Életkori megoszlás szempontjából a válaszadók döntő többsége 35–44 év közötti, 21,6% pedig 25–34 év közötti. Feltehetően a fiatalabb korosztály könnyebben elhagyta otthonát, nyitottabb az újrakezdésre.

Chi-négyzet próbával megvizsgáltuk az életkor összefüggését a nemi hovatartozással, amelynek eredményeképpen elmondhatjuk, hogy a férfiak esetében felülreprezentált azok aránya, akik 55–64 év közöttiek (Adj. Resid.=2,1), illetve akik 65 év feletiek (Adj. Resid.=2,0). Mindennek hátterében az áll, hogy ők már nem katonakötelesek, szabadabban tudtak helyet változtatni.

2. táblázat: Az életkor és a nemi megoszlás összevetése (N=215)
Comparison of age and gender distribution (N=215)

Életkor szerinti megoszlás	Férfi	Nő	Chi-négyzet	Sig
15–24	0,0	4,2	6,836	0,033
25–34	24,1	24,1		
35–44	9,3	33,0		
45–54	11,1	43,8		
55–64	29,6	16,8		
65 fölött	25,9	15,7		

*Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

A megkérdezettek 22,5%-a egyedül indult útnak, esetükben különösen nehéz volt a döntés a családtagok otthonmaradása miatt. Kutatások igazolják, hogy a földrajzi mobilitás negatívan hat az egyének társadalmi tőkájére (Briggs 1997; Putnam 2000), különösen igaz ez egy olyan helyzetben, amikor egyik napról a másikra kell elhagyni az addigi lakóhelyet. Smart és Shipman rámutat arra, hogy bár a migráció negatívan hat a kapcsolati tőkére, de a családi kapcsolatok megtartása kiemelten fontos a szülőföldjüket elhagyók számára (Smart, Shipman 2004). Ezt igazolja, hogy a háborús cselekmények elől menekülők döntő többsége (77,5%) családjával együtt hagyta el otthonát. A családtagok közül leggyakrabban a gyerekekkel, szüleikkel és párjaikkal indultak el a háborús övezetekből, néhány esetben a nagyszülők unokáikkal érkeztek Kárpátaljára. Chi-négyzet próbával összevetettük a nemek összefüggését a „kivel érkezett” kérdésre adott válaszokkal. A férfiak esetében felülreprezentált azok aránya, akik egyedül érkeztek, míg

3. táblázat: „Kivel érkezett?” és a nemi megoszlás összevetése (N=215)
 “Who he/she came with?” and a comparison of the gender distribution (N=215)

Kivel érkezett?	Férfi	Nő	Chi-négyzet	Sig
Egyedül	40,7	19,4	10,515	0,002
Családdal	59,3	80,6		

*Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

a nők leginkább családjukkal hagyták el otthonaikat. E jelenséget magyarázza, hogy a mintában a nők nagyobb arányban voltak házások, mint a férfiak, s ahogy Gödri rámutatott, migráció esetén a nők körében erősebb a családdegysítésre való törekvés (Gödri 2005).

A menekült gyerekek 34,3%-a online tanult az otthoni iskolájában, ami arra enged következtetni, hogy szülei a hazatérést fontolgatják, s abban reménykednek, hogy gyermekeik a megkezdett iskolákban tudják folytatni a tanulmányait. A gyermekek 3,7%-a ugyanakkor a háború kitörése óta nem vett részt oktatásban, szülei valószínűleg bizonytalanok a jövőt illetően, és ideiglenes tartózkodási helyükön nem iskolázták be gyermekeiket. Az adatközlők 2%-a arról nyilatkozott, hogy valamelyik helyi tanintézménybe íratta be gyermekét, esetükben valószínűsíthető, hogy már nem kívánnak visszatérni eddigi lakhelyükre. A megkérdezettek 60%-a pedig úgy nyilatkozott, hogy nincs vagy még nem iskolás-korú a gyereke.

Kutatásunk során feltérképeztük, hogy Ukrajna mely részeiről érkeztek a belső menekültek. A Beregszászi járásban elszállásolt válaszadók jelentős része, 73 fő (29,8%) Harkivból, 20%-uk a fővárosból, 12,2% pedig Donyeckből jött Kárpátaljára. Ezenkívül jelentős számban érkeztek Mariupolból, Luhanszkból, Dnyiproból, Kramatorszkból, Mikolajivból (5. ábra).

A megkérdezettek 14,5%-a már 2022 februárjában, közvetlenül a háború kitörését követően elhagyta otthonát. A válaszadók közel fele (47,5%) márciusban érkezett Kárpátaljára, 25%-uk áprilisban menekült, ezt követően csökkent a menekültáradat (6. ábra).

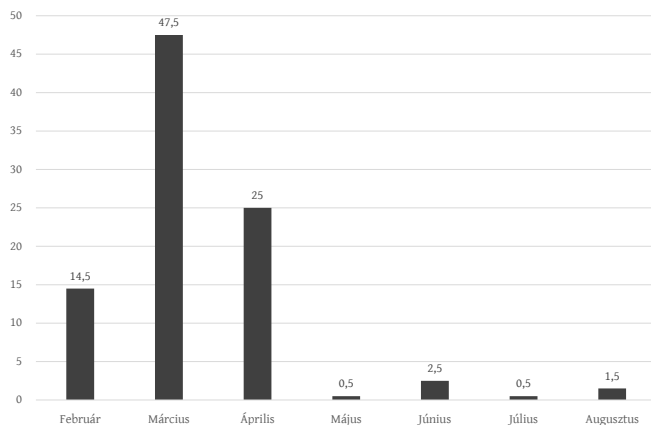
A menekülés időpontja és a lakóhely között szignifikáns összefüggés ($p=0,000$) tapasztalható. A februárban érkezők között erősen felülreprezentált (Adj. Resid.=4,9) azok aránya (55,2%), akik a fővárosból, Kijevből érkeztek. A márciusban érkezők körében felülreprezentált (Adj. Resid.=2,1) azok aránya, akik Harkivból, Liszicsanszkból, Irpinyből, Kramatorszkból, Mariupolból érkeztek. Az belső menekültek első csoportjai olyan településekről érkeztek Kárpátaljára, amelyeket a háború kezdetén ért támadás. Az elhúzódó háború nem csupán a háborús övezetből érkezőkre hatott, a nyári hónapokban már azokból a nyugati megyékből is érkeztek, ahol nem folytak aktív harci cselekmények, ezek között említhető Lviv, Zsitomir, Vinnyica.

5. ábra: A belső menekültek származási helye
Place of origin of internally displaced persons

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

6. ábra: A menekültek érkezésének dátuma (%)
Date of arrival of refugees (%)

Forrás: kérdőíves kutatásunk alapján saját szerkesztés

A válaszadók közel fele (49,8%) vonattal, 42,4% saját autóval, 7,8% pedig busszal érkezett. Chi-négyzet próbával megvizsgáltuk a közlekedési eszköz és az életkor összefüggését. A 65 év fölöttiek esetében erősen felülreprezentált azok aránya, akik vonattal utaztak, a 45–54 év közöttiek pedig legnagyobb arányban autóval érkeztek Kárpátjára (4. táblázat).

Az iskolai végzettség tekintetében kiemelhetjük, hogy a kutatásban részt vevő belső menekültek közel fele (48,6%) felsőfokú végzettségű, míg 6,9% (17 fő) doktori (PhD) fokozatot is szerzett, közülük többen professzori címmel is rendelkeznek. Ez annak tulajdonítható, hogy kutatási mintánk jelentős részét a II. RF

4. táblázat: Az életkor és a „Milyen járművel érkezett?” kérdés összevetése (%) (N=211)
 Comparison of age and the question "Which vehicle did you arrive by?" (%) (N=211)

Mivel érkezett?	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65 fölött	Chi-négyzet	Sig.
Vonattal	75,0	49,1	51,9	29,2	54,2	65,7	24,517	0,006
Busszal	0,0	9,4	7,8	6,2	20,8	0,0		
Autóval	25,0	41,5	40,3	64,6	25,0	34,3		

*Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Forrás: kérdőíves felmérésünk alapján saját szerkesztés

KMF bázisán tartózkodó menekültek képezték, és a beregszászi főiskola számos ukrajnai partnerintézményben dolgozó oktató és kutató elszállásolását segítette.

Nyílt kérdésként rákérdeztünk a belső menekültek szakmájára. A válaszadók számos, különböző területhez tartozó szakmát jelöltek meg, melyeket négy kategóriába csoportosítottunk. A megkérdezettek döntő többsége (78,7%) a szolgáltatói szférában (jelentős részük pedagógus), 13,6% az iparban, 5,4% a kutatói-fejlesztői szférában, 2,3% pedig a mezőgazdasági ágazatban dolgozik.

A mezőgazdasági szférában dolgozók mindegyike elhelyezkedett Kárpátalján, ami nem meglepő, hiszen ebben az ágazatban nem kivitelezhető az online munkavégzés. Az ipari területen tevékenykedők közel fele (45,2%) új munkát talált jelenlegi tartózkodási helyén, 25,8% online dolgozik a régi munkahelyén, 29% pedig önkéntes munkavégzést vállalt. A szolgáltatói szférában dolgozók 43,9%-a elhelyezkedett Kárpátalján, 36,1% online dolgozott a régi munkahelyén, míg 20% önkéntes munkával foglalkozott. A kutatói és fejlesztői ágazatban tevékenykedők fele elhelyezkedett Kárpátalján, 30% online dolgozott a régi munkahelyén, 20% pedig önkénteskedett.

Kutatásunk során feltérképeztük, hogy a háborús belső menekültek mennyire elégedettek a kárpátaljai adottságokkal és a helyi körülményekkel. A megkérdezettek jelentős része (91%) a vidék természeti adottságaival volt a leginkább elégedett, míg 80% a nemzetiségi sokszínűséggel, 74,3% pedig a nyelvi sokszínűséggel teljes mértékben elégedett. A karitatív szervezetek és a helyi lakosok segítségnyújtásával 71% bizonyult teljes mértékben elégedettnek. A legalacsonyabb elégedettségi mutatók a szállással és a helyi hatóságok segítségnyújtásával kapcsolatban születtek.

A Kárpátalján tartózkodó belső-ukrajnai menekültek jövőre vonatkozó terveinek egyik döntő kérdése, hogy a továbbiakban hol tervezik életüket. A megkérdezettek jelentős része (70,6%) vissza szeretne térni otthonába, valamennyien kiemelték azonban, hogy erre csak akkor kerül sor, ha elcsitulnak a harcok, és biztonságos körülmények között térhetnek haza. 22,9% arról vallott, hogy Kárpátalján szeretnének letelepedni. Többen hangsúlyozták, hogy nekik már nincs hová hazamenniük, mert lerombolták az otthonukat, 6,5% pedig úgy nyilatkozott, hogy csak ideiglenesen tartózkodnak Kárpátalján, de már nem szeretnének, vagy

nem tudnak hazatérni. Ők külföldön képzelik el jövőjüket.

Chi-négyzet próbas eredményeink arról tanúskodnak, hogy a jövőre vonatkozó tervek szignifikáns összefüggésben ($p=0,008$) állnak a származási hellyel: Mariupol, Luhanszk, Odessza, Kramatorszk, Donyeck megye lakosai nem kívánják hazatérni. Látható, hogy azok a menekültek, akik olyan területről érkeztek, ahol továbbra is aktív harcok dúlnak, illetve orosz megszállás alatt állnak, nem terveznek vagy nem is tudnak visszatérni otthonaikba.

Kutatásunk során megvizsgáltuk, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásoló erővel hatnak a menekültek jövőbeli terveire. Az elégedettségi mutatók mentén öt helyen mutatható ki szignifikáns eltérés a jövőterveket illetően. Az adatok azt bizonyítják, hogy akik átlag feletti mértékben elégedettek a szállással, a helyi hatóságok, a lakosság és a jótékonyági, karitatív szervezetek segítségnyújtásával, valamint a nemzetiségi sokszínűséggel, Kárpátalján szeretnének maradni. A legkevésbé elégedettek csak ideiglenesen tartózkodnak Kárpátalján, amint lehetőségük nyílik, külföldön szeretnének véglegesen letelepedni.

5. táblázat: A jövőtervek összevetése az elégedettségi mutatókkal (N=215)
Comparison of future plans with satisfaction indicators (N=215)

	Hazatérni	Kárpátalján maradni	Külföldre menni	Átlag	F	Sig
Szállás	4,47	4,53	3,81	4,44	5,002	0,007
Helyi hatóságok segítségnyújtása	4,15	4,26	3,37	4,12	3,275	0,040
Segítségnyújtás helyi lakosoktól	4,53	4,69	3,87	4,52	5,124	0,007
Karitatív szervezetek segítségnyújtása	4,38	4,64	3,88	4,31	3,010	0,051
A vidék nemzetiségi sokszínűsége	4,70	4,83	4,31	4,71	4,157	0,017

Forrás: kérdőíves felmérésünk alapján saját szerkesztés

Összefoglalás

Kutatásunk célja elsősorban az volt, hogy megvizsgáljuk, hányan menekültek el Ukrajna területéről, hányan vannak a belső menekültek, hányan és kik menekültek az orosz-ukrán háború következtében Kárpátalja magyar-ukrán határ menti térségébe. Kutatói munkánk alapadatait az ENSZ Menekültügyi Bizottságának és Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának adatai, a Kárpátaljai Megyei Katonai Adminisztráció közleményei és a kérdőíves kutatás nyújtották. A következőkben kutatásunk főbb eredményeit foglaljuk össze.

Ukrajna jelen lévő lakosságának száma Ukrajna Állami Statisztikai Hivatalának adatai alapján 2022. január 1-re vonatkozólag 41,17 millió fő volt, azonban figyelembe véve, hogy egy 2019-es kutatás a statisztikai hivatal 42,15 milliós adataival szemben 37,29 millió főre becsülte az ország területén tartózkodók számát, okunk van feltételezni, hogy 2022-ben sem lehetett magasabb a jelen lévő lakosság száma 36,5 millió főnél.

Az orosz-ukrán háború következtében 2023. március 14-én 8,11 millió ukrán állampolgár tartózkodott külföldön, ennek ismeretében 2023 márciusára vonatkozólag Ukrajna jelen lévő lakosság száma 28–30 millió főre tehető.

A belső menekültek száma 5,35 millió fő, a háború következtében 13,5 millió fő még mindig távol él az otthonától. Kárpátalján 350 ezer belső menekült tartózkodik, ebből 150 ezret hivatalosan is nyilván tartanak a kistérségi hivataloknál. A legtöbb belső menekült Kárpátalján belül Ungvárra és Munkácsra érkezett. A Kárpátalján elszállásolt menekültek elsősorban azokról a településekről jöttek, ahol aktív háborús események zajlanak, és amelyek orosz megszállás alatt állnak, idővel azonban a nyugati megyékből is megjelentek menekültek.

A Beregszászi járásban elszállásolt menekültek döntő többsége nő, magas a diplomával és a PhD-fokozattal rendelkezők aránya, ami azzal magyarázható, hogy a II. RF KMF kollégiumaiban a felsőoktatási partnerintézmények munkatársait szállásolták el.

A Beregszászi járásban megkérdezett menekültek döntő többsége elégedett a helyi körülményekkel; annak ellenére, hogy a megkérdezettek többnyire kollégiumokban, oktatási intézményekben és azok tornatermeiben szállásolták el, elégedettek és hálásak voltak.

A menekültek jelentős része a háború befejeztével tervezi a hazatérést, jövőbeli terveiket a kárpátaljai tartózkodás során tapasztalt elégedettség, a származási hely és a háború várhatóan pozitív kimenetele befolyásolja.

Mivel Kárpátalján több százezer menekültet tartottak számon, a 215 fős adatbázis nem tekinthető reprezentatívnak, ám hiteles képet ad arról, hogy miként vélekednek a magyar nyelvterületre érkező menekültek a helyi viszonyokról. Kutatásunk betekintést nyújt azon belső-ukrajnai menekültek helyzetébe, akik a háború miatt arra kényszerültek, hogy elhagyják otthonaikat, és Kárpátalján leltek menedéket.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjában valósult meg a 2022-es évi Domus intézményi működési pályázat keretén belül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki a Magyar Tudományos Akadémiának a támogatásáért.

Irodalom

- Aroche, J., Coello, M. J. (2004): Ethnocultural Considerations in the Treatment of Refugees and Asylum Seekers. In: Wilson, J. P., Droždek, B. (eds.): *Broken Spirits. The Treatment of Traumatized Asylum Seekers, Refugees, and War and Torture Victims*. Brunner – Routledge, New York – Hove, 53–81.
- Binder, S., Tošić, J. (2005): Refugees as a Particular Form Transnational Migrations and Social Transformations: Socioantropological and Gender Aspects. *Current Sociology*, 4., 529–742. <https://doi.org/10.1177/0011392105052717>
- Briggs, X. (1997): Moving Up Versus Moving Out: Neighborhood Effects in Housing Mobility Programs. *Housing Policy Debate*, 1., 195–234. <https://doi.org/10.1080/10511482.1997.9521252>
- Dobó G., Gönczi R., Kovács B., Marsai V., Párducz Á., Pényváltó N., Sayfo O., Tárik M., Tóth B., Tóth K., Vargha M. (2022): Ukrajnai menekültek és helyzetük az Európai Unióban. *Horizont 2022/21. Migrációkutató Intézet* <https://www.migraciokutato.hu/2022/08/09/horizont-2022-21-ukrajnai-menekultek-es-helyzetuk-az-europai-unioban/> (Letöltés: 2022. 11. 24.)
- Fedinec Cs., Font M., Szakál I., Varga B. (2021): *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Társadalomtudományi Kutatóközpont, Gondolat Kiadó, Budapest
- Gödrö I. (2005): Nők és férfiak a migrációs folyamat különböző szakaszaiban. A magyarországi bevándorlás a nemek perspektívájából. In: Nagy I., Pongrácz T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI Ifjúsági, Családiügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 149–164. <http://life.ko.net.ua/?p=136971> (Letöltés: 2022.10. 08.)
- Internal displacement monitoring centre (2023): *GRID 2023*. https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/IDMC_GRID_2023_Global_RepRep_on_Internal_Displacement_LR.pdf#page=8 (Letöltés: 2023. 08. 09.)
- Kocsis, K., Rudenko, L., Schweitzer, F. (eds.) (2008): *Ukraine in Maps*. Institute of Geography National Academy of Sciences of Ukraine, Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Kyiv–Budapest
- Molnár D. I. (2018): *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. MTA TK Kisebbség-kutató Intézet, Kalligram, Budapest (Regio könyvek)
- Nemzetközi Migrációs Szervezet (2023a): *Міжнародна Організація з Міграції, 2023: Звіт про повернення в Україні. 23 січня 2023 року*. <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-povernennya-ukraini-16-23-sichnya-2023-roku> (Letöltés: 2023. 02. 11.)
- Nemzetközi Migrációs Szervezet (2023b): *Міжнародна Організація з Міграції, Україна — базова оцінка території зареєстрованих ВПО – підсумки 20 туру (січень 2023)* <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-bazova-ocinka-teritorii-zareestrovanih-vpo-pidsumki-20-turu-sichen-2023?close=true> (Letöltés: 2023. 02. 11.)
- Pallay K., Markos V., Fényes H. (2022): Kárpátaljai fiatalok önkéntes tevékenysége a 2022-es orosz–ukrán háború idején. *Önkéntes Szemle*, 4., 3–26. <https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2022.4.3-26>
- Putnam, D. R. (2000): *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- Schimmel, N. (2022): Trapped by Sovereignty: The Fate of Internally Displaced Persons and Their Lack of Equal Human Rights Protection under International Law. *World Affairs*, 3., 500–529. <https://doi.org/10.1177/00438200221104498>
- Smart, C., Shipman, B. (2004): Visions in monochrome: families, marriage and the individualization thesis. *The British Journal of Sociology*, 4., 491–509. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00034.x>
- Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala (2022): *Population by region (by estimate) as of February 1, 2022. Average annual populations in January 2022*. www.ukrstat.gov.ua. (Letöltés: 2022. 11. 26.)
- UNHCR (2012): *A menekültek védelme és az UNHCR szerepe*. UNHCR Közép-Európai Regionális Képviselete, Budapest (Letöltés: 2023. 02. 21.)
- UNHCR (2022): *Ukraine refugee situation*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Letöltés: 2023. 03. 15.)

- Zakarpattya online (2022): *Закарпаття онлайн. На Закарпатті зареєструвалися близько 154 тисячі вимушених переселенців. 28 вересня 2022р.* <https://zakarpattya.net.ua/Zmi/223272-Na-Zakarpatti-zareiestruvalysia-blyzko-154-tysiachi-vymushenykh-pereselentsiv> (Letöltés: 2022. 10. 30.)
- Саріогло, В., Дубілет, Д., Вернер, І., Пацера, К., Данюк, М., Чертов, О., Прлікарчук, П. (2020): *Оцінка чисельності наявного населення України. З деталізацією до рівня регіонів.* Державна служба статистики України, Київ

A kárpátaljai görögkatolikusok népességföldrajzi mutatói a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 2022-es sematizmusa alapján

Population Geographic Indicators of the Transcarpathian Greek Catholics Based on the 2022 Schematism by the Munkács (Mukachevo) Greek Catholic Diocese

TÓTH ATTILA, FODOR GYULA, BERGHAUER SÁNDOR

TÓTH Attila: PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.; adjunktus, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; 90202 Ukrajna, Kárpátalja, Beregszász, Kossuth tér 6.; toth.attila@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8620-2567>

FODOR Gyula: docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; 90202 Ukrajna, Kárpátalja, Beregszász, Kossuth tér 6.; fodor.gyula@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9971-8068>

BERGHAUER Sándor: docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; 90202 Ukrajna, Kárpátalja, Beregszász, Kossuth tér 6.; berghauer.sandor@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3832-2692>

KULCSSZAVAK: görögkatolikus; sematizmus; népesség; Kárpátalja

ABSZTRAKT: Ukrajna népességének vallási szerkezete mindig is számos kérdést vetett fel, nem kivétel ez alól Kárpátalja sem. A szovjet időszak kezdetétől hiányoznak pontos és használható adatok a felekezeti összetétellel kapcsolatban, és a független Ukrajnában az eddig első és egyetlen népszámlálás során sem kérdeztek a népesség vallásosságára és vallási hovatartozására. A homály eloszlása érdekében több kutató is készített becsléseket, amelyeket eltérő módon ítélték meg.

Jelen tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy meghatározzuk a görögkatolikusok lélekszámát és részarányát a vidék népességén belül. A kutatás alapjául a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 2022-es sematizmusában közreadott adatok szolgáltak, amelyeket egy részletesen vázolt becslési módszer segítségével alakítottunk használható, elemezhető formába. Bemutatjuk továbbá a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye rövid történelmét és a sematizmusokkal kapcsolatban legfontosabb információkat.

Vizsgálataink eredményei alapján kijelenthetjük, hogy 2021-ben a megyében közel 240 ezer görögkatolikus élt. Területi elhelyezkedésüket tekintve, zömében a határ menti részeken és a megye három legnépesebb városa környékén tömörülnek. A görögkatolikusok össznépességen belüli arányát tekintve már egy kicsit más kép tárul elénk, ugyanis egyes hegyvidéki területek lakosságán belül jelentős a görögkatolikusok aránya, igaz e vidékeken az össznépesség száma is alacsonyabb.

Attila TÓTH: PhD student, Doctoral School of Earth Sciences, Faculty of Sciences, University of Pécs; 7624 Pécs, Ifjúság str. 6.; assistant professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth sq. 6., 90202-Berehove, Transcarpathia, Ukraine; Toth.attila@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8620-2567>

Gyula FODOR: associate professor, Department of Earth Science and Tourism, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth sq. 6., 90202-Berehove, Transcarpathia, Ukraine; fodor.gyula@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9971-8068>

Sándor BERGHAUER: associate professor, Department of Earth Science and Tourism, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth sq. 6., 90202-Berehove, Transcarpathia, Ukraine; berghauer.sandor@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3832-2692>

KEYWORDS: Greek Catholic; schematism; population; Transcarpathia

ABSTRACT: *The religious structure of the population of Ukraine has always raised several questions, and Transcarpathia is not an exception in this respect either. Precise and reliable data on the population's denominational composition have been missing since the beginning of the Soviet era, and questions targeting them were omitted from the questionnaires of the only-so-far census in the history of independent Ukraine as well. Aiming to fill this gap, numerous researchers have performed estimations in the past, whose results were received with varied scientific and political adjudication.*

In the present study we attempt to define the numbers and proportions of the Greek Catholics within the total population of the region. The underlying data for the research were those in the 2022 schematism of the Munkács (Mukachevo) Greek Catholic Diocese (regarding the 2021 conditions), which we have converted into a usable format by an estimation method drawn in details in the study itself. Furthermore, we have presented a short introduction to the history of the Munkács (Mukachevo) Greek Catholic Diocese in line with the most important information concerning the schematisms themselves.

Based on the results of our investigation we can state that almost 240 thousand Greek Catholics lived in Transcarpathia in 2021. As to their spatial distribution, they were concentrated in the border region as well as in the neighbourhood of its three largest cities. Regarding their proportions within the total population we can notice that the ratio of Greek Catholics is particularly high in the mountainous territories of Transcarpathia, admitting that the numbers of the total population are much lower there than in the lowland sections.

Bevezetés

Kárpátalja területére alapvetően és régtől fogva jellemző a vallási sokszínűség (Berghauer 2010); a régió területén jelenleg négy nagyobb és több kisebb vallási felekezet osztozik. A mai Kárpátalja területén élő népesség számának alakulásával, valamint a nemzetiségi összetétel változásaival már eddig is számos publikáció foglalkozott. Fontos megemlítenünk Molnár József és Molnár D. István közös és egyéni kutatásait (Molnár, Molnár D. 2005; Molnár 2009; Molnár D. 2018), amelyek eredményeként átfogó munkák készültek a vidék népességföldrajzi és demográfiai viszonyairól. E kutatások elsődlegesen a népesség és az egyes nemzetiségek térbeli eloszlásának sajátosságaival foglalkoztak.

A régió vallási szerkezetére vonatkozó információk már jóval szűkebbre szabtak. Kocsis Károly és Tátrai Patrik kiterjedt vizsgálatokat végeztek és végeznek a teljes Kárpát-medence, így Kárpátalja etnikai és vallási szerkezetének tárgyában is (Kocsis, Tátrai 2021). A további kutatások között különleges helyet foglalnak el Tátrai Patrik, Molnár József, Kovály Katalin és Eröss Ágnes eredmé-

nyei a Summa 2017 felmérés alapján (Tátrai et al. 2020), amelyek értékes adatokat szolgáltatnak a kárpátaljai magyarság demográfiai jellemzőiről (még ha az eredmények nem is vetíthetők ki a jelenlegi megye teljes népességére). Szükséges megemlítenünk továbbá Ft. Marosi István atya munkásságát, aki átfogó kutatásokat végez a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye múltjáról és jelenéről, elsősorban a történelemtudomány, nem pedig a vallásföldrajz szemszögéből (Marosi 2014).

Kutatásunk alapvető célja a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő, és egyben a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéhez tartozó települések görögkatolikus népességszámának és a felekezet vallási térszerkezetének meghatározása a 2022-es egyházmegyei sematizmusban közölt adatok alapján. A kutatást annál is időszerűbbnek tartjuk, mivel a mai Kárpátalja területén élő népesség vallási megoszlására vonatkozó hiteles adatok 1941 óta nem állnak rendelkezésre. A szovjethatalom ateista politikájának szellemében ugyanis évtizedekig nem volt igény a lakosság vallási hovatartozásának felmérésére, és, sajnos, az eddigi egyetlen ukrainai népszámlálás (2001) során is kihagyták az ívekből az erre vonatkozó kérdéseket.

A kárpátaljai görögkatolikus egyház történetéről

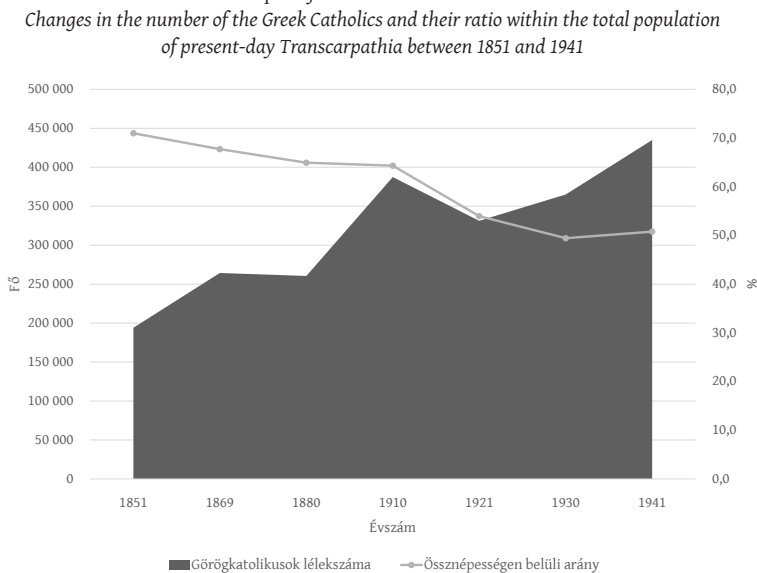
A Munkácsi Ortodox Püspökség 63 ruszin papja 1646. április 24-én ünnepélyes keretek között tett hűsége XI. Ince pápának az ungvári vár templomában, és ezzel Magyarország Északkeleti-Felvidékén is hivatalosan megalakult a görögkatolikus egyház. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye azonban csak több mint egy évszázaddal később, az egri püspökség fennhatósága alá rendelve, 1771-ben szervezték meg. Később, az Eperjesi Egyházmegye 1823-as és a Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-es megalakításával egy-egy rész levált belőle, s az így átalakított egyházmegye elnyerte mai kiterjedését, immáron kizárólag Kárpátalja területén belül (B. Papp 1996).

Az egyházmegye megszervezésében és önállósulásában nagy érdemeket szerzett De Camelis János József püspök, aki lerakta a Máramaros vármegyei huculok uniójának alapjait, melynek eredményeként a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség joghatósága kiterjedt az említett területre is. Bacsinszky András püspök hivatali ideje alatt pedig a görögkatolikus papság jogilag, anyagilag, valamint presztízsét tekintve is teljesen egyenjogúvá vált a római katolikuséval. Ezen túl, Bacsinszky püspök a magyar görögkatolikusok anyanyelvű liturgikus törekvéseit is támogatta, ugyanakkor nagymértékben hozzájárult a ruszin irodalmi nyelv kifejlődéséhez is (Hodinka 1910).

A görögkatolikusok lélekszámának és össznépességén belüli arányának 1851-1941 közötti változását a mai Kárpátalja területén az 1. ábra mutatja be.

Az első modern magyarországi népszámlálást 1869-ben tartották, de már korábban is készültek adatgyűjtő jellegű összeírások. Ezek közé tartozik Fényes Elek 1851-ben kiadott Magyarország geográfiai szótára, amelynek segítségével

1. ábra: A görögkatolikusok lélekszámának és össznépségen belüli arányának változása a mai Kárpátalja területén 1851-1941 között

Forrás: *Kepecs (2000), Sebők (2005), Tóth, Fodor, Berghauer (2023) alapján saját szerkesztés*

megpróbálkoztunk a mai Kárpátalja területén elhelyezkedő települések vallási szerkezetére vonatkozó adatok összegyűjtésével és elemzésével, különös figyelmet fordítva a görögkatolikusokra.

Az 1851-es adatok szerint a mai Kárpátalja területén 194 ezer görögkatolikus élt, akik az akkori lakosság 71%-át alkották. A vizsgált időszak alatt folyamatosan növekedett a görögkatolikusok lélekszáma, ennek ellenére az össznépségen belüli arányuk folyamatosan csökkent. Ennek fő oka az izraelita népesség számának gyors (a görögkatolikusokét meghaladó) ütemű növekedése volt, 1921-ig ugyanis a többi nagyobb felekezet (református, római katolikus, evangélikus) arányértékei nem növekedtek.

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a mai Kárpátalja területén összesen 387 ezer görögkatolikus élt, akik a vidék akkori teljes népességének 64,4 %-át alkották. A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-es megalakítása előtt a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség 320 parókiára terjedt ki, ebből 265 földrajzilag az általunk vizsgált területhez tartozott (Grigássy 1913).

Miután Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták, az új hatalom képviselői nem vezettek be semmilyen korlátozó intézkedést a különböző vallási identitású lakosok számára, mindenkinek megengedték a szabad vallásgyakorlást. Ezzel együtt az 1921-es népszámlálás adatai alapján a mai Kárpátalja területén 331 ezer görögkatolikus élt, ami az 1910-es adatokhoz képest 15%-os csökkenést jelent, és ami döntően három tényezővel magyarázható: az I. világháború okozta embervesztéssel, a magyar (részben görögkatolikus) népesség elvándorlásával, illet-

ve a skizmatikus mozgalom felerősödésével. E mozgalom Máramaros vármegye románok lakta délkeleti részéből indult, majd áterjedt a ruszin lakosságú vidékekre is. A skizma lényege a görögkatolikus ruszinok tömeges áttérése eredeti vallásukra, a pravoszláviára (ortodoxiára). A mozgalom a Nagyág völgyében számos települést érintett, de leghatározottabban a Huszt melletti Iza község állt ki az áttérés mellett. A mozgalom Máramaros megyéből hamarosan áterjedt a szomszédos Beregre is, ahol Nagylucska lakóira hatott leginkább (Gönczi 2008).

Bár 1921-től kezdve a görögkatolikusok lélekszáma folyamatos növekedést mutatott a vidéken, össznépszerűségeen belüli arányuk folyamatosan csökkent, és az 1941-es népszámlálás idején a lakosság már alig 50,8%-a vallotta magát görögkatolikusnak.

Közel két évszázadnyi békés működés után, a II. világháborút követően a Kárpátalját bekebelező szovjet birodalom átfogó támadást indított a görögkatolikus egyház ellen. Az akkori püspököt, Romzsa Tódort 1947-ben meggyilkolták, 1949-ben pedig az egyházközségek mindegyikét beolvasztották a Moszkva központú pravoszláv egyházba. Azt a 129 görögkatolikus papot, akik nem voltak hajlandók csatlakozni a pravoszláv egyházhoz, 1949-1950 folyamán, három hullámban a Gulag koncentrációs táboraiba hurcolták, a Szovjetunió egész területén (Bendász 1999).

1945 után Kárpátalja településein egyre érzékelhetőbbé vált az a szovjet állami politika, amely célirányosan az egyházak ellen irányult. Megtiltottak minden addig engedélyezett vallási összejövetelt, a görögkatolikus egyházközségek papjait hazaárulónak bélyegezték és a Szovjetunió ellenségeinek nyilvánították. A legtöbb görögkatolikus papot 25 év kényszermunkára ítélték, de 1956-ban többségük amnesztiát kapott és hazatérhetett. A szovjet vezetés megtiltotta a papoknak az anyakönyvek vezetését, bár titokban sokan folytatták azt. Az újszülötteket a papok csak titokban keresztelheték meg, továbbá tilos volt a gyerekeket hittanórára járatni.

A görögkatolikus egyház azonban nem szűnt meg létezni, csak illegalitásba vonult. Mintegy 50–60 görögkatolikus papnak ugyanis sikerült elkerülnie az elhurcoltatást. Ők már 1949-ben megszervezték az illegalitásban folytatott egyházi munkát. Az 1956-os amnesztia után hazatért papok később tovább bővítették ezt a tevékenységet. A gorbacsovi „peresztrojka” idején, 1989-ben visszaállították a görögkatolikus egyház törvényes működését, és engedélyezték Kárpátalja összes településén. Az érintett görögkatolikus egyházközségek egy része visszakapta egykori templomát, és ettől kezdve szabadon gyakorolhatja vallását (Botlik 1997).

Az egyházmegyei sematizmusokról és összeírásokról

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye parókiáinak története szempontjából a legjelentősebb forrásnak a sematizmusok és az egyházi összeírások tekinthetők.

A Magyar Királyság északkeleti részén élő görögkatolikusság körében a Munkácsi Egyházmegye 1771-es megalakítása előtt és után is készültek egyházi összeírások, azonban nem mindegyik jelent meg nyomtatásban. A Munkácsi Egyházmegye 1949-es eltörléséig összesen 36 nyomtatásban megjelent egyházmegyei adatfeldolgozást ismerünk. Ezek között az 1938-ban kiadott sematizmus eddig ismeretlen okokból csak az egyházmegye általános információit, valamint az egykori Beregszászi Esperesi Kerület parókiáinak adatait rögzíti (Marosi 2014). A Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport munkájának eredményeként ezek digitalizált formában is hozzáférhetőek (byzantinohungarica.com). Ezekon kívül a közelmúltban a Bendász-hagyatékából is előkerült egy sematizmus, amely a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye felszámolása előtti utolsó, 1947-ben készült egyházmegyei összeírás adatait tartalmazza (Marosi 2020).

A fentiek alapján két évszázad folyamatai követhetőek nyomon a demográfiai, vallási, etnikai adatok tükrében, de az iratok gazdag információforrásai a falvak történetének, földrajzi leírásának, papjaik, kántortanítói, egyházi iskoláik és templomaik működésének is. Az első nyomtatásban megjelent egyházi összeírás 1747-ben készült, Olsavszky Manuel Mihály püspök szorgalmazására. Emellett a Munkácsi Görögkatolikus Püspöki Levéltár Beregszászban őrzött anyagában is található még jelentős számú, különböző céllal elkezdett összeírás az egyházmegye parókiáiról, melyek akár további kutatásokra is alkalmasak (Marosi 2014).

A sematizmusok közös jellemzője, hogy egy adott egyházmegyét illetően az egyházi adminisztráció felépítésére, az egyházmegyei intézményekre és vezetőikre, a szerzetesrendekre és a papnövendékekre vonatkozó legalapvetőbb adatokat egyaránt rögzítik. Főesperesi és esperesi kerületenként veszik számba a parókiákat és fliákat, ezek templomait és titulusaikat, a 19. század elején pedig egy ideig a templomok kegyurait is. Az összeírások kezdetben minimális információt tartalmaztak, de az idő előrehaladtával a hívek lélekszámának jelölésén túl a templomok titulusaira, a parókiák elnevezésére, az éppen aktuális kegyúrra, a parókia más, világi szempontból jelentős függőségére vagy éppen függetlenségére, felekezeti iskola jelenlétére, annak tanulói létszámára, a községben lévő egyéb felekezetek lélekszámára, a 19-20. század fordulóján pedig a közösség és az egyházközség történetére vonatkozó minimális adatokkal is szolgálnak (Marosi 2014).

A görögkatolikus egyház 1989-es visszaállítását követően két sematizmus látott napvilágot. Az első 2002-ben jelent meg, Szemedi János püspöksége alatt (Sematizmus 2002). Ezt a kiadványt azonban nem lehet teljes mértékben sematizmusnak tekinteni, mivel mindössze 48 oldalon közli a kárpátaljai görögkatolikusok rövid történetét, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökeinek névsorát, az egyházmegyéhez tartozó egyházközségeket, azok áldozópapjainak elérhetőségeit, továbbá a szerzetesi rendek és tömörülések elhelyezkedését. A második újkori sematizmus 2022-ben jelent meg. Ez egy jóval terjedelmesebb (több száz oldalas) kiadvány, amely az egyház és az egyházmegye történetén kí-

vül bemutatja az egyházi vezetés neves alakjait, az egyházmegye adminisztratív szerkezetét, tételesen elkülönítve a főesperességeket és esperességeket a 2021-es állapotnak megfelelően. Mindegyik egyházközséget bemutatja, megnevezi az áldozópapot, a családok számát, illetve a település teljes népességszámát is (utóbbi zömében a 2001-es népszámlálás adatai alapján). Ezen felül számos egyházközség történelmi krónikáját is bemutatja, kiegészítve a hozzájuk szorosan kötődő egyházi személyek életútjával. Emellett közlésezi az egyházmegyéhez tartozó papok, szerzetesi rendek, egyházi intézmények listáját is, elérhetőségeikkel együtt.

Kutatásmódszertan

A 2022-es sematizmus az egyházközségek lélekszámát nem főben, hanem a családok számában adja meg. Annak érdekében, hogy a görögkatolikusok lélekszámával kapcsolatban hitelt érdemlő becslést készítsünk, használnunk kell a Kárpátalja egészére vonatkozó demográfiai adatokat is. Mivel a statisztikai nyilvántartás nem használja a család fogalmát, így az ehhez legközelebb eső „háztartások” kategória átlagos népességszám-mutatóit vettük figyelembe.

A 2022-es statisztikai évkönyv adatai szerint Kárpátalján egy háztartásban átlagosan 3,49 fő él. Mivel vidékünk Ukrajna legalacsonyabb urbanizációs mutatóival rendelkezik, ezért feltételeztük, hogy jelentős különbségek vannak a városi (városok és városi típusú települések), illetve a falusi háztartások átlagos lélekszámában. A statisztikai évkönyv nem közli ugyan az említett adatokat, de a közölt információk alapján mégis meghatározható mind a városi, mind a falusi települések átlagos háztartáslélekszáma. A kiadványban szerepel a megye összes (351,8 ezer) háztartásának mutatója, továbbá azt is feltünteteti, hogy ezek százalékosan hogyan oszlanak meg a városi (40,7%) és a falusi (59,3%) lakókörnyezet között (Закарпаття 2022). A fenti adatok alapján sikerült meghatároznunk, hogy a városi lakókörnyezetben 143,2 ezer háztartás, míg a falvakban 208,6 ezer háztartás található. A statisztikai kiadvány emellett részletesen közli a városi (458,2 ezer fő) és a falusi (783,4 ezer fő) lakókörnyezetben élő lakosság lélekszámát is. Így a lakosságszám és a háztartások számának elosztása alapján megállapíthatjuk, hogy a városi lakókörnyezet háztartásaiban átlagosan 3,2 fő él, míg a falusi környezetben ez a mutató 3,75 fő.

A sematizmusban szereplő adatokat a Microsoft Excel táblázatkezelő szoftver segítségével rendszereztük. A létrejött adatbázist az ArcGIS 10.1 térképszerkesztő programba interpretáltuk, ezáltal lehetőséget teremtettünk tematikus térképek létrehozására is.

Eredmények

A vizsgálat során összesen 406 egyházközség és nyolc szerzetesi közösség adatait vizsgáltuk, amelyek Kárpátalja 329 településén működnek. A legtöbb egyházközséget (142) 2021-ben a Munkácsi Főesperesség foglalta magába. Igaz, az Ungvári Főesperességhez is csak eggyel kevesebb (141) tartozott, míg a Huszti Főesperesség 123 egyházközséggel rendelkezett. A Főesperességek nyolc-kilenc esperesi kerületre tagolódtak.

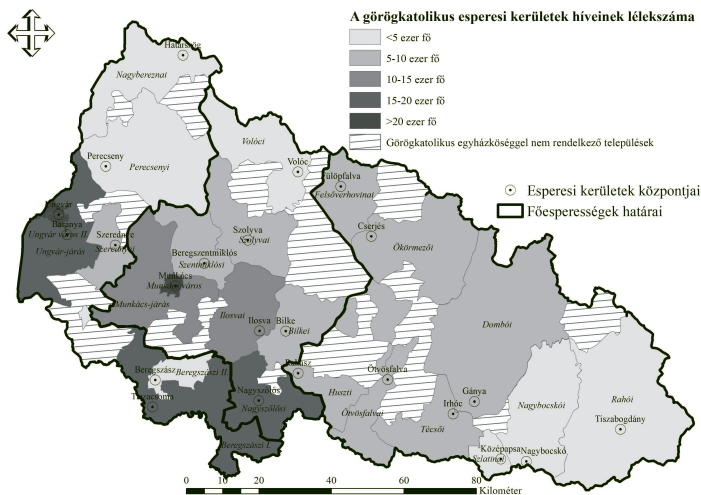
A felmérés szerint Kárpátalján összesen 34 olyan település van, amelyen egy-nél több görögkatolikus egyházközség működik. Különös figyelmet érdemel a megye két legnagyobb városa, Ungvár és Munkács, hiszen előbbi 19 egyházközséget foglal magában (amelyek két (!) esperesi kerületre tagolódnak), míg utóbbi kilenc görögkatolikus egyházközsége is önálló esperesi kerületet alkot. Számszerűleg a legtöbb települést (36) a Beregszász I., más néven a Beregszászi Magyar Esperesi Kerület vonultatja fel, amelyhez összesen 37 egyházközség tartozik (de, érdekes módon, maga Beregszász városa nem). Ez azt jelenti, hogy a magyar esperesi kerületen belül egyetlen olyan település (Tiszabökény) akad, ahol egynél több egyházközség is található. Ugyanakkor néhány hegyvidéki falusi településen, mint Ötvösfalva, Alsóhidegpatak vagy Kaszómező, egyidejűleg három-három görögkatolikus egyházközség is működik.

A szóban forgó sematizmusban szereplő adatok összesítése alapján elmondható, hogy 2021-ben Kárpátalján összesen 68 885 görögkatolikus család élt. A korábban vázolt becslési módszer alkalmazása után arra a következtetésre jutottunk, hogy a tárgyévben megszerezte 239,7 ezer görögkatolikus élt (ami az állandó lakosság 19,3%-a). Ez az adat nem áll messze a Kocsis Károly és Tátrai Patrik által 2021-ben közölt becsléstől, akik szerint 226 ezer fő lehetett a kárpátaljai görögkatolikusok lélekszáma, és nem mutat jelentős eltérést Molnár József 2009-es becslésétől sem, aki szerint ez a szám akkor 220 ezer fő volt. Lényegesen eltér ugyanakkor az általunk eredményként kapott létszámadat a Kocsis Károly 2016-ban – egy ukrainai kutatóközpont eredményeire (Vallásosság 2013) hivatkozva – közölt 340 ezres mutatótól, ami akkor az állandó lakosság 27,3%-át tette ki (Kocsis 2016). Ez a jelentős szórás is azt bizonyítja, hogy a területet kutatónak időnként adathiánnyal, illetve a rendelkezésre álló adatok megbízhatatlanságával kell szembesülnie.

Az egyes esperesi kerületek népességszámát a 2. ábra szemlélteti. A három említett Főesperesség becslült lélekszámát illetően elmondható, hogy az Ungvári Főesperesség tömörítette a vizsgált sokaság 42,8%-át (30,1 ezer család, 102,5 ezer fő). A Munkácsi Főesperesség településein a görögkatolikusok 37,6%-a (25,7 ezer család, 90,3 ezer fő), a Huszti Főesperességben pedig 19,5%-a (13,2 ezer család, 46,8 ezer fő) élt.

Nem meglepő módon, a legnagyobb létszámú görögkatolikus közösségeket a népesebb városokhoz közvetlenül kötődő esperesi kerületekben figyelhetjük meg:

2. ábra: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye esperesi kerületeinek lélekszáma 2021-ben
 Population numbers of the deanery districts at the Munkács (Mukachevo)
 Greek Catholic Diocese in 2021

Forrás: Sematizmus 2022 alapján saját szerkesztés

Ungvár I. – 8 195 család, 26,2 ezer fő, Ungvár II. – 8 021 család, 25,6 ezer fő, Munkács város – 6 413 család, 20,5 ezer fő. A sematizmusban szereplő adatok és az azok alapján készült becslések szerint e három esperesi kerületben összpontosul a kárpátaljai görögkatolikuság 30,3%-a. Összehasonlításképpen: a két ungvári esperesi kerület több görögkatolikust tömörít, mint a Huszti Főesperesség összesen.

A nem nagyvárosi (Ungvár, Munkács) kötődéssel rendelkező esperesi kerületek közül a legnagyobb lélekszámmal a Munkácsi Főesperességhez tartozó Nagyszőlősi Esperesi Kerület büszkélkedhet (5 206 család, 18,5 ezer fő), amelyet az Ungvári Főesperesség Ungvár-járás Esperesi Kerülete követ (4 387 család, 16,3 ezer fő). Utóbbi esetében szükséges hangsúlyozni a közeli Ungvár népességkoncentráció szerepét, ugyanis ehhez az esperesi kerülethez tartoznak a tágabb értelemben vett agglomeráció települései is. Becsléseink szerint 10 ezer főnél több görögkatolikust további három esperesség tömörít: a Munkácsi Főesperesség Ilosvai (3 506 család, 13 ezer fő) és Munkács-járás (2 821 család, 10,5 ezer fő) Esperesi Kerülete, valamint az Ungvári Főesperesség Beregszászi Magyar Esperesi Kerülete (4 236 család, 15,7 ezer fő). Utóbbi mutatót nem lehet egyértelműen a kárpátaljai magyar görögkatolikusok számának tekinteni, mivel ebből egyrészt kiesnének az adott kerületen kívül (Ungvár, Munkács, Beregszász városokban) élő magyar hívek, másrészt belekerülnének a magyar esperesi kerület nem magyar etnikumú tagjai. Marosi István 2014-es munkájában közreadta a Beregszászi Magyar Esperesi Kerület (és néhány, a kerülethez nem tartozó magyar település) egyházközségeinek görögkatolikus lélekszámadatait, amelyekhez hasonlítva a saját kutatásunk során kapott mutatók mintegy 2%-kal alacsonyabbak. Ha ezt a

csökkenési mutatót a megnevezett forrásban szereplő magyar esperesi kerületen kívüli magyar görögkatolikusok (Munkács, Nagyszőlős, Ungvár, Beregszász stb.) adataira is alkalmazzuk, akkor a kárpátaljai magyar görögkatolikusok becsült száma jelenleg 24,5 ezer főre tehető. Igaz, ezt az adatot nemcsak a becslés hibahatára, hanem számos más tényező is befolyásolhatta (kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus, Covid-járvány stb.)

A legnagyobb lélekszámú görögkatolikus egyházközség, nem meglepő módon, az Ungvári Székesegyházhoz tartozik (6 870 család, 21,9 ezer fő). Ungváron található még egy, több mint hatezer családot tömörítő egyházközség, illetve Munkácson tevékenykedik két, egyenként kétezer fős egyházközség is. A legnépesebb, nem városi környezetben működő egyházközség az Ungvár-járás Esperei Kerület központja – Baranya (900 család, 3 375 fő), ami azért érdekes, mert a legutóbbi, 2001-es ukrajnai népszámlálás során e településen mindössze 1 609 főnyi állandó lakost rögzítettek. Megjegyzendő, hogy hasonló mértékű eltérésre nem derült fény az adatbázisban, így akár az is elképzelhető, hogy a fenti, nyilvánvalóan túlzó adat technikai hiba folytán került bele a sematizmus közreadott változatába.

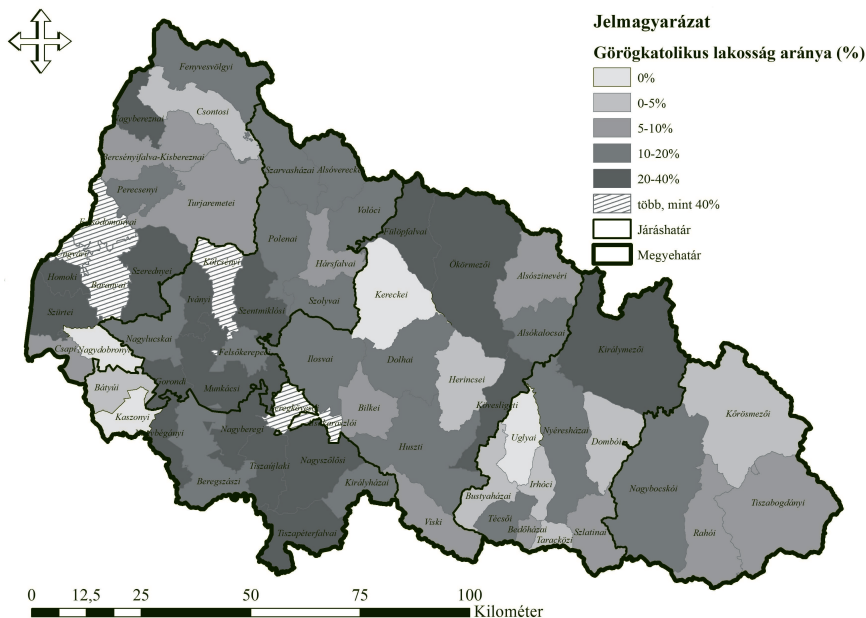
A 2022-es statisztikai évkönyvben feljegyezték a kárpátaljai közigazgatási egységek (járások, kistérségek¹) népességszámmutatóit is. Összevetve ezeket saját becsléseinkkel, meghatározható a görögkatolikusok aránya az összlakosságon belül. Ebben járási viszonylatban egy kelet-nyugati irányban növekedés figyelhető meg, ugyanis ez az arány (átlagosan 7%) a Técsői és a Rahói járásokban a legalacsonyabb. A Huszti, Beregszászi és Munkácsi járásokban e mutató értéke lényegesen magasabb (15-20% közötti), míg az Ungvári járás lakosságán belül a görögkatolikusok becsült aránya már eléri a 31%-ot.

Az arányokat kistérségi szinten vizsgálva már jóval összetettebb kép tárul elénk (3. ábra). Először is, a sematizmus szerint a megyében van négy olyan kistérség (Kaszonyi, Kereckei, Uglyai, Nagydobronyi), amelyek egyetlen településén sem működik görögkatolikus egyházközség. Így ezek lélekszámával kapcsolatban nem is tudunk becslést végezni. Ez persze valószínűleg nem azt jelenti, hogy a szóban forgó kistérségekben ne élneek görögkatolikusok, de a rendelkezésre álló források alapján nem lehet őket kimutatni.

A kapott adatok alapján elmondható, hogy a görögkatolikusok aránya a Huszti járás Alsókaraszlói kistérségének lakosságán belül a legmagasabb (70,7%). Ez tehát az a közigazgatási egység, ahol kimagasló ez a mutató (már ha a korábban említett Baranya települést magában foglaló Baranyai kistérség 65,5%-os adatát némi fenntartással kezeljük). Utóbbi esetben az Alsókaraszlói kistérséget az Ungvári követi, ahol a lakosság 44,8%-a görögkatolikus. Az Ungvári járást illetően ki kell még emelnünk a Felsődomonyai kistérség mutatóját (40,1%). A Beregszászi járáson belül a Beregkövesdi kistérségben a legjelentősebb a görögkatolikusok aránya (43,8%), de e mutató számos egyéb kistérségben (Tiszaújlaki, Nagybégányi, Nagyszőlősi, Tiszapéterfalvai, Nagyberegi) is átlag feletti.

Becsléseink szerint a Munkácsi járásban a Kölcseyi kistérség lakosságán belül a legmagasabb a görögkatolikusok részesedése (40,5%), míg a Huszti járásban a Fülöpfalvai (38,8%) és az Ökörmezői (28,5%) kistérségeket érdemes megemlíteni. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a felsorolt közigazgatási egységek zöme 10 ezer fő alatti népességszámmal rendelkezik (kivéve az Ungvári és az Ökörmezői kistérséget).

3. ábra: A görögkatolikusok becsült aránya Kárpátalja kistérségeinek lakosságán belül
The estimated ratio of the Greek Catholics within the population of Transcarpathia's territorial microregions

Forrás: Kárpátalja 2022 és Sematizmus 2022 alapján saját szerkesztés

Összefoglalás

Jelen tanulmányunkban kísérletet tettünk a kárpátaljai görögkatolikus népesség számának meghatározására a Munkácsi Egyházmegye 2022-ben kiadott sematizmusában szereplő adatok alapján. A fentebb vázolt becslési eljárást alkalmazva arra a következtetésre jutottunk, hogy 2021-ben Kárpátalján 406 egyházközségben 239,7 ezer görögkatolikus élt. A népesség térbeli eloszlását tekintve, a görögkatolikusok bő kétötöde az Ungvári Főesperesség kötelékébe tartozó egyházközségekben élt.

A kutatás továbbfejlesztésének egyik lehetősége az alkalmazott becslési módszer tökéletesítésében rejlik. Ennek alkalmazása során ugyanis a forrás jellegeből és az adatok szűkösségéből adódóan nem tudtunk olyan tényezőkkel szá-

molni, mint amilyen az egyedülállók/özvegyek lakosságon belüli aránya, vagy a vegyes házasságok jelensége.

Mindazonáltal a 2022-ben napvilágot látott sematizmus egy hiánypótló és, remélhetőleg, hagyományteremtő munka. Az egyes történelmi részleteket illetően minden bizonnyal szükség van finomításokra, kiegészítésekre, de ennek elvégzését a történész szakmára bízuk. Mindenképp jeleznünk kell azonban, hogy a rendelkezésre álló forrásokban igen gyakoriak az egymásnak ellentmondó adatok (pl. az egyházközségek teljes számát nem adja ki a három főesperesség külön-külön összesítése). Célszerű lenne továbbá a statisztikákat nem a családok száma, hanem lélekszám szerint nyilvántartani, így az egyházmegye vezetőinek is sokkal pontosabb adatok állnának rendelkezésre.

A kutatás esetleges jövőbeli folytatását illetően a következő lehetőségekkel számolhatunk: a kapott eredmények települési szintű elemzése; a jelen tanulmány megírása során alkalmazott becslési módszer tökéletesítése; más felekezetek meglévő (?) adatainak felhasználásával Kárpátalja teljes vallási szerkezetének meghatározása.

Jegyzet

- 1 Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2015-ben elfogadta az Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt (Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»). Ezzel kezdetét vette az ukrán közigazgatási reform, melynek következtében a helyi városi és falusi önkormányzatoknak ún. kistérségbe (hromada, ОТН) kellett szerveződniük. A Legfelsőbb Tanács 2020. július 17-én megszavazta A járások létrehozásáról és megszüntetéséről szóló rendeletet (Про утворення та ліквідацію районів), mellyel a decentralizációs folyamat jogi szabályozása lezárult: Ukrajna 490 járása megszűnt, helyette 136 új járás alakult.

Irodalom

- Az ukránok vallásossága (2013): szintje, jellege, viszonyulása az egyházi-vallási helyzet egyes aspektusaihoz és az állam-felekezeti kapcsolatokhoz (Országos szociológiai felmérés eredményei). Razumkov Központ, *Nemzetbiztonság és védelem* 138, 1., 15–40. [Релігійність українців (2013): рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин (Результати загальнонаціонального соціологічного дослідження). Центр Разумкова. Національна безпека і оборона 138. 1., 15–40].
- B. Papp J. (1996): *Hajdúdorog küzdelme a Magyar Görög Katolikus Egyházmegye felállításáért*. Hajdúdorog Önkormányzata, Hajdúdorog
- Bendász I. (1999): *Öt év a szögesdrót mögött (Egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáboráiban)*. Lámpás Kiadó, Abaliget
- Berghauer S. (2010): Turizmus Kárpátalján. *Modern Geográfia*, 2., 31–54.
- Botlik J. (1997): *Hármas kereszt alatt: görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest
- Fényes E. (1851): *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. Nyomatott Kozma Vazulnál Pesten

- Gönczi A. (2008): *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. PoliPrint Kiadó, Ungvár
- Grigássy Gy. (1913): *A magyar görög katolikusok legújabb története*. Doktori értekezés. Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem
- Hodinka A. (1910): *A munkácsi görög katolikus püspökség története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- Kárpátalja demográfiai dimenzióban 2021. évben*. Statisztikai Évkönyv. Ungvár, 2022. [Закарпаття у демографічному вимірі у 2021 році. Статистичний збірник. Головне управління статистики у Закарпатській області, Ужгород, 2022].
- Kepecs J. (szerk.) (2000): *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Kocsis K. (2016). A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza (10–21. század). In: Gál A., Frisnyák S., Kókai S. (szerk.): *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza*. Tanulmánygyűjtemény, Első kötet. Nyíregyháza–Szerencs, 9–90.
- Kocsis K., Tátrai P. (2021): Vallás. In: Kocsis K. (főszerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Budapest, CSFK Földrajztudományi Intézet, 78–83.
- Marosi I. (2014): *Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Községek és templomok*. Szent Miklós Egyesület, Nagybégány – Beregszász
- Marosi I. (szerk.) (2020): *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945-ös sematizmusa*. Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, Beregszász
- Molnár D. I. (2018): *Perifériáról perifériára: Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Kalligram, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- Molnár J., Molnár D. I. (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. PoliPrint Kiadó, Ungvár
- Molnár J. (2009): Vallási megoszlás. In: Baranyi B. (szerk.): *Kárpátalja*. MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 207–209.
- Sebők L. (2005): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. TLA Teleki László Intézet
- Sematizmus. Az egyházmegye papjainak és egyházközségeinek névsora 2022. január 1. állapot szerint*. Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye, Ungvár, 2002. [Шематизм. Список священників і громад епархії станом на 1 січня 2002 року. Мукачівська греко-католицька епархія, Ужгород, 2002].
- A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye sematizmusa*, Ungvár, 2022 [Шематизм Мукачівської греко-католицької епархії, Ужгород, 2022].
- Tátrai P., Molnár J., Kovály K., Erőss Á. (2020): SUMMA 2017: a kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése. In: Ferenc V., Kovály K. (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest, 21–51.
- Tóth, A., Fodor, Gy., Berghauer, S. (2023): The Ethnic and Religious Structure of the Population of the Present-Day Territory of Transcarpathia in 1851. *Modern Geográfia*, 1., 27–39. <https://byzantinohungarica.com/> (kutatás ideje: 2013. december 20.) – Byzantinohungarica – Görögkatolikus Örökségismereti Honlap

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Vigvári András (2023): Zártkert-Magyarország. Átmeneti terek a nagyvárosok peremén (Napvilág Kiadó, Budapest, p. 192)

MIKLE GYÖRGY

MIKLE György: tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 1097 Budapest, Tóth Kálmán u.4.; mikle.gyorgy@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8490-6165>

György MIKLE: *research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán u.4., H-1094 Budapest, Hungary; mikle.gyorgy@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0001-8490-6165>*

Vigvári András 2023 tavaszán megjelent kötetében egy Budapest környéki zártkertben végzett terepi kutatásának összefoglalására és interpretációjára vállalkozik. A terepmunka helyszíne a kötetben a Kelemenszeg (a vizsgált kisváros fantázianeve) melletti Kertek (a zártkerti rész fantázianeve) elnevezéssel jelenik meg. A kötet épít a szerző 2022-ben megvédett doktori értekezésére is, de a tereptapasztalatok értelmezéséről (Vigvári 2022, 2023), az idevágó globális lakhatási és városodási folyamatokról (Gagyi et al. 2019), az átmeneti terek fogalmáról és jellemzőiről, az informális társadalmi gyakorlatokról (Danyi, Vigvári 2019; Vigvári 2020) Vigvári az elmúlt években több tanulmányt is közölt. Az elemzést végigkíséri „a globális és lokális folyamatok összekapcsolásának igénye, a történeti perspektíva beemelése, valamint az alulról építkező és láttató antropológiai szemléletmód összekötésének szándéka” (21.).

A zártkertek átalakulásának főbb sarokpontjairól már a *Bevezetés* is áttekintést nyújt, azonban a munka későbbi, elemző fejezetei világítanak rá a folyamatok mögöttes mechanizmusaira. Az elemzés két strukturáló szempontja a térbeliség és az időbeliség: az egyes részfejezetek különböző földrajzi fókusszal tekintik át az átmeneti terekhez köthető időbeli változásokat. A vizsgálat a földrajzi térben kétféleképpen mozog: egyrészt különböző léptékeken zajló folyamatokat mutat be, másrészt a vizsgált terephez való közeledés jellemzi. A kötetet alapvetően az utóbbi, közelítő szemléletmód strukturálja; az egymást követő fejezetek által elemzett földrajzi tér folyamatosan szűkül, de a szerző mindeközben folyamatosan reflektál azokra a több földrajzi léptéken értelmezhető tényezőkre, amelyek a vizsgált zártkertet alakítják. Recenzióban a földrajzi térnek, a térbeliségnek a kötetben való megjelenési formáira összpontosítok, azaz arra, hogy a vizsgálat során milyen szereppel bírnak a különböző földrajzi alapfogalmak.

Az *Átmeneti terek a nagyvárosok peremén* című fejezet a városkörnyéki zártkeretekhez funkciójukban hasonló tereket elemez, célja az átmeneti tér fogalmának tisztázása nemzetközi párhuzamok bemutatásával. Az átmeneti terek a világ több pontján megjelennek, közös jellemzőjük, hogy e tereket a városokban zajló lakhatási és munkaerőpiaci folyamatok formálják, a város és a vidék közötti közvetítőzónaként működnek, valamint a formális lakóövezeten kívül helyezkednek el. A fejezet emellett, hogy rámutat az átmeneti terek nemzetközi példáira, társadalomelméleti szempontból is nemzetközi perspektívát kínál; az itt bevezetett fogalomhasználat az elemzést egyrészt a világrendszer-elméletbe ágyazza, másrészt a globális lakhatási és urbanizációs folyamatokhoz köti. A fejezetben a globálistól a háztartásokig valamennyi fontosabb földrajzi lépték megjelenik. A világrendszerelmélet bevezetése lehetővé teszi, hogy a világgazdaság centrumtérsegeiben és a félperifériákon kialakuló átmeneti terek sajátosságai jobban megérthetők legyenek: az eltérő világgazdasági pozícióval jellemezhető területek közötti különbségeket Vigvári a gazdasági termelés, a munkaerőpiac, a bérmunka, valamint az állami szerepvállalás jellemzőinek globális egyenlőtlenségeiből vezeti le. Egyrészt megjelenik e társadalmak nemzetközi függési rendszerekbe való beágyazódásának mikéntje, másrészt ennek az eltérő beágyazódásnak a helyi társadalmak (a háztartások) mozgásterére gyakorolt (történetileg változó) hatása.

A fejezet ezeknek a globális mechanizmusoknak a szerepét két léptékre bontva tárgyalja: a nagyvárosok agglomerációjának, vonzáskörzetének léptéke (*Az átmeneti terek regionális mintázatai*) mellett a helyi lépték (*Az átmeneti terek lokális léptéke: a lakhatás informalizálódása*) kapott önálló alfejezetet. Előbbi tisztázza az átmeneti terek pozícióját a nagyvárosok és a vidéki térségek között, különválasztva a világgazdasági centrumokban és félperifériákon megfigyelt fejlődési sajátosságokat. A helyi léptéket ugyanakkor az országos és a helyi szintű szabályozási környezet és a társadalom térbeli gyakorlatai közötti diszharmónia jellemzi (egy jogi szempontból nem lakófunkciójú terület lakhatási célú használata), amely sajátos háztartási szintű újratermelési stratégiákat hoz létre; ezek a stratégiák ugyancsak különböznek a globális centrum és félperiféria társadalmában. A fejezet utolsó részében a szerző az átmeneti terekben megjelenő, változatos háttérrel rendelkező háztartások lakásmobilitási motivációinak és kényszereinek nemzetközi példáit mutatja be, majd a vizsgált terep (a kelemenszegi Kertek) átmeneti pozíciójának főbb jellemzőire világít rá, ami a terület budapesti agglomerációban elfoglalt helyzetében és a helyi szabályozási környezet átmenetiségében ölt testet.

Az *átmeneti terek újratermelődése Budapest peremén* című fejezet már az átmeneti terek kialakulásának hazai mechanizmusait értelmezi. A vizsgálat földrajzi fókuszába a magyarországi város-vidék kapcsolatok időbeli alakulása kerül, ami praktikusán a Budapest és az ország többi része közötti kölcsönhatásokat takarja. A fejezet az időben változó strukturális (munkapiaci és lakáspiaci, lakhatási folyamatok), valamint szakpolitikai tényezők (a lakásmobilitás kereteinek szabályo-

zása) hatását elemzi a budapesti agglomeráció átmeneti tereinek alakulására. A 19. század végétől az államszocializmus korszakán át a rendszerváltást követő időszak fontosabb mechanizmusainak bemutatásából kiderül, hogy az átmeneti terek az egymást követő korszakokban a főváros centrumától egyre távolabb jöttek létre, illetve az átmeneti tereket benépesítő társadalmi csoportok összetétele is folyamatosan változott.

A vizsgált terephez való közeledés következő mozzanatát a Kelemenszегre történő „megérkezés” jelenti. Az *átmeneti tér megszületése: a kelemenszegi Kertek* című fejezet két alfejezetre tagolódik, amelyek két földrajzi lépték folyamatait vizsgálják: egyrészt a kisváros fővárosi vonzáskörzetben elfoglalt, időben változó funkcióját, másrészt a vizsgált zártkert Kelemenszegen belüli, történetileg változó szerepét. E két lépték vizsgálata a kötet korábbi, *regionális* és *lokális* folyamatokra fókuszáló fejezeteivel analóg, a nemzetközi példák helyett immár a vizsgált kisváros és térsége történeti átalakulásának, a 2010-es évek végére kialakuló jellemzők előzményeinek felfejtésére kerül sor. A *Világváros határában: az agglomeráció peremvidéke* című alfejezet a Budapestről a vonzáskörzet szélén elhelyezkedő kisvárosig tartó út, az utazás során tapasztaltak (az épített környezetnek, az érintett területek funkciójának, a vonatút során változó utazóközönség társadalmi összetételének) elemzésével indít. Az utazás ilyen bemutatása egyaránt alkalmas arra, hogy Kelemenszегet (a kisvárosnak a vonzáskörzetben betöltött funkcióját és társadalmi jellemzőit) elhelyezze a budapesti agglomeráció települései között, illetve, hogy az olvasó érzékletes képet kapjon a kisváros és környezete miliójéről.

A *Kisváros határában: a benépesült Kertek* című alfejezetben a kelemenszegi vasútállomástól a Kertekbe „jutunk el”; itt a vizsgált földrajzi tér a Kertek, a kisváros közigazgatási területén belüli pozíciója szemszögéből. Ezzel együtt az alfejezet más földrajzi léptékeken zajló folyamatok hatásaira is reflektál, mivel a Kertek történeti átalakulását az országos és a főváros vonzáskörzetének léptékein zajló gazdasági és társadalmi (elsősorban munkaerőpiaci és lakhatási) változások, valamint az országos és helyi (önkormányzati) szabályozási környezet módosulásainak tükrében értékeli. A fejezetben, a földrajzi térben való közeledés mellett a módszertan megválasztása is a közelítést szolgálja: a szakirodalom és a helytörténeti irodalom mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a terepnapló, a szakértői és a zártkerti lakosokkal készült interjú, amelyek révén megismerhetők a terepen szerzett közvetlen tapasztalatok.

A kötet következő két fejezetében (*Az átmeneti tér benépesülése*, illetve *Az átmeneti tér fenntartása*) a vizsgált földrajzi tér a Kertek, ugyanakkor itt is megjelenik a globális, az országos, valamint a kisváros közigazgatási területének léptéke, az ezeken a léptékeken zajló folyamatok hatása a lokalitásra. Előbbi fejezet a globálisan és országosan ható strukturális (elsősorban a munkaerőpiaci és lakáspiaci, lakhatási) mechanizmusok szerepére összpontosít. Itt két külön alfejezetben válik láthatóvá, hogy a terepmunka idején helyben élők mely különböző jellegű területekről (javarészt *vidéki perifériákról, az agglomeráció belső gyűrűjéből és Budapest-*

ről) érkeztek a zártkertbe, valamint, hogy milyen főbb beköltözési hullámok (a *rendszer váltás, a 2008-as válság, és a 2010-es évek második felében elszálló lakásárak* időszak) rekonstruálhatók a lakásmobilitási interjúkból. Az átmeneti tér fenntartása kapcsán a belterületi hatalmi szereplők (polgármesterek és önkormányzati képviselők) zártkerthez való viszonyulásán keresztül érthetjük meg a szabályozási környezet, valamint a közszolgáltatások helyzetének alakulását, de megjelennek a Kertekben élő népesség érdekérvényesítő képességének, mozgásterének lehetőségei és korlátai is.

Az utolsó fejezet ugyancsak a zártkerti területen belül mozog, azonban itt a háztartás és az egyén léptéke kerül fókuszba: az *otthonteremtés és társadalmi újratemelés* egyéni és közösségi stratégiáit a háztartások tagjaival végzett interjúkból ismerhetjük meg. Míg a kötet korábbi fejezetei a térbeli, társadalmi-gazdasági struktúrák hatásaival foglalkoztak, az utolsóban az antropológiai szemléletmód erősödik fel, így a társadalmi minták, attitűdök, motivációk, kulturális jellemzők kerülnek a középpontba, valamint az, hogy mindezek a tényezők hogyan hatnak az egyéni és közösségi stratégiákra. A könyvnek ezen a pontján az olvasó már tisztában van azzal, hogy a különböző léptékeken ható mechanizmusok miként alakítják a vizsgált terület átmeneti jellegét, ezért a többi földrajzi lépték kevésbé jelenik meg a fejezetben. Ezzel együtt Vigvári az itt elemzett társadalmi jelenséget nemzetközi kontextusba helyezi, mivel az interjúkból kibontakozó képet a vonatkozó szakirodalom alapfogalmai (például a félproletariátus, az utóparasztság, a segítségnyújtási formák áruvá válása, a patrónus-kliens viszony megjelenése) segítségével értelmezi, valamint a nemzetközi párhuzamokra, példákra is felhívja a figyelmet.

Az elemzést tehát végigkíséri a földrajzi térben való mozgás, a reflexió a léptékek szerepére, ami ténylegesen segíti a terepi tapasztalatok megértését. A kötet így nem csupán azért tekinthető értékes munkának, mivel egy eddig kevésbé kutatott településforma, a zártkert helyzetéről tudósít, hanem azért is, mert a vizsgált területet formáló történeti-térbeli hatások szisztematikus feltárását is kínálja. Ezen túl, az elemzés fogalomhasználata és keretrendszere fogódzót kínálhat azoknak a későbbi kutatásoknak is, amelyek a hasonló pozícióval (átmeneti jelleggel) és funkcióval (a megkapaszkodó, illetve kiszoruló háztartásokat tömörítő) bíró, de eltérő múltú (nem zártkerti) településekre, lakott helyekre koncentrálnak.

Irodalom

- Danyi G., Vigvári A. (2019): Túlélés, ellenállás, adaptáció: informális gyakorlatok Magyarországon és Lengyelországban. *Replika*, 110., 11–31. <https://doi.org/10.32564/110.2>
- Gagyí Á., Jelinek Cs., Pósfai Zs., Vigvári A. (2019): Lakhatási helyzet a válság után: Financializációs folyamatok, kettészakadó lakáspolitikák és a háztartások túlélési stratégiái. *Fordulat*, 26., 199–224.

- Vigvári A. (2020): Az informális fogalomtörténete a magyarországi társadalomtudományokban. In: Szabari V. (szerk.): *(Disz)kontinuitások: A magyar szociológia 1960 és 2010 között*. Napvilág Kiadó, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 240–262.
- Vigvári A. (2022): A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában: Egy Budapest környéki eset tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 1., 145–168. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.7>
- Vigvári A. (2023): A kalácsa tényleg örök? Önerős lakásépítés és a háztartási erőforrások szerepe a zártkerti lakhatás megteremtésében. *Szociológiai Szemle*, 1., 94–116. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.1.6>

Fekete Dávid, Morvay Szabolcs (2023): Kultúraalapú városfejlesztés – Kreatív városi kezdeményezések Kelet-Közép-Európában (MCC Press Kft., Budapest, 253 p)

KÉZAI PETRA KINGA

KÉZAI Petra Kinga: tudományos segédmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály; egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Vezetéstudományi és Marketing Tanszék; 9026 Győr, Egyetem tér 1.; kezai.petra.kinga@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5427-0127>

Kinga Petra KÉZAI: junior research fellow, West Hungarian Research Department, Institute for Regional Studies, Center for Economic and Regional Studies; Liszt Ferenc utca 10., H-9022 Győr, Hungary; assistant professor, Department of Corporate Leadership and Marketing, Kautz Gyula Faculty of Economics, Széchenyi István University; Egyetem tér 1., H-9026 Győr, Hungary; kezai.petra.kinga@sze.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5427-0127>

A 21. században felértékelődött a kreativitás, a tudás és az innováció a városok gazdasági fejlődésében. A városfejlesztési folyamatok alapjaiban megváltoztak, és egyre inkább a kultúra, illetve a kreativitás irányába indultak el. A nemzetközi szakirodalomban gazdagon találunk a témában eredményes kutatásokat, elsősorban a nyugati világ összefüggéseinek feltárásában, azonban a kelet-közép-európai térség még alulkutatott terület. A kötet ezt a hiátust kívánja pótolni. A könyv a magyarországi és a kelet-közép-európai kultúraalapú városfejlesztés területeit mutatja be. A szerzők Enyedi György, a regionális tudomány jelentős kutatójának munkásságát követték: Enyedi korát megelőzve úgy vélte, hogy a modern korban a közgazdaságtannak jelentős elemévé válik a kultúrára épülő gazdaság, és a szerzők is ebben a szellemben készítették el jelen kötethez kapcsolódó vizsgálataikat.

A kötet összesen öt fejezetből épül fel. Az első fejezetben értelmezik és gyakorlati példákkal illusztrálják a témával kapcsolatos legfontosabb fogalmakat és elméleteket. Rövid történelmi áttekintést adnak a XVII. századtól a kultúra fogalmáról, majd a kultúraalapú városfejlesztés ismertetése következik, különös tekintettel a kultúra és a regionalitás összefüggésére. A szerzők egy alfejezetet szentelnek a kulturális és kreatív gazdaság fogalmak tisztázására. Bemutatják annak főbb jellegzetességeit, mint a magas szintű képzettséget és speciális tudásigényt, továbbá az iparág attribútumait, amely szerint bizonyos terekben, főként a nagyvárosokban a kreatív vállalkozások klaszterekbe szerveződnek. Mivel a szakirodalomban a kreatív gazdaságnak nincsen egységes értelmezése, a szerzők arra törekednek, hogy bemutassák a főbb irányelveket és modelleket (az UNCTAD, az Európai Unió, a KEA, a UK DSMS, illetve a koncentrikus körök modell

alapján). Végezetül e fejezetben a kreatív város koncepciójával ismertetik meg az olvasót, amelyben a kultúra és a kreativitás potenciális erőforrásként jelenik meg a városi kontextusban, így a sikeres és versenyképes városok és régiók meghatározó forrásává válik. A kötet történelmi áttekintést nyújt a kreatív város koncepciójának megjelenéséről az 1980-as évektől napjainkig. A szerzők rávilágítanak a kreatív város kapcsán kialakult két irányzatra is: bemutatják Charles Landry kultúráközpontú elméletét, amely szerint a kreatív város elsődleges forrásait és értékalapját a kulturális erőforrások jelentik, amelyek a szén, acél és arany helyébe lépnek, valamint Richard Florida elméletét, amely szerint a városok kulturális értékei vonzzák a tehetséges embereket és a tudásalapú munkaerőt, azaz a kreatív osztályt. A kreatív város mint eszme a gyakorlatban már vegyes képet mutat. Amszterdam, Rotterdam, Hága, Utrecht adaptálták a koncepciót, sőt, kreatív-város-stratégiát is kidolgoztak. Vannak azonban olyan városok, mint Sudbury (Kanada), Milwaukee (Amerikai Egyesült Államok), Huddersfield (Egyesült Királyság), amelyek a kreatív koncepció által kívánják újra pozícionálni a városukat, hiszen a kreatív-város-koncepció egy csábító víziót kínál.

A szerzők a második fejezetet annak szentelik, hogy 1974-től 2014-ig összefoglalják az Európai Unió kulturális kezdeményezéseit. Bár a kulturális politika alapvetően nemzeti hatáskör az európai uniós tagállamokban, számos olyan kezdeményezés indult el, amelyek segítik és támogatják az egyes települések kultúraalapú fejlesztési projektjeit.

A harmadik fejezet az Európa Kulturális Fővárosa (EKF) projekteket tárgyalja, és a kelet-közép-európai nagytérségben elnyert pályázatokat és azok eredményeit értékeli. 2007 és 2016 között összesen kilenc kelet-közép-európai város nyerte el az Európa Kulturális Fővárosa címet: Nagyszeben (2007), Vilnius (2009), Pécs (2010), Tallinn (2011), Maribor (2012), Kassa (2013), Riga (2014), Plzeň (2015) és Wrocław (2016). A fejezet kitér a kilenc város EKF-projektjének költségvetésére, forrásaira, a tervezett és megvalósult befektetések vizsgálatára, továbbá tárgyalja, hogy az egyes befektetések mennyire voltak eredményesek. Végül a fejezetet kelet-közép-európai tanulságokkal zárják, kiemelve, hogy a vizsgált városok által megfogalmazott célokban és víziókban számos esetben átfedést találtak. Általános célként jelent meg a nemzetközi ismertség kialakítása és az új városimázs építése, amelytől a turizmus erősödését várták. Összességében megállapították, hogy az ismertetett kilenc EKF-projekt sikeressége, eredményessége összetett képet mutat. Elsősorban a balti fővárosok zárták sikeresen a programot, a másodlagos központok sikere mérsékelt volt, míg a regionális központok számos problémával szembesültek a projekt során. A szerzők részletesen tárgyalják és értékelik a kézirat lezárásáig egyetlen sikeres magyar EKF-projekt, Pécs város esetét, amely 2010-ben nyerte el az Európa Kulturális Fővárosa címet. Ezt követően helyzetfeltáró összefoglalót készítenek az EKF 2023 címre pályázó magyar városok; Debrecen, Győr, illetve Veszprém és a Balaton régió pályázati anyagaiból. Ezek az értékelések a tematika, a kulturális profil, a regionális dimenzió és a

programok koncepciója, a hosszú távú stratégiák és határok, valamint a kulturális és művészeti tartalom szempontjai mentén vizsgálják a pályázókat. A fejezet végén a szerzők mérhető, kvantitatív adatok alapján kidolgozott saját módszerekkel értékelik a pályázó városokat kulturális kapacitás, turisztikai potenciál és pénzügyi képességindikátorok alapján, eltekintve az EKF-pályázatok minőségének kvalitatív összehasonlításától.

A negyedik fejezetet az Európai Unió által létrehozott Kulturális és Kreatív Városok Figyelőjének, a Cultural and Creative Cities Monitor, CCCM bemutatásának szánták. Itt részletesen ismertetik a CCCM mutatóit: alindexeit, dimenzióit és indikátorait. Előbb a CCCM 2017 jelentés alapján a kelet-közép-európai nagyrégió 100 ezer és 250 ezer fő közötti lakosságú városai kreatív elemeinek erősségei és hiányosságai alapján értékelték a városokat. Összesen 13 város szerepelt a jelentésben: Kaipéda (Litvánia), Torun (Lengyelország), Plzeň (Csehország), Kassa (Szlovákia), Győr, Pécs, Szeged (Magyarország), Maribor (Szlovénia), Fiume, Eszék és Split (Horvátország), valamint Nagyszeben és Nagybánya (Románia). A CCCM 2019 jelentésében már 30 ország összesen 190 városát rangsorolták. Ekkor hazánkat öt város képviselte: Győr, Pécs és Szeged mellett helyet kapott a ranglistán Veszprém és Debrecen is.

Az ötödik fejezetet egy esettanulmány alkotja, amely egy dinamikusan fejlődő, alapvetően ipari város, Győr kreatív osztályát mutatja be. A szerzők saját kutatási eredményeik alapján igyekeztek megválaszolni a kutatási kérdéseiket: Győr városáról elmondható-e, hogy kreatív város? Milyen kreatív tevékenységek lelhetők fel a városban, amelyek színesítik annak gazdasági, társadalmi és kulturális arculatát? A helyi piac megfelelő kereslettel jelentkezik-e a győri kreatívok által kínált termékek és szolgáltatások iránt, vagy régióin kívül, esetleg külföldön értékesítenek? A kutatás során kérdőíves felmérés mellett fókuszcsoportos workshop megrendezésére is sor került a győri kreatívok részvételével.

A kötetet záró konklúzióban a szerzők tíz javaslatot fogalmaztak meg azon kelet-közép-európai városoknak, amelyek alkalmazni kívánják a kultúraalapú városfejlesztést:

1. Induljanak nemzetközi megmérettetésen!
2. Alkossanak stratégiát, vegyék számba adottságaikat, lehetőségeiket!
3. Használják bátran a kultúrát a városrehabilitáció eszközeként!
4. Teremtsenek megfelelő kulturális infrastruktúrát, műtermeket, lakhatási lehetőséget, közösségi tereket!
5. Alakítsanak ki megfelelő kreatív miliőt!
6. Ösztönözzék a helyi kreatívok együttműködését!
7. Kezdeményezzenek határon átnyúló, térségi együttműködések!
8. Helyezzenek nagyobb hangsúlyt a fiatalok kulturális nevelésére!
9. Hozzanak létre minőségi közösségi tereket a városok lakosai, illetve első-sorban a fiatalok számára!
10. Lobbizzanak a nemzeti kormányoknál!

Az ismerttetett mű a napjainkban különösen hazánk számára időszerű témát, a kultúraalapú városfejlesztést járta körül, hiszen 2023-ban Veszprém és a Balaton régió EKF-pályázata nyerte el az Európa Kulturális Fővárosa címet. A hiánypótló kötet feldolgozta mind a hazai, mind a kelet-közép-európai térségben a kultúraalapú városfejlesztés dimenzióit, így mindenképpen kiérdemli az érdeklődő olvasó figyelmét.

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

In memoriam Varga Attila (1958-2023)

In memoriam Attila Varga (1958-2023)

LENGYEL IMRE, LENGYEL BALÁZS

LENGYEL Imre: egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet; 6722 Szeged, Kálvária sugárút 1.; ilengyel@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9225-5320>

LENGYEL Balázs: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet; 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; lengyel.balazs@krtk.hun-ren.hu; egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem; 1093 Budapest, Fővám tér 8.; balazs.lengyel@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5196-5599>

Imre LENGYEL: full professor, Institute of Economics and Economic Development, Faculty of Economics and Business Administration, University of Szeged; Kálvária sugárút 1., H-6722 Szeged, Hungary; ilengyel@eco.u-szeged.hu; <https://orcid.org/0000-0002-9225-5320>

Balázs LENGYEL: senior research fellow, Institute of Economics, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Tóth Kálmán utca 4., H-1097 Budapest, Hungary; lengyel.balazs@krtk.hun-ren.hu; associate professor, Corvinus University of Budapest; Fővám tér 8., H-1093 Budapest, Hungary; balazs.lengyel@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0001-5196-5599>

Varga Attila, a regionális tudomány kiemelkedő képviselője alkotóereje teljében, váratlanul bekövetkezett betegségét követően, hosszú szenvedés után 65 éves korában elhunyt. Sokat és maradandót alkotott nemcsak széles körben elismert tudományos munkáival, hanem a hazai és a nemzetközi tudományos közéletben betöltött szerepével is. Kiemelten fontosnak tartotta a fiatalok segítségét, tudományos műhelyalkotó tevékenysége is példaértékű. Emiatt életútját és tudományos teljesítményét két nemzedék szempontjából méltatjuk. Mindkettőnket nemcsak szakmai, hanem baráti kötelékek is fűztek Attilához, ezért személyes élményeinkből is megosztunk néhányat.

Varga Attila 1958-ban született Budapesten. Erdész édesapja korai halála miatt pedagógus édesanyja egyedül nevelte öccsével együtt Tatabányán. Jó tanuló volt, és már korán kiütközött, hogy ami iránt érdeklődik, abban teljes odaadással elmélyül. Első szenvedélye a komolyzene volt, több hangszeren játszott, zenekarával koncerteken is fellépett. Az érettségi után felvették a Janus Pannonius Egyetem Közgazdaságtudományi Karára, ahol egyéves kötelező katonai szolgálatát követően kezdte tanulmányait. Közgazdász diplomáját 1983-ban kapta meg, ekkor tanársegédként kezdett el dolgozni a karon. Első tudományos dolgozatai még a zenéhez kapcsolódtak, a művészeti élet gazdasági és társadalmi összefüg-

géseit taglalták. Az egyetemen azonban ezt követően már az elméleti közgazdaságtan volt a fő szenvedélye, főleg Adam Smith munkássága érdekelte, elemzéseiből írta és védte meg egyetemi doktori értekezését 1989-ben. Utólag többször emlegette, akkoriban fel sem merült benne, hogy a regionális tudomány, azon belül a regionális közgazdaságtan lesz az általa művelt tudományág, habár Zinhaber Ferenc előadásain a Thünen-modell mint egy térbeli általános egyensúlyi modell nagyon tetszett neki. A doktori védés után elnyert egy ösztöndíjat Hollandiába, ahol figyelme a közgazdaságtan térbeli kérdéseire irányult, ami az újabb, mindent elsöprő szenvedélyévé vált.

1992-ben felvették a West Virginia University-re PhD-hallgatónak, témavezetője Luc Anselin, a térökonometria egyik megalapozója és világhírű kutatója lett. Attila ekkor már az egyetemi kutatások térbeli hatásait, az innovációk térbeli terjedését vizsgálta térökonometriai módszertani eszközökkel. Ács Zoltánnal összeismerkedve jelentős adatbázishoz fért hozzá, amely lehetővé tette empirikus elemzések elvégzését és modelljeinek tesztelését. PhD-értekezését 1997-ben védte meg, amely 1998-ban könyvként is megjelent Bostonban a Springer gondozásában „University Research and Regional Innovation: A Spatial Econometric Analysis of Academic Technology Transfers” címmel (Varga 1998). Ez a könyv a témakör egyik alapmunkája, magas citációs számmal. Amerikai tartózkodása alatt Luc Anselinnel, valamint Ács Zoltánnal több közös tanulmányt írt, amelyek nívós regionális tudományi folyóiratokban jelentek meg, komoly elismerést szerezve a szerzőknek. 1998-ban visszaköltözött Európába, előbb az Osztrák Tudományos Akadémiára került, majd a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetemen (*Wirtschaftsuniversität Wien*) tudományos főmunkatársaként dolgozott.

2001-ben hazatért a Pécsi Tudományegyetemre, ahol 2006-ban habilitált. Még abban az évben kinevezték egyetemi tanárnak a Közgazdaságtudományi Karra (KTK), és MTA doktori értekezését is megvédte „Agglomeráció, technológiai haladás és gazdasági növekedés. A K+F térszerkezet makrogazdasági hatásainak vizsgálata” címmel (Varga 2006). A KTK-n aktívan részt vett az oktató- és kutatómunkában, a Közgazdasági és Regionális Tudományok Intézetének és jogutód szervezetének igazgatója, 2011-től a Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola vezetője, míg 2015-től a Regionális Innováció- és Vállalkozáskutató Központ (RIERC) alapító igazgatója.

Hazatérte után aktívan bekapcsolódott a hazai regionális tudományi közéletbe, az MTA Regionális Tudományos Bizottság köztestületi tagja, alelnöke 2008-2011 és elnöke 2018-2023 között. A Magyar Regionális Tudományi Társaság (MRTT) alapító tagja, mindvégig elnökségi tagja, 2017-ig alelnöke, aki az ERSA Council (ERSAC) tagjaként 2003-2019 között a nemzetközi kapcsolatokat ápolta. Rendszeresen lektorált tanulmányokat több folyóirat számára, de a *Regional Studies* (2007-2013), *Region* (2013-), *Területi Statisztika* (2012-), *Közgazdasági Szemle* (2019-) folyóiratok szerkesztőbizottságában is dolgozott.

Tudományos munkássága és annak elismertsége nemzetközileg is kiemelkedő. Az MTMT-ben 273 tudományos közleménye található 8 773 független hivatkozással, H-indexe 28. A Scopus adatbázisa szerint külföldi kiadású nívós szakfolyóiratokban megjelent 49 publikációjára 4 145 hivatkozás történt. Könyvek írásában és szerkesztésében is tevékenyen részt vett, ezek közül kiemelkedik az Edward Elgar kiadónál a szerkesztésében megjelent két tanulmánykötet.

Egyik fő tudományos eredménye, amint arra Ács Zoltán rámutatott 2013-as „Jaffe – Feldman – Varga: The search for knowledge spillovers” című tanulmányában (Ács 2013), az Adam Jaffe által 1989-ben bevezetett és Maryann Feldman által továbbdolgozott egyetemi tudásátzivárgás (*knowledge spillover*) földrajzi közelségen alapuló precíz mérésének kidolgozása. Ács Zoltán ebben a tanulmányában Attila 12 publikációját emelte ki, ezáltal a regionális tudományi szakirodalom megkerülhetetlen egyéniségévé szentelte. A témakörben végzett munkáit Attila az Akadémiai Kiadónál 2009-ben megjelent „Térszerkezet és gazdasági növekedés” könyvében ismertette (Varga 2009). Munkásságából kiemelkedik a vezetésével kidolgozott GMR (*Geographic, Macro and Regional*) modellcsalád is, amelyekkel elsősorban a tudásalapú fejlődést célzó szakpolitikák (K+F és humán tőke fejlesztése, vállalkozási és innovációs hálózati politikák, beruházástámogatás, infrastruktúrafejlesztés) hatásai tanulmányozhatók regionális, nemzeti és nemzetek feletti (EU) szinteken. Ezt a fejlesztéspolitikai hatáselemző modellt nemcsak Magyarországon, hanem az EU-ban és Törökországban is alkalmazták, leírása Attilának az Akadémiai Kiadó által 2016-ban kiadott „Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés” című könyvében is megjelent (Varga 2016).

Tudományos és tudományszervező teljesítményének elismeréseként 2018-ban megkapta az Akadémiai Díjat és a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje Polgári Tagozata kitüntetésekét. 2011-ben elnyerte a West Virginia University Regional Research Intitute által 1990-ben alapított Outstanding Alumni Scholar Award díjat, amit eddig mindössze öten kaptak meg. 2023-ban az Európai Regionális Tudományi Társaság nagydíját (ERSA European Prize in Regional Science) ítélték oda számára. 2019-ben az MTA levelező tagjának választották.

Lengyel Imre emlékei: Varga Attilát személyesen 2000-ben ismertem meg, amikor Dóry Tibor felhívta a figyelmemet egy tehetséges magyar kutatóra, aki akkoriban Bécsben dolgozott. Írtam neki, egy hosszú levélben válaszolt, majd találkoztunk egy tartalmas szakmai beszélgetésre, akkortól datálódik szakmai és baráti kapcsolatunk. Attila akkor még nem döntötte el, hogy a Közgazdaságtudományi, vagy a Regionális Tudományos Bizottságnál legyen-e köztestületi tag. Végül is a mi közösségünk mellett döntött, amiben nyilván fő szempont a meglevő nemzetközi kapcsolatrendszere volt, választására talán rábeszélésemnek is volt hatása. Az MTA doktora értekezését azonban a IX. osztály Gazdaságtudományi Minősítő Bizottságához nyújtotta be, mivel akkoriban még alig volt olyan hazai regionalista, aki az ő témakörében bíráló lehetett volna.

Már ez első beszélgetéskor felvetette nekem, mint a Regionális Tudományos Bizottság alelnökének, hogy az ERSA akkori vezetői közül többen jelezték neki, hiányolják a magyar regionális tudomány képviselését. Megkerestem Enyedi Györgyöt, aki az ügy mögé állt, és támogatásával elindult Horváth Gyula, Rechnitzer János és mások közreműködésével az MRTT megszervezése. Szervezőkészségének is betudható, hogy több neves külföldi előadó érkezett az MRTT-konferenciákra, illetve hogy 2010-ben az RSA, majd 2022-ben az ERSA Pécsen tartotta éves kongresszusát.

Attila fontosnak tartotta, hogy a nemzetközi eredményeket itthon is széles körben megismerjük, mivel akkoriban a nívós folyóiratok csak papíralapúak voltak, és alig néhány volt elérhető Magyarországon. Partner volt abban, hogy 2000-ben a *Tér és Társadalom* tematikus negyedik számában, amely a mérvadó új nemzetközi eredményekről adott számot, Paul Krugman alapvető írása (Krugman 2000) mellett Attila Ács Zoltánnal írt közös cikkének fordítása is megjelenjen (Ács, Varga 2000). A térökonometriáról, az innovációk terjedéséről, az egyetemek gazdasági szerepéről szóló írásait a *Közgazdasági Szemlében*, a *Magyar Tudományban* és a *Statisztikai Szemlében* is közreadta.

Amikor 2008-ban megválasztották a Regionális Tudományos Bizottság elnökének, Attila felkérésre elvállalta az alelnöki tisztséget, és igen tevékenyen vett részt a bizottság munkájában, főleg nemzetközi tapasztalatai megosztásával. Az Akadémiai Kiadónál szerveződött „modern regionális tudományi” szakkönyvsorozat tanácsadó bizottságának is mindvégig tagja volt Enyedi György, Nemes Nagy József és Rechnitzer János mellett. Kezdetben három egyetem regionális tudományi műhelye, a gödöllői, győri és szegedi támogatta anyagilag a kötetek megjelenését, de amint Attila 2011-ben a PTE Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola vezetője lett, a pécsi műhely is beszállt a támogatók közé, először Enyedi György „Városi világ” című kötetét támogatva (Enyedi 2012). Sokat köszönhetek Attilának, aki a „Regionális és városgazdaságtan” könyvem (Lengyel 2021) lektoraként önzetlenül és örömmel megosztotta tapasztalatait, észrevételeit, amelyek beépültek az ismeretanyagba. Amikor mindkettőnket jelöltek az MTA levelező tagjának, Attila félénken kérdezte, hogy barátságunk megmarad-e a rivalizálást követően is. Megnyugtattam, ne izguljon, ha szavazhatnék, akkor én is rá voksolnék, és valóban kiderült, hogy szakmai kapcsolatunk és barátságunk mindvégig fennmaradt. 2020 őszén bevont egy általa irányított EFOP-kutatásba, amely az intelligens szakosodási programok hatáselemzéséhez alkalmazható modellek kidolgozására irányult. Elismert külföldi szakértőket felkérve egy nemzetközi kutatási hálózat szervezését is elkezdte, hogy ezt a modellezést EU-s pályázati forrásból folytathassuk, de sajnos erre már nem adott időt a Teremtő...

Lengyel Balázs emlékei: Varga Attilával először a Szegedi Tudományegyetemen találkoztam, hosszasan beszélgettünk, miután elolvasta az egyik első dolgozatom az egyetem-ipar kapcsolatokról. Akkor még nem sejtettem, hogy a regionális tudomány kvantitatív megközelítése, amit itthon ő képviselt legerősebben, fog

nekem is perspektívát nyújtani később. 2007-ben írtam neki ismét, amikor már az RKK-ban dolgoztam Barta Györgyi csoportjában, és megkértem, hogy segítsen bekerülni az általa is szervezett DIMETIC nemzetközi doktori kurzusra, amelyet három városban tartottak (két-két hét Pécsen, Strasbourgban és Maastrichtban). Azonnal segített. Sebestyén Tamással és Erdős Katival jártunk együtt erre a képzésre, Attila volt az iskola egyik fő szervezője. Óriási nyomot hagyott bennem a nemzetközi tudomány neves képviselőivel való találkozás, a diákok lelkesedése és próbálkozásai. Attila különösen erősítette bennem a szimpátiát a szakma iránt.

Ő más volt, mint a többiek: visszahúzó, szerény, de nagyon teljesítményorientált. Ettől kezdve minden próbálkozáshoz tőle kértem segítséget. Ajánlásokat ösztöndíjakhoz, a disszertációm bírálatát, és tanácsot akkor, amikor úgy éreztem, hogy zsákutcába jutottak a kutatásaim. Szakmai keresztapámmá vált, aki kérdés nélkül küldte az aláírt, lepecsételt ajánlóleveleket, és szorított, hogy megtaláljam a helyemet. Amikor ez sok munkával sikerült, már arról beszélgettünk a legtöbbit, hogy miként kell a tehetséges fiatalokat segíteni a pályájuk elején. Utolsó beszélgetésünk, a betegsége előtt, engem is megkért, hogy elnöksége alatt legyek a Regionális Tudományos Bizottság alelnöke, és dolgozzunk együtt közösségünk fejlődéséért. Attila hitt abban, hogy lehet itthon is nemzetközi színvonalú regionális tudományt művelni, és erre tette fel az életét.

Varga Attila személyében egy nemzetközileg is kiemelkedő, a tudományos munka iránt elkötelezett, a fiatal generációt tudatosan támogató tudóst veszítettünk, aki ereje teljében hagyott itt minket. Őszinte és szerény egyéniségét, a tudományos teljesítmény iránti megalkuvás nélküli elkötelezettségét mindig nagyon tiszteltük, barátságát nagyra tartottuk. Emlékét megőrizzük és ápoljuk.

Lengyel Balázs és Lengyel Imre

Irodalom

- Ács, J. Z. (2013): Jaffe–Feldman–Varga: The search for knowledge spillovers. In: Zhang, T., Stough, R. R. (Eds.): *Entrepreneurship and Economic Growth in China*. World Scientific Publishing, Singapore, 36–56.
- Ács, J. Z., Varga A. (2000): Térbeliség, endogén növekedés, innováció. *Tér és Társadalom*, 4., 23–39. <https://doi.org/k5fg>
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Krugman, P. (2000): A földrajz szerepe a fejlődésben. *Tér és Társadalom*, 4., 1–21. <https://doi.org/10.17649/TET.14.4.604>
- Lengyel I. (2021): *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged
- Varga, A. (1998): *University Research and Regional Innovation: A Spatial Econometric Analysis of Academic Technology Transfers*. Kluwer Academic Publishers, Boston
- Varga A. (2006): *Agglomeráció, technológiai haladás és gazdasági növekedés. A K+F térszerkezet makrogazdasági hatásainak vizsgálata*. MTA Doktora értekezés, Pécs
- Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Varga A. (2016): *Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés*. Akadémiai Kiadó, Budapest